

Tauta kryžkelėje

Romualdas OZOLAS

Dabar mūsų galvoje visko tiek, kad be kelių abstrakcijų, kurios galėtų pretenduoti į idėjas, vargu ar galima būtų susikalbėti apskritai.

Esama trijų matavimų, kuriais žmogus yra: buvimo vieta, buvimo laikas ir buvimo būdas. Kad ir kaip būtų keista, vieta yra pirminis žmogaus tapatumo matmuo. Tik atėjus į tą ar kitą vietą, tik „išvietinus“ galima kurti kultūrą – stiprinti savają arba perimineti kitą.

Žmogaus laikas – tai jau jo kuriamos kultūros istorija. Iš pradžių ji matuota mitologiniais ciklais, paskui pervaesta į religinį laiką (krikščionys, musulmonai, budistai – visi turi savus laiko skaičiavimus, pradėtus nuo jų religijos atsiradimo). Dabar bandoma laiką išvesti arba įvesti į virš religinį, arba globalinį, visam Žemės rutuliu vieną laiką.

Būdas, kuriuo egzistuoja kultūra, yra kalba. Kalba yra kultūros koncentratas.

Taigi tautos žemė, tautos istorija ir tautos kalba yra trys nekintantys kintamieji, laidavę ir laiduosiantys tautų gyvenimą arba tautų mirtį. Nieko kito nebuvo praeityje, nieko naujo nebus ir ateityje.

Mums, aišku, svarbiausia yra globalizmo santykis su tauta. Jis vienareikšmis: tauta yra atgyvena ir globalizacijos kliuvinys. Taip dabar jau visuotinai teigiamas.

Tada iškyla mūsų santykio su globalizacija ir globalizmu problema: sutinkame mes su tuo ar ne?

Esama nuomonės, kad globalizacija yra neišvengiamybė – neišvengiamas blogis, kuriam priešintis néra galimybių ir neverta.

Esama nuomonės, kad globalizacija yra vairuojamas procesas ir, kaip visi kultūrų vyksmai, gali būti paveikiamas. Kaip europietis senbuvis, būčiau linkęs pritarti šiai nuomonei, nes iš tiesų globalizacijoje nesama nieko mistiško: ji grėsminga tiktais tol, kol nepažinta ir nesuvaldyta. O valdyti ją galima pradėti vos tiktais atspėjais esmę. Kaip senovės lietuviai sakydavo: atspėji vardą – debesis iškritina ežeru, grėsmė nukrinta į žemę, kuri ją paverčia gėriu.

Kas yra globalizacijos esmė? Globalizacijos esmė, nutilma ne tik globalizacijos propagandininkų, yra sąlygų bet kuriuje Žemės vietoje kūrimas maksimaliam pelnui gauti. Kadangi to proceso mato vienetas irgi yra labai akivaizdus – pasaulinė valiuta (kol kas tai doleris), tad proceso laikas ir visa, kas su tuo susiję, taip pat yra pakankamai aiškūs dalykai.

Remdamasis tuo žmonių visuomenių tautinio apsiplėšimo, jaunimo kultūrinio tapatumo bei patriotinio auk-

lėjimo klausimus laikau realiai ir itin svarbiais valstybės ir kiekvieno jos sąmoningo žmogaus uždaviniais bei priebermėmis.

Ar mūsų visuomenės sąmonė pasirengusi juos spręsti?

Fragmentiškai – taip. Sistemiškai – dar ne.

Ne pavieniui, o bendruomeniškai tokia problema sistemiškai sprendžiama per tris – visuomenės sąmonės, valstybės institutų ir tautos tikslų – lygmenis. Kaip jie atrodo konkrečiai?

Sąmonė Lietuvoje mūsų dienomis yra nuteikta niekinči ir tautą, ir tautos ateityj. Mūsų žemė esanti bloga vieta, ji beveik netinkama gyventi. Valstybės institutai, besirūpinanči tiktais kapitalo išvalstybinimu ir išlaisvinimu, veikią gerai, taigi priedermių tautiškumo problemų atžvilgiu neturi. Tautos tikslas esas įstojimas į Europos Sąjungą. Įstojimas viskai išspręsiąs.

Lemiamas veiksnybė šioje triadoje yra sąmonė. Su visa atsakomybe teigiu: visuomenės sąmonės tautiškumo nuostata jau beveik palaužta. Atskirų individų ir jų grupių – dar ne. Tačiau principinė visuomenės sąmonės orientacija yra jau kosmopolitinė, kurią dar labiau stiprins Europos Sąjunga ir ypač europiliečio institutas: jis bus konkretus visų Europos tautiškumų permalimo įrankis. Tikiu, kad ir pasibaigus Europos Sąjungos projektui (arba eksperimentui) lietuvių tauta dar egzistuos, ir Michailo Susslovo šūkio „Lietuva be lietuvių“ Gerhardas Šrioderis, Joška Fišeris ar kiti „suvienytos Europos“ vadai neįgyvendins. Bet tauta bus labai pakitusi.

Žinoma, kiekvienoje epochoje tauta yra jau kitokia. Svarbu, kad ji turėtų tēstinumą anų minėtų trijų kriterijų požiūriu.

Kas darytina nugrežiant tautos, ypač jaunimo, sąmonę nuo niekinančio požiūrio į Lietuvą ir lietuviškumą ir atgręžiant į pasididžiavimo savo šalimi pusę ar net pastatant į aiškią nacionalinės savitaigos poziciją?

Pirmiausia reikia sustabdyti tautiškumo neigėjus. Juos jau galima būtų įvardyti pavardėmis. Jų esama visur – tiek valdžios įstaigose, tiek visuomeninėse organizacijose. Tačiau didžiausią poveikį visuomenės sąmonei daro televizija, nes spauda žmonėms yra per brangi ir jų beveik nebepasiekia, o televizija – dar. Netgi nacionalinis transliuotojas atskiromis programomis atstovauja tautiškumo niekinimo pozicijai, patriotizmą vadindamas lituanobambizmu arba, pasak laisvųjų intelektualų, idiotizmu. Tai sakoma beveik su pasigardžiavimu.

Antra, reikia rimtai peržvelgti valstybės institucijų veiklos idėjinius pamatus. Pavyzdžiu, Švietimo įstatyme ilgą laiką figūravo vien tiktais patriotizmo nuostata, apie tautinį patriotizmą nebuvo nė užsimenama. Tokia įstatymo sąšauka su ES konstitucijoje projektuojamu ES piliečiu tapaty Juridizuota nutautinimo platforma. Krepšelio įvedimas tapo švietimo komercionalizacijos pamatu, ir mes dėl to dar turėsime labai rimtų pasekmių.

Trečia. Reikia labai aiškiai pasakyti, kad tauta yra kažkas daugiau negu Europos Sajunga, kad Europos Sajunga negali būti vienintelis valstybės ir visuomenės tikslas. Europos Sajungoje mes turėtume dar aiškiau matyti jos lokaliskumą ir tautos prioritetiškumą. Priešingu atveju mes neteksime savitaigos orientyrų, jie bus „išplaunami“ ir supatinami su egzistuojančiomis politinėmis ir ideologinėmis struktūromis. Tai būtų neadekvatus, itin ydingas tikrovės suvokimas, ir jeigu dėl to nereikštume kaltinimų politinėms valdžioms, tada apie kieno nepakaltinamumą turėtume kalbėti?

Tik matydamai politinių realių praeinamumą, tautos kaip vienintelio ir gyvenimo, ir politikos atskaitos taško nekin tamumą, galėtume pradėti esmingiau kalbėti ir apie visus nūnai tautą fiziškai naikanančius, bet per sąmonę ateinančius reiškinius, lemiančius tautos išmirimą – naujają emigraciją, narkomaniją, AIDS, nusikalstamumą ir visas kitas negandas, kurios fiziškai pakerta taip pat ir jaunosios kartos tautinius tapatumus bei patriotizmą, kad ir ką jiems šeimose, mokyklose arba tribūnose kalbėtume. Realybė šiuo atveju yra stipresnė už visus žodžius. Bet ta realybė išsirita iš žodžio. Kad galėtų būti patriotas, žmogus turi būti tikras, jog tauta garantuos jo ateitį. Tauta šito jaunam žmogui kol kas garantuoti nesima.

„Duokite darbo, niekur nevažiuosim, leiskit užsidirbtį, Lietuva didžiuosimės“, – sako visi, su kuriais esu kalbėjės klausdamas, ar rengiasi bėgti iš Lietuvos? Žmogaus nacionalinis saugumas teikia jam tikrumo ir orumo, palai ko norą gyventi. Tai yra tikrasis – realusis – nacionalinio tapatumo ir patriotiškumo pamatas.

Jaunimas jau bando jungtis į organizacijas ir taip ginti bei realizuoti savo interesus. Tarp daugelio kosmopolitinių orientacijos bendrijų, organizacijų yra ir nacionalinė identiškumą bandančių teigti, bet jų per maža, jos nėra veiksnių taip, kaip galima būtų norėti.

Taigi bendra tautiškumo būklė nėra palanki.

Tauta yra *išvietinama*. Tai vyksta ir per uždarbiavimo akciją (tai akcija, nes psychologiškai ji yra skatinama), ir per emigravimą, ir per būsimajį žemės pardavimą būsi miesiems išrinktiesiems ar išrinktosioms tautomis.

Tauta yra *nulaikinama*. Lietuvos istorija pateikiama iš esmės kaip barbarų pagonių istorija, paskui pagoniškujų imperialistų – tokia tendencija jau labai ryški ir tolydžio ryškinama. Naujausia istorija pateikiama kaip juodnugarių valstiečių amžius, ir esą kuo greičiau išgaruos basanavičiškas sentimentalizmas, – tuo geriau. Ir apskritai is-

torija – tai kažkokiu žaidimų istorija, tarsi tikro gyvenimo niekada ir nebuvo. Kad sprendēsi gyvenimo ir mirties klausimai, pakrypę ton ar kiton pusén dėl tokų ar kitokių Lietuvos vadovų ar žmonių grupių klaidų, – apie tai nekalbama. Iš istorijos mes kol kas neišmokome nieko, išskyrus viena – nesipriešinti. Paprieštaraukite kas nors, kad yra kitaip! Kitaip nėra.

Tauta pamažu *nukalbinama*. Prievara brukamai rusų kalbai galima buvo priešintis. Prestižinei gyvenime ir būtinai įstaigose anglų kalbai priešintis nėra kaip: renkiesi pats. Jaunimo lietuvių kalbos fonetika jau sudarkyta, sintaksė lietuviškai angliska, leksika lietuviškai angliskai slaviška (tu-riu omenye keiksmažodžius). Apie vertimus, kaip nacionalinio prestižo saugojimo būdą, jaunimas neturi menkiausio supratimo. Kompiuterinės informacijos automatinio vertimo problema kaip nacionalinė problema valstybėje neegzistuoja, o žmonių sąmonėje ji iš viso nefikuota.

Jaunimo tautinio tapatumo ir patriotizmo ugdomas šiuo metu yra visos lietuvių tautos, o ne vien jaunimo reikalus. Mums visiems visų pirma būtina susiorientuoti situacijoje ir rasti naujus veikimo būdus bei priemones. Deja, kol kas nežinoma, kaip adekvačiai į naujoves reagoti. Palikti vaikus vienus ir barti už tai, kad jie daro klaidų ar elgiasi neteisingai, yra visiškai nesąžininga.

Kol kas mes, deja, stoviniuojame kryžkelėje, daugumai vis dėlto bandant sukti jau išbandytais nesipriešinimo, prisitaikymo keliais. Kai kurie abejoja. Treči ryžtingai, kartais netgi hipertrofuotai ryžtingai apsisprendžia nesitaikstyti, ir tai irgi yra blogai. Radikalizmo nereikia. Geriau būtų normali kultūrinė veikla.

O jaunimas yra sutrikęs, nes pamestas. Nors Lietuva jam patinka, jis nori gyventi Lietuvoje ir Lietuva didžiuotis. Jeigu ji pati būtų bent kiek tautiškai oresnė.

A people at the crossroads

Romualdas OZOLAS

The goals of preserving the Lithuanian national identity has been formulated by the philosopher Romualdas Ozolas, the signatar of the Act for Independence. According to him, the three measurements – the place, the time and the manner of his existence constitute man's presence in the space where he is. The way through which the culture keeps itself going is the language. The Lithuanian culture is facing the problem of self-determination at the moment: the question arises either we will be able to preserve our identity or will be „eaten“ by the process of globalization the only purpose of which is to get a profit out of everything. In fact, as the philosopher states, there is nothing mystical about globalisation – globalism seems to be threatening merely until its uncontrolled conditions are lasting. In his opinion, a people is something more than the European Union. The only way for a man to become his nation's patriot is to be strongly disposed to believe in his nation's ability to vouch for the best of his future.

Lietuvių tautinių tradicijų ir jų tąsos XXI a. problemos

Vytautas BERENIS

Nacionalinės lietuvių kultūros pagrindai susiformavo tarpukario Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpiu. Per daugiau kaip šimtą metų lietuvių tauta, nusimetusi vals-tietiškos bendruomenės gyvenimo luobus, pareiškė moderniai tautai priderančias teises. Šis procesas nebuvo nei kryptingas, nei išbaigtas iki tol, kol naujos permainos galutinai išstumė archajines gyvenimo formas. Lietuvių tautos raidą sėlygojo daug veiksnių – dalis jų nuolat darė įtaką „lietuviškai etnografinei medžiagai“ (Mykolo Römerio terminas), kiti, taip ir netapę pastovaus gyvenimo principais, paliko neišdildomus įspaudus lie-tuvių mąstysenoje ir socialiniame elgesyje. Rusų valdžios baudžiavinis ir pobaudžiavinis administraciniis valdymas, lenkų nacionalinio judėjimo ir kultūros poveikis jutraukė lietuvių į kūjį ir priekalo situaciją (1). Tai puikiai suprato lietuvių intelligentija, tad manevravo, atlikdama politinius ir kultūrinius šuolius, dažnai primenančius *salto mortale*. Kitas, ne mažiau svarbus veiksny – XIX a. sparčiai modernėjanti Europa. Nacionalinių valstybių kūrimasis XIX a. antroje pusėje, nacionalizmo ir socializmo triumfas, naujos socialinės teorijos, atmetančios legitiminės valdžios teises ir kvestionuojančios pačios valdžios tei-sėtumą, vienaip ar kitaip veikė lietuvių intelligentų sąmonę, keitė jų nuostatas tautos „sukūrimo“ projektuose. Tad anas meto krašto politinė ir kultūros istorija – lietuvių intelligentijos brendimo metraštis. Šį brendimą lydėjo nelengva kova už įsitvirtinimą krašte, nuolatinė agitacija už lietuviškojo ūkio galios augimą ir prieš emigraciją į tolimus užjūrius.

Didelj vaidmenį tautos savimonės formavimosi procese atliko romantizmas, aktualizavęs istorinę tautos patirtį. Tačiau tai nebuvo vien kunigaikščių žygdarbių ar pagoniškosios praeities šlovinimas. Aktualizavosi etni-nės vertybės, o etnografinė kultūra pradėta suprasti kaip kolektyvinės tautos dvasios kūrybos vaisius, išreiškiantis istorinę tautos patyrimą. Tradicijos gelmė ir platumas tampa tautos brandumo požymiu. Kaip žinome, lietuvių tautinės kultūros esminiai sandai – etnolingvistinės ver-tybės, kurios buvo įprasmintos istorijoje, genealogijoje, kalboje bei gyvensenoje. Pastaroji buvo įprasminta lie-

tuvisko kaimo gyvenimo ritmikoje. Per dvidešimt nepri-klausomybės metų Lietuvos valstybėje pradėjo kurtis sa-vita profesionalioji kultūra (teatras, dailė, muzika, litera-tūra), jauna lietuvių intelligentija pradėjo reflektuoti ir sy-kiu etnografinę kultūrą akivaizdžiai matyti anas meto Eu-ropos kontekste. Kita vertus, naujuosis to meto lietuvių intelligentus galima pavadinti, pasak Antoni Gramsci, or-ganiniaiški inteligenčiai, asmenimis, reprezentavusiais sa-vos bendruomenės – valstietijos – pasaulėžiūrą (2). Sovietai okupacija nutraukė tradicinę organinę Lietuvos visuomenės fizinę, socialinę ir kultūrinę raidą. Lenininės kultūros („socialistinio turinio ir tautinės formos“) „dia-lektinės vienovės“ postulavimas leido puoselėti tai, ką dar buvo galima išsaugoti, antra vertus – vertė profa-nuoti kultūrinį palikimą. Tariamoje socializmo modernybėje liaudies menas galėjo būti tik ideologine iliustracija. Jis pamažu prarado tautinę autentiką, geriausiu at-veju buvo eksponuojamas, aprašinėjamas, nes sparčiai nyko degraduojančiam kaimė. Atsirado pirmieji etnoso nykimo požymiai (3).

Devintame dešimtmetyje prasidėjęs tautinis atgimimas ideologine ir socialine prasme atliko buržuazinės revoliucijos vaidmenį, kultūrine – „atkūrė“ prieškario lie-tuviškos visuomenės kultūrinį modelį. Adolfo Šapokos „Lietuvos istorijos“, Bernardo Brazdžionio poezijos šim-tatūkstantiniai tiražai, etninių vertybų išaukštinimas, ling-vistinio purizmo propagavimas konstatavo šio praeities modelio renesansą. Tačiau tai buvo laikinas reiškinys, nes lietuvių tauta, be sunkių ekonominės transformacijos virsmų, susidūrė su šiuolaikinio pasaulio globaliza-cijos procesais: tikrovės suprekinimu, individualizmo triumfu, masinės kultūros erzacais. Teisė laisvai išvykti dešimtis tūkstančių lietuvių pavertė šios kultūros kūrė-jais ir vartotojais. Šia prasme tautinės kultūros išsauga tampa asmeninio pasirinkimo galimybe, bet taip pat ir trukdžiu, stengiantis kuo išsamiau vartoti šiuolaikinės ci-vilizacijos produktus. Beje, šiuo atveju turiu omeny tik jos etninį pobūdį, nes Lietuvos muzikai, dailininkai, reži-sieriai gana sekmingai atsiveria pasauliui. Akivaizdu, kad šie spontaniški reiškiniai iškelia būtinybę apmąstyti

lietuviškosios kultūros likimą netolimoje perspektyvoje. Postmodernios kultūros daugiaštiliškumas ir totalumas įtvirtina ne tik dekanonizaciją, negatyvumą, chaotiškumą, bet ir pasirinkimo laisvę. Pasaulinė ekonomikos globalizacija agresyvų pasipriešinimą minėtiems procesams padaro beviltišku dalyku. Paradoksalu, bet postmodernus būvis su visa jam būdinga ironija ir ekonomine galia kultūrą paverčia preke ir, priešingai, skatina atsigrežti į senas kultūros ir meno formas, jų plėtotės ypatumus, perimti jvairių kultūrų dialogus (4). Tokiu būdu postmodernizmas nuolat yra skirbybių paieškose, nes tik jų déka gimsta nauji, trumpalaikiai kultūros koliažai, patišai, estetinio malonumo įtampos.

Pabandykime pateikti tris kultūros raidos vizijas XXI a. Pirmasis scenarijus – etninės tradicijos marginalizacija ar net pseudolietuviškos vesternizuotos kultūros realizacija. Antrasis – vietinės kultūros „kreolizacija”, kai globalinės ir vietinės vertybės sąveikauja ir keičia viena kitos būvę. Tai galima pavadinti prancūzų komikso *Asteriksas* – kelto mitinio herojaus – fenomenu. Filmai, istorinių pasakojimų ir legendų pagrindu parengtos laisvalaikio praleidimo ir turizmo matricos padėjo prancūzams dalyvauti globalizacijos kontekste. Trečioji galimybė – naujo etnoso su naujakalbe ir vartotojiška pasaulėžiūra susidarymas. Visiems trims variantams apibūdinti taikytinas kultūros inscenizacijos fenomenas, kuriam būdingas kuriančiojo subjekto neautentišumas ir paviršutiniškas kūrybinis procesas (5). Pavyzdžiui, mokykliname istorijos lavinime svarbų vaidmenį atlieka tėstinių žinojimas, dalykinį ir sąvokinį supratimą pakeičiantis maksimaliu informatyvumu. Auklėjimo ir lavinimosi formų pokyčiai byloja apie modernizacijos pastangas, bet sykiu gali būti suvokiami kaip identiteto nykimo pradžia. 1934 m. profesorius Vosylius Sezemanas straipsnyje „Tautinės kultūros klausimu” glauktai išdėstė tautinės kultūros gyvybingumo prielaidas. „Vien tik atsidavę esamojo gyvenimo ritmui ir pasiėmę jo ypatingą vyksmo būdą, mes iجاuname tą jautrumą, kuris mums leidžia surasti praeityje tai, kas sugeba iš naujo atgulti ir išsiskleisti dabarties aplinkybėse” (6). Pabrėždamas romantizmo keiliamą pavoju kultūros atvirumui, filosofas pažymėjo organinę kultūros prigimtį. Kalbėdami apie svetimos arba kitų kultūrų įtaką tautinei kultūrai, turime pripažinti, kad jos gyvybingumą lemia valstybinė kultūros politika, intelligentijos savimonė ir moralinė laikysena. Tautos kultūros galią taip pat nulemia tokie faktoriai: gyventojų populiacija, geografinė padėtis, krašto ekonominė būklė. Jau XX a. pradžioje buvo kalbama apie Vakarų civilizacijos saulėlydį, merdėjimą ir net mirtį. Apskritai vakariešiškos civilizacijos išugdyta racionalumo–iracionalumo opozicija prarado pusiausvyrą, racionalumas tapo antriniu dėmeniu. Kiekvienai kultūrai būdingos krizės. „Kri-

zių neišvengsi, jų pasikartojimai atskleidžia, pirma, kad esama empirinio „bangavimo”, nuosmukio ir atgimimo dėsningumų, ciklų, ir, antra, jog kultūra susikuria krisės įveikimo metodologiją” (7). Ji jvairiai reiškiasi architektūroje, dailėje, literatūroje ir net politikoje. Sociologas Zigmantas Baumanas, analizuodamas dar neseniai pavertę tautų iliuzijas dėl nacionalinio valstybingumo galių nykimo šiuolaikiniame pasaulyje, pažymi: „Kaip ir galėtume tikėtis, būtent „etninės mažumos” ar, apskritai imant, mažos ir silpnos etninės grupės, nepajégiančios tvarkyti valstybės pagal „valstybių pasaulio” eros standartus, paprastai labiausiai žavisi antivalstybinių struktūrų suburiančia galia ir ją palaiko. Taigi neatitikimas: pretenzijos į valstybingumą įrodinėjamos atsidavimu institucijoms, kurių vieša, juolab nujaučiama paskirtis yra apriboti ir galop panaikinti tą valstybingumą” (8). Vietinio politinio ir kultūrinio „elito” negalios bei tautinės kultūros seklymo pripažinimas kompensuoјamas beatodairiška vakarietiškos civilizacijos priimtimi. Tuo siekiama ne tiek „vesternizuoti” ar demokratiškai institucionalizuoti tautą kaip pilietinę bendruomenę, kiek patiems tapti Vakarų politikos elito ariergardu. Toks jūsų pakankamai dažnai buvo atliekamas Lietuvos istorijoje.

LITERATŪRA

1. Römer M. Litwa. *Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego*. – Lwów, 1909. – S. 54–55.
2. Kuzmickas B., Astra L. *Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė*. – Vilnius, 1996. – P.36.
3. Ten pat, p. 31–69.
4. Rubavičius V. *Globalizuoto pasaulio teorijos ir šiuolaikinė kultūra* // *Kultūros barai*. – 2000, Nr.4, p.10–12.
5. Sociodinamika kulturi. – Moskva, 1993, nr.2, p. 5–26.
6. Sezemanas V. *Tautinės kultūros klausimu* // *Akademikas*. – 1934, nr.15, p. 343.
7. Juozaitis A. *Nihilizmas* // *Kultūros įkvėpiai*. – Vilnius, 2001. – P.143.
8. Bauman Z. *Kas po nacionalinės valstybės* // *Kultūros barai*. – 2001, nr.1, p.6.

Problems of Lithuanian national culture and its continuation into the 21th century

Vytautas BERENIS

The purpose of the article is to present information on the changes in Lithuanian national culture in the context of the world's contemporary globalization. The transformation of Lithuanian cultural forms is inevitable, argues the author, and it will become dependent upon Lithuanian national consciousness, the intensity of mass culture, education and general influences from other European cultures.

Kalėdos. Klaudijaus DRISKIAUS nuotrauka

Mitologinės Kirnio interpretacijos

Dalia SENVAITYTĖ

Straipsnyje fenomenologiniu bei interpretaciniu metodais nagrinėjamas J. Lasickio knygelėje „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ (XVI a.) paminėtos dievybės Kirnio mitinis kontekstas. Tikslas – šios dievybės mitinės prasmės, galimų sąsajų su kitais senosios lietuvių religijos bei mitologijos personažais paieška. Analizuojamos ankstesnių tyrinėtojų iškeltos hipotezės, ieškoma naujų galimų Kirnio interpretaciją. Išvada: dingstį naujoms Kirnio interpretacijoms duoda kai kurie tos pat šaknies bendriniai daiktavardžiai, pavyzdžiui, kirna, maždaug ‘pelkėta vietovė’, ir kirmė ‘šunvyšnė’.

Kirnis minimas vieninteliam Šaltinyje – XVI a. J. Lasickio knygelėje „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“. Joje teigama: „Kirnis globoja prie vienos, paežerėje stovinčios, tvirtovės augančias vyšnias. Norėdami jį permaldauti, jie [žemaičiai] papjautus gaidžius sumeta tarp vyšnių ir prismaigsto ten degančių vaškinių žvakų“ (*Kirnis caerasos arcis alicuius secundum lacum sitae curat. in quos, placandi eius causa, gallos mactatos iniiciunt, caereosque accensos in eis figunt*).¹ Šaltinyje taip pat nurodoma, jog Kirnis garbintas Plateliuose.²

Daugiau jokiamame rašytiniame Šaltinyje, pateikiančiam duomenų apie ikikrikščioniškąją lietuvių religiją, toks dievukas neminimas.

Ne vienas senosios religijos ir mitologijos tyrinėtojas atkreipė dėmesį į Kirnio ir jam skirto ritualo mišlingumą. Jei Kirnis buvo tik vyšnių dievas, vyšnių globėjas, kam jam autoti gaidžius ir deginti žvakes?

Jau pirmieji senosios lietuvių religijos ir mitologijos tyrinėtojai (išskyrus romantikus) mitinį Kirnio kontekstą bandė suvokti žymiai plačiau, visų pirma remdamiesi Kirnio vardo etimologija.

D. Poška buvo linkęs manyti, jog Kirnis esas gérailų dievas.³ S. Stanevičius, remdamasis Stenderio latvių kalbos žodynui, teigė, jog *kirlis* ir *kirnis* – liesa kiaulė. Jis spėjo, kad Kirniu galėjo būti kuilys, dievų garbei laikytas vyšnių sodė.⁴ A. Mierzyński buvo įsitikinęs, kad tokios dievybės kaip Kirnis apskritai nebuvo. Jo manymu, *kirniu* galėjo būti vadintamas vyšnios kaulukas. O vyšnia galėjusi būti gerbiamą lygiai taip pat, kaip bet kuris kitas medis.⁵

Kirniu dar vadinamas ežeras netoli Tauragės. Pasak V. Jaskevičiaus, prie to ežero kaip tik galėjo būti dumblynė ir vyšnių sodas.⁶ W. Mannhardtas manė, kad šiuo žodžiu

vadintas ne pats dievas, o šventa vieta, kurioje jam aukota.⁷ T. Grienbergerio teigimu, Kirnis buvo apskritai medžio dievas.⁸

M. Gimbutienė manė, jog *kirniu* vadintas medis. Ji bandė aiškinti ir mitologines Kirnio sąsajas. Jis esą buvo „šventas medis, galėjęs turėti ryšio su Deive ir jos aitvaru“, laikyti jį dievu – nesusipratimas.⁹ Su aitvaru Kirnį esą susieja gaidžio auka, o deginamos žvakės – su kalėdinėse dainose minima „grūšele, kurioje dega žvakė“.¹⁰

T. Gamkrelidzė ir V. Ivanovas teigė,¹¹ kad Kirnis – vyšnių dievas. Seniau esą taip vadinta ir vyšnia (žodis gali būti kildinamas iš senųjų indoeuropiečių prokalbės). Vėliau vyšnia Lietuvoje imta vadinti kitu, tikriausiai iš slavų pasiskolintu vardu, o senasis vardas buvo išsaugotas dievybei pavadinti. Šiemis tyrinėtojams pritarė N. Vėlius, laikęs Kirnį vyšnių dievu.¹²

V. Mažiulis *kirnq* sieja su senu baltų žodžiu, reiškusiu ką nors nukirsta, nupjauta. Prūsų kalboje *kirno* reiškė kerą, krūmą.¹³

A. J. Greimas darė prielaidą, kad Kirnio vardas susijęs su klampynėmis ir dumblynėmis. Jis Kirnį siejo su aitvaru (remdamasis tiek teonimo etimologija, tiek Kirniui skirtomis apeigomis).¹⁴ Anot A. J. Greimo, jeigu Kirnis téra vyšnių dievas, keista, kodėl jį reikia ne tik pagerbti, bet ir „permaldauti“, o maldavimą dar lydi apeigos, logiškai, bent jau iš pirmo žvilgsnio, nelabai tinkančios „vyšnių dievui“.

Jeigu apskritai neabejojame J. Lasickio duomenimis ir manome dievybę vardu Kirnis iš tiesų buvus, dar kartą analizuokime, ką gi Kirnis reiškė. Dar kartą perskaitykime J. Lasickio citatą. Taigi:

1. Kirnis globoja vyšnias;
2. Vyšnios auga prie tvirtovės paežerėje;
3. Kirniui permaldauti žemaičiai tarp vyšnių sumeta papjautus gaidžius ir prismaigsto degančių vaškinių žvakų.

Paanalizuokime Kirnio reikšmę remdamiesi keliais aspektais.

Kirnio etimologija

„Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽ V, p. 848) nurodo, kad lietuvių kalbos žodis *kirnis* reiškia tam tikros vyšnių rūšies botaninį pavadinimą – kryklė vyšnia (*prunus cerasus*).

Vyšnios Lietuvos teritorijoje auga nuo seno. Nuo seniausių laikų paplitusi paprastoji vyšnia (dar vadinta rūgščiaja vyšnia) (*cerasus vulgaris*).¹⁵ Vėliau labai paplito žagarvyšnės (ypač šiaurinėje Lietuvos dalyje). Jos dar vadintos greityvynėmis, ankstyvosiomis vyšniomis, žemosiomis vyšniomis.¹⁶ Iki Pirmojo pasaulinio karo ypač daug žagarvyšnių auginta Žagarės valsčiuje (TLE IV, p. 582). Būtent iš Žemaičių aukštumos kilę ir kelios vietinių trešinių veislės – žemaičių geltonoji, žemaičių juodoji ir žemaičių rožinė.¹⁷

XVII a. – XVIII a. I pusėje kai kuriuose soduose vyšnios sudarė apie 10 procentų visų vaismedžių (TLE IV, p. 582). Vyšnios dažniausiai sodintos prie sodybų ribos arba prie kelio.¹⁸ Gali būti, kad vyšnios tam tikrą vaidmenį atliko ir senosiose apeigose. Vyšnių sodas dažnai minimas dainuojamajoje tautosakoje.¹⁹ Tiesa, kalendorinėse dainose populiарesnis kriausės įvaizdis. Neretai minimos ir obelys ar kiti medžiai. A. J. Greimas ir M. Gimbutienė pastebėjo, jog Kirniui deginamos žvakės susieja jį su kalėdinėse dainose minima „grūšele, kurioje dega žvakė“.²⁰ Galbūt vyšnių apskritai būtų galima traktuoti kaip mitinį medžio simbolį. A. J. Greimas įžiūri glaudų ryšį ir tarp grūšios (konkrečiu atveju pakeistos vyšnia) bei Aitvaro,²¹ kurį aptarsime toliau.

Lietvių kalbos žodynai pateikia ir kitų *kirniui* artimų žodžių – tai *kirné*, *kirna*.

Kirné reiškia šunvyšnę: ‘šunvyšnė beladona (*atropa belladona*)’. Šis augalas – apskritai ne vyšnia. *Atropa belladona* – bulvinių šeimos daugiametė žolinių augalų gentis.²² Tai vertingas vaistinis augalas, turintis daug alkaloidų ir labai nuodingo atropino. Nuodingiausiai yra augalo lapai ir uogos. Šunvyšne apsinuodijusiam žmogui kyla haliucinaciją (dažniausiai – skrydžio vizijų), išsiplečia akių vyzdžiai, padažnėja pulsas, jis kliedi. Kartais gali užėiti juoko prie-puoliai, žmogus nesugeba nusišlapinti ir kt. Šie augalai nuo seno auga Europoje ir dalyje Azijos. Jų krūmeliai užauga iki pusantro metro aukščio, prinokę uogos būna tamsiai raudonos, primena tikras vyšnias. I vyšnias šunvyšnės uogos esą panašios ir savo skoniu (jas valgiusių žmonių apibūdinamos kaip saldžios su kartėlio prieskoniu).²³ Augalas ar jo sultys žmogaus organizmą gali veikti netgi per odą. Poveikis labai greitas, pasireiškia nepraejus né pusei valandos. Net mažiausia tirpalų koncentracija iškart išsiplečia akių vyzdžius.

Šunvyšnės buvo vienas iš populariausių haliucinogenų, kuriuos (kaip ir drignes) Vakarų Europos šamanai varotojo iki pat vėlyvųjų viduramžių, kol Katalikų bažnyčia šių augalų vartojimą prilygino raganavimui ir uždraudė. Šių augalų ruošiniu būdavo ištrinama kakta, rankų linkei ir genitalijų sritis.²⁴ „Raganos“ iš šunvyšnės gaminosi „skraidymo tepalą“. Jį įsitrynuus į odą, buvo patiriamas skrydžio iliuzija.²⁵ Specialus raganų skraidymo tepalas, kuriuo

prieš skridamas jos pasitepdavo pažastis, minimas ir lietuvių sakmėse.

Įvairių kraštų liaudies medicinoje *atropa belladona* buvo vartojama kaip narkozės priemonė atliekant chirurgines operacijas,²⁶ taip pat astmai ir kitoms ligoms gydyti. Yra liudijimų, kad senovės romėnai bei škotai, šiuo augalu apnuodiję maisto atsargas, apsvaigindavo priešus.²⁷ Senovės graikai šunvyšnėmis didindavo vyno poveikį. Manoma, kad šio augalo ruošiniai buvo vartojami ir bakchanalijose.²⁸

Lietvių šunvyšnė vadina dar ir „velnio vyšnia“.²⁹ Dėl poveikio psichikai šunvyšnės buvo vadinamos ir durnažolėmis.³⁰

„Lietvių kalbos žodyne“ nurodomos tokios žodžio *kirna* reikšmės³¹:

1. ‘vandens išplauta medžio ar krūmo šaknis upės krante’;
2. ‘krūmuota, šlapia vieta’;
3. ‘vieta, kur suvirtę medžiai, laužas, lūžtvė’;
4. ‘aštrus virbo ražas, nukirsto krūmo kelmas’;
5. ‘vyčių grižtė’;
6. ‘daugybė, krūva, gauja ko, centras’;
7. ‘sykštuolis’.

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“³² žodžio *kirna* reikšmės apibrėžiamos taip:

1. ‘vandens išplauta medžio šaknis ar kelmas upės krante’;
2. ‘krūmuota, šlapia, beveik nejeinama vieta’;
3. ‘vieta, kur suvirtę medžiai; lūžtvė’;
4. žem. ‘daugybė, krūva, būrys (kirmelių, gyvačių, bimbalų)’.

Atitinkamai *kirynas* reiškia didelę prastą pievą.³³

Žodis *kirna* siejasi ir su keliais tikriniais vietovardžiais. Lietuvoje esama upelio *Kirna*, įtekančio į Dubingių ezerą. Šalimais ir kaimelis *Pakirné*. Su *kirna* pagaliau siejasi ir *Kernavės* vardas. Taigi panašiai vadinamų vietovių Lietuvoje būta ne vienos.

Tad galima padaryti išvadą, kad A. J. Greimas ir W. Manhardtas greičiausiai buvo teisūs, siedami asmenvardį Kirnis ne su medžio rūšimi, o su pelkėtos vietovės pavadinimu. Joje, aišku, galėjo augti ir kirnių – vyšnių ar šunvyšnių.

Apeigų semantika

Kodėl Kirniui buvo atliekamos apeigos – aukojami gaidžiai ir deginamos žvakės? Su kuo šias apeigas būtų galima susieti?

Kaip jau minėjome, ir M. Gimbutienė, ir A. J. Greimas atkreipė dėmesį į Kirnio ryšį su aitvaru. Tai rodanti jam skirta gaidžio auka, taip pat ir vaškinų žvakų deginimas.

Anot lietuvių tikėjimų, aitvaras gali pasirodyti įvairiu pavidalu, bet dažniausiai jis ugninis. Aitvaras įsivaizduotas kaip ugnies kamuolys (LTR 3665/261), ugnies juosta (LTR 3470/135), ugninis žaltys (LTR 1276/244), ugninė šluota

(LTR 1181/42, 3665/902), deganti šluota (LTR 4232/535), apvali vaikščiojanti ugnis (LTR 4232), raudonas padaras ilga uodega (LTR 3783/544), ilga raudona liepsna (LTR 23211/73), ugnies gabalas (LTR 3665/315), kaip naktį lekiantis šviesus paukštis (LTR 3470/231), paukštis, kuriam per uodegą liepsna ėjo (LTR 346/376), paukštis, kuriam iš po sparnų ugnis pilasi (LTR 833/42), didelė šviesa (LTR 4950/126), skrendanti liepsna (LTR 3867/196), puodas, kurio vidury ugnis kūrenasi (LTR 4850/34) ir pan. Šis lekiantis ugninis padaras liaudies tradicijoje vadinamas ne tik aitvaru, bet ir kauku,³⁴ pūkiu (LTR 3665/261, 3665/315, 3665/902 ir kt.), kutu (LTR 4232/613, 4232/535).

„Pelkinės” žodžio *kirma* reikšmės leistų minėtas apeigas sieti ne tik su aitvaru, bet ir su žiburiniais. Anot XIX a. pabaigą – XX a. pradžią pasiekusių tikėjimų, žiburiniai įsi-vaizduoti kaip naktį klajojančios švieselės, ugnelės, žvake- lės (LTR 462/393, 1644/209, 4060/138 ir kt.). Labai dažnai jie matomi pelkėse, kur daug rūdynų: „tas švieselės po rūdynus vaikščiojančias vadina žiburiniais” (LTR 4726/27); „ta šviesikė iš rūdynų” (LTR 4545/196). Kartais teigiamas, kad tai yra „šviesikė iš kapinaičių” (LTR 1659/466), ji pasi- rodo ten, kur palaidotas žmogus. Žiburinius galima matyti ir pagiriucose (LTR 5038/311); gali jie ateiti ir prie naktį kūrenamo laužo (LTR 1744/27, 1712/58 ir kt.). Kai kada žiburinis atrodo kaip žmogus, kuriam iš šonkaulio liepsna pliupsi (LTR 3576/35), kaip vaikščiojantys degantys žmo- gaus kaulai (LTR 1744/27, 1712/58 ir kt.), šviečiantys žmo- gaus griauciai, virš eglių einanti šviečianti lyg žmogaus gal- va (LTR 5038/311). Žmonės mano, kad žiburiniai esą: dū- šios (LTR 1585/110, 1192/717 ir kt.); nekrikštytų žmonių vėlės (LTR 4650/161, 1170/493, 1284/374 ir kt.); savižudžių vėlės (LTR 1039/1639); nužudyti žmonių vėlės (LTR 1056/39); švieselės, atsirandančios iš rūdžių (LTR 4856/267, 4793/164, 5036/34 ir kt.); mirusiuju matininkų dūšios, naktimis permatuojančios savo neteisingai pamatuotus rubežius (LTR 2633/155, 4638/185, 1167/547 ir kt.); išvemtas girtuoklio sakramentas (LTR 4828/3, 4868/614 ir kt.). Kartais manoma, kad žiburėliai yra dvejopi: vieni iš pelkių, iš rūdžių, o kiti – peklos dvasios.

Vėliau šie reiškiniai pradėti aiškinti racionaliau. Pavyzdžiui, žmogus mano pamatęs žiburini, o vėliau paaškėja, kad tai ne kas kita kaip dvi moteriškės „su liktarna” (LTR 4726/2); žmonės žiburiniais palaiko iš tiesų kapinėse de- gančias žvakeles (LTR 1420/12) ir pan.

Žmogui sutikus žiburinį, šis gali pradėti vytis. Užfiksuta daug būdų, kaip išsivaduoti nuo persekiojančio žiburinio: „.... žmogus mosteli ranka ar nosine – žiburinis dingsta” (LTR 1042/66), „.... nosini ar skareli pamosuoja – ir ugnis dingsta” (LTR 5132/7), „.... žvakės vejas žmogų. Reikia at- spėti vardus, tai užges” (LTR 1042/66), „.... pamatęs švieselės/žvakutes, žmogus pasako: „Tegul bus pagarbintas”. Žvakės atsako: „Per amžius” ir duoda žmogui kelią” (LTR 1462/230, 4726/109, 3108/34 ir kt.), „.... peržegnoja žvakele

– ta prapuola” (LTR 1599/68, 1973/55, 3783/1626 ir kt.). Kartais sutiktas žiburinis prašosi pakrikštijamas, pakrikštijus – padékoja (LTR 1167/315, 1596/191, 3185/191 ir kt.). Pamačius švieselę ir pradėjus bėgti, žiburinis vejas: „naktį žmogus pamato žvakelę ir ima bėgti, o žvakelė – vytis...” (LTR 370/75, 1279/262, 2077/456 ir kt.). Kuo greičiau nuo jo bėgi, tuo greičiau ugnelė vejas: „Jeigu eimi pro žiburėli, jis sekā iš paskos, tarsi vejas, nes savo judeisi trauki tą žiburėli. O kitas žmogus, žiūrėk, ir nusigasta, ima bėgti. Juo greičiau juda, tuo smarkiau žiburėli paskui save trau- kia” (LTR 4874/8).

Mitologinė sakmėse pasakojama apie žiburinio kerštą už tai, kad žmogus iji šovė: „Vienas ponas važiavo naktį iš svečių. Jį pradėjo sekti šviesikė iš kapinaicių. Ponas iji šovė iš brauniko /.../. Po trijų dienų ponas mirė” (LTR 1415/175a); „Šovė i žiburėli /.../, rytą tas vyras vis guli. Palietė jį – subyrėjo i pelenus” (LTR 1416/25); „Ėjo medžiotojas naktį. Užstojo kelią žvakutę. Medžiotojas šovė, ir žvakutė subyrėjo. Neužilgo tas medžiotojas mirė” (LTR 4550/53). Mirtimi baigiasi ir noras tyčia pamatyti žiburi- ni: žiburinis pasirodo, bet žmogus miršta iš išgaščio (LTR 3573/158, 3171/170, 3470/360 ir kt.). Keršija žiburinis ir kitaip trikdomas: „...saka, kai viens kirta su botagu – nudegina veidą, rankas...” (LTR 4545/196). Apžeria žiburi- nis ugnimi ir tada, kai žmogus paprašo jo ugnies (LTR 3237/48).

Žiburiniai kartais dar vadinami švieselėmis, žvakelė- mis, klystžvakėmis, dūšelėmis, žaltykslėmis (LTR 1167/547, 2633/155, 4638/285 ir kt.). Pagal mitologinių sakmių tradiciją, klystžvakės, liepsnelės pasirodo ir ten, kur pa- slėpti pinigai.³⁵

Pelkėtose vietovėse, ypač tose, kur daug rūdos, sute- mus iš tiesų matomos tam tikros klajojančios švieselės, ku- rias sukelia garuojantis metanas. Kadangi senovėje Lietu- vos teritorija buvo ganetinai pelkėta, tai, matyt, ir žiburi- niai buvo labai „paplitę”.

Įtikėtina ir mitinė žiburinio sąsaja su aitvaru. Šias būty- bes suartina ugninė jų prigimtis, taip pat ryšys su pinigais ir mirusiaisiais.³⁶

Galbūt ir *atropa belladonna* semantika Kirniui skirtas apeigas leistų sieti su aitvarais. Augalo sukeliamas „velnio apsédimas” galbūt palygintinas su aitvaro „apsédimu” – *kal- tūnu*, kuris gali išismelkti ne tik i plaukus, bet ir i žmogaus vidų ir sukelti įvairius organizmo negalavimus.

Gaidys gali būti apskritai ugnies dievybei skirta auka.³⁷ Gaidys, kaip teigia M. Pretorijus, buvo aukojamas ir kre- piančios Gabjaujų kūlės pabaigtuvėse.³⁸ Gaidžio aukojimas kūlės pabaigtuvėse paliudytas ir kitų šaltinių.³⁹ Gaidys au- kotas ir Dimstipačiui⁴⁰ bei Žemininkui (A. J. Greimo nu- mone,⁴¹ Žemininkas – tai kitas Dimstipačio vardas).⁴² Lie- tuviai aukojo gaidį ir pradėdami mūryti krosnį.⁴³

Kalbant apie Kirniui skirtas aukas, derėtų grižti prie dar vieno žodžio *kirma* etimologinio aspekto. Būtent: žemaičių

tarmėje, kaip jau minėjome, *kirna* reiškia ir „daugybę, būri kirmelių, gyvačių”.

J. Dlugošas XIV a. pr. nurodo, kad namuose laikomoms gyvatėms ir žalčiams lietuviai kaip permaldavimo aukas aukojo gaidžius.⁴⁴ Analogiškas paprotys minimas ir kituose šaltiniuose. Aleksandras Guagnini „Europinės Sarmatijos aprašyme” (1578 m.) teigia, kad žmonės laikė namuose žalčius, juos garbino kaip namų penatus ir larus, jiems aukojo pieną, gaidžius ir viščiukus.⁴⁵ Jėzuitų metinėse ataskaitose taip pat užsimenama apie panašias aukas namuose laikomiems žalčiams.⁴⁶ Lietvių užkalbėjimuose nuo gyvates įkandimo ugnis yra izomorfiška gaidžio kraujui (LTR 3961).

Pelkėse klajojančios liepsnelės, žiburiniai, kaip žinoma, kartais vadinami *žalvykslėmis*, o tai galėtų būti užuomina ir iš jų ryšį su *žalčiais*.

Galbūt galima prielaida, jog visos aptartos mitinės būtybės veikia velnio įtakos sferoje. Velnio sąsajos su pelkėmis, ugnimi, mirusiaisiais, pinigais ir kitais turtais lietuvių mitinėje tradicijoje gerai žinomas.⁴⁷

Tiesa, gaidys, višta apskritai buvo vienos iš populiariausių aukų. Pavyzdžiu, M. Stryjkowskis XVI a.⁴⁸ nurodė, kad gaidžiai buvo aukojami ir Prakorimui (*Prokorimus*), *Chaurirari*'ui, Sutvarui (*Sotwaros*), Šeimos dievui (*Seimi Dewos*), Didžiajam Ladui (*Dzidzis Lado*) ir dievui Gulbiui (*Gulbi Dziewos*). Gali tad būti, kad gaidžio auka nebuvo specifinė, skirta kuriam nors konkrečiam dievui, taigi šito argumento tektų atsisakyti.

Išvados

Analizuojant Kirnio, vos vienąsyk paminėto J. Lasickio knygelyje „Apie žemaičių, kitų sarmatų ir netikrų krikščionių dievus”, mitines sąsajas, galutinio aiškumo vargu ar galima tikėtis. Tačiau remiantis kai kurių galbūt bendrašakančiu žodžiu semantika bei atitinkama folklorine medžiaga, galimos bent kelios interpretacijos:

1. Kirnis – dievybė, susijusi su drėgnomis, pelkėtomis vietomis. O gal tai net ne dievybė, o tik bendrinis pelkėtos vietovės pavadinimas (*kirna?*), kurioje garbinta kažkokia kita dievybė;

2. Kirnis – dievybė, susijusi su ugninės prigimties mitinėmis būtybėmis (žiburiniai, aitvarais ar kt.). Tai bene įtikimiausiai liudyti Kirniui aukoti gaidžiai bei degintos vaškinės žvakės. Tokia interpretacija, beje, neneigia ir aukščiau minėtosios: išvardintos ugninės prigimties mitinės būtybės neretai pasirodo kaip tik pelkėtose vietovėse;

3. Kirnis – dievybė, susijusi su žalčiais bei gyvatėmis. Žemaičių kalboje viena iš žodžio *kirna* reikšmių – gyvačių, kirmelių būrys. Tokiai sąsajai neprieštarautų ir gaidžio auka. Ši interpretacija vėlgi neprieštarauja aptartoms Kirnio sąsajoms su aitvarais, žiburiniai (ar net žalvykslėmis) bei pelkėtomis vietomis;

4. Gana įtikinamas ir Kirniui skirtų apeigų aiškinimas remiantis šunvyšne, nuodingu haliucinogeniniu augalu, kuris, galimas dalykas, vaidino tam tikrą vaidmenį ir senuosiouose lietuvių kultuose;

5. Galutinai neatmestina ir „vyšninė“ Kirnio semantika. Gali būti, jog Kirnis globojo vyšnias – nuo seno populiarų vaismėdži Žemaitijoje, o jo vardo kilmė susijusi su in-doeuropietiškuoju vyšnios pavadinimu;

6. Pagaliau įmanoma, kad visos šios interpretacijos (nebent išskyrus penktąją) viena kitos neneigia, o papildo ir yra iš esmės susijusios. Tokiu atveju galima būtų kalbėti apie Kirnio įkūnijamą pelkių, aitvarų su žiburiniais ir žalčių bei gyvačių mitinį ryšį.

SANTRUMPOS

BRMŠ I-II: Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Sudarė N. Vėlius. – T. I-II. – Vilnius, 1996–2001.

DLKŽ: Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / LTSR MA lietuvių k. ir literatūros inst. Red. kol.: J. Kruopas (ats. red.) ir kt. – Vilnius, 1972.

LKŽ I-XVII: Lietvių kalbos žodynas. – T. I-XVII. – Vilnius, 1984–1996.

LT I: Lietvių tautosaka. – T. I. – Vilnius, 1962.

LTE XI: Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – T. XI. – Vilnius, 1983.

LTR: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

TLE IV: Tarybų Lietuvos enciklopedija. – T. IV. – Vilnius, 1988.

NUORODOS:

1. *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus / Paruošė J. Jurginiš. – Vilnius: Vaga, 1969. – P. 19, 40.
2. Tėn pat. – P. 21, 41.
3. Tėn pat. – P. 77.
4. Tėn pat.
5. Tėn pat.
6. Tėn pat.
7. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – P. 380–381.
8. Lietvių mitologija. – T. I. – Vilnius, 1995. – P. 495.
9. *Gimbutienė M.* Baltų mitologija 4 // Mokslas ir gyvenimas. – 1989, Nr.4.
10. *Gimbutienė M.* Senovės lietuvių dievai ir deivės. – Vilnius, 2002. – P. 54.
11. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Т. II. – Тбилиси, 1984. – P. 644.
12. **BRMŠ II.** – P. 576.
13. *Mažiulis V.* Prūsų kalbos etimologinis žodynas. – T. II. – Vilnius, 1993. – P. 194–195.
14. *Greimas A. J.* Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones: Lietuvių mitologijos studijos. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 95–96.

15. Lietuvos pomologija. – Vilnius, 1974. – P. 109.
16. Ten pat. – P. 110.
17. Ten pat. – P. 112–113.
18. Lietvių etnografijos bruožai. – Vilnius, 1964. – P. 206.
19. Pavyzdžiui, marčpiečio daina (LT I, p. 454): „Po vyšnių sodą vaikščiojau, /Saldžios uogelės ieškojau“; dainos „Aplink dvarą vyšnių sodelis, viduj dvaro radastu krūmelis“, „Leisk mane, berneli, vyšneliu sodelin miegelio miegot“, „Ant mano tėvo didelio dvaro žalių vyšnių sodelis“ (LKŽ) ir kt.
20. Gimbutienė M. Senovės lietuvių dievai ir deivės. – Vilnius, 2002. – P. 52–55; Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. – P. 96–98.
21. Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. – P. 97–98.
22. LTE XI, p. 15.
23. <http://www.siu.edu>
24. <http://anthro.palomar.edu>
25. <http://www.paranormallatoz.com>
26. Schauenberg P. Guide to Medical Plants. – London, 1977. – P. 25–26.
27. Heiser C. B. Nightshades: The paradoxical Plants. – San Francisco, 1969. – P. 153–157.
28. <http://www.gnosticgarden.com>
29. Greičiausiai todėl, kad tai nuodingas, pavojingas augalas; tačiau neatmestina ir prielaida apie Kirnio sąsajas su Velniu, tai neprieštarautų toliau keliamoms prielaidoms.
30. Durnažolėmis Lietuvoje taip pat vadintos juodosios drignės, durnaropės ir svidrės [LKŽ]. Greičiausiai jos visos buvo varotojamos ne tik liaudies medicinoje, bet ir ritualuose.
31. LKŽ V. – P. 847–848.
32. DLKŽ. – P. 307.
33. LKŽ V. – P. 848.
34. Tiesa, daugelis senosios lietuvių religijos ir mitologijos tyrinėtojų (pavyzdžiui, A. J. Greimas, N. Vėlius ir kiti) aitvarus ir kaukus buvo linkę laikyti skirtingomis mitinėmis būtybėmis.
35. Turimos galvoje gerai žinomas mitologinės sakmės apie degančius pinigus.
36. Su mirusiuju dvasiomis lietuvių mitologijoje siejasi kaukai (greičiausiai kaukas vis dėlto yra vienas iš aitvaro pavidalų ir vardų). Paslėptu lobių (pinigų) saugotojais įvairių kraštų mitologijose neretai kaip tik būna mirusiuju dvarios arba gyvatės pavidalo būtybės, o ši pavidalą aitvarai taip pat neretai iugauna.
37. Greimas A. J. Min. veik. – P. 95.
38. Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – P. 514.
39. Žr., pavyzdžiui: Balys J. Lietvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: lietuvių liaudies tradicijos. – Chicago, 1986. – P. 200.
40. Apie semantines Dimstipačio sąsajas su ugnies dievybėmis žr.: Senvalytė D. Ugnis lietuvių tradicijoje ir Agni Rigvedoje // Darbai ir dienos. – 1998, nr. 6 (15), p. 129.
41. Greimas A. J. Min. veik. – P. 445.
42. Dievų daugardystė – gerai žinomas reiškinys, neretai ją sudaro vardais ilgainiui tapę skirtingi to paties dievo epitetai.
43. Zavjalova M. Ugnies įvaizdis lietuvių ir rusų užkalbėjimuose // Liaudies kultūra. – 1998, nr. 1, p. 8.
44. BRMŠ I. – P. 578.
45. BRMŠ II. – P. 473.
46. BRMŠ II. – P. 629.
47. Žr. kad ir N. Vėliaus studiją „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis“.
48. BRMŠ II. – P. 546.

Mythological interpretations of *Kirnis*

Dalia SENVALYTĖ

The article deals with mythological aspects of the deity *Kirnis*, mentioned by J. Lasiciū in his brochure *De Diis Samagitarum* in the 16th century. By using folk material, linguistic material, and historical sources its possible interpretations have been analyzed. Phenomenological and interpretive methods have been used to find *Kirnis*' mythological meaning and his connections with other beings of ancient Lithuanian religion and mythology. The analysis has shown that *Kirnis* could be interpreted as a deity indicating an intimate connection with wet and marshy areas. It is possible that *Kirnis* could not altogether be a deity, but a common name of the locality (*kirna*) where a particular deity was worshiped. *Kirnis* also could be a deity having the nature of fire or a deity related to it, as for example, to brownies or sparkles. These ones are the fire nature beings of marches. It is possible to talk about *Kirnis* as a deity related to grass snakes and snakes, too. The hypothesis is also close to the concept of *Kirnis* as a deity of marches, or to the understanding of *Kirnis* as a deity having the nature of fire. The most convincing evidences of all these presumptions include sacrifices of cocks, wax candles devoted to *Kirnis* as well as the etymology of the word *kirnis*. The analysis does not reject a different interpretation of *Kirnis* as well as its etymology dating back to the times of the Indo-European ancestral language. It might be as a deity supervising a cherry-tree that was a popular tree in Samogitia. The interpretations of *Kirnis* in the semantics of *Atropa Belladonna* are well convincing, too. It is possible that all these interpretations might have a semantic connection and contribute to each other.

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Etnologijos ir folkloristikos katedra
Donelaičio g. 52, LT-3000 Kaunas

Gauta 2002 09 24, spaudai įteikta 2002 12 17

Vikingų epochos memorialinis kapinynas Šiaurės Semboje

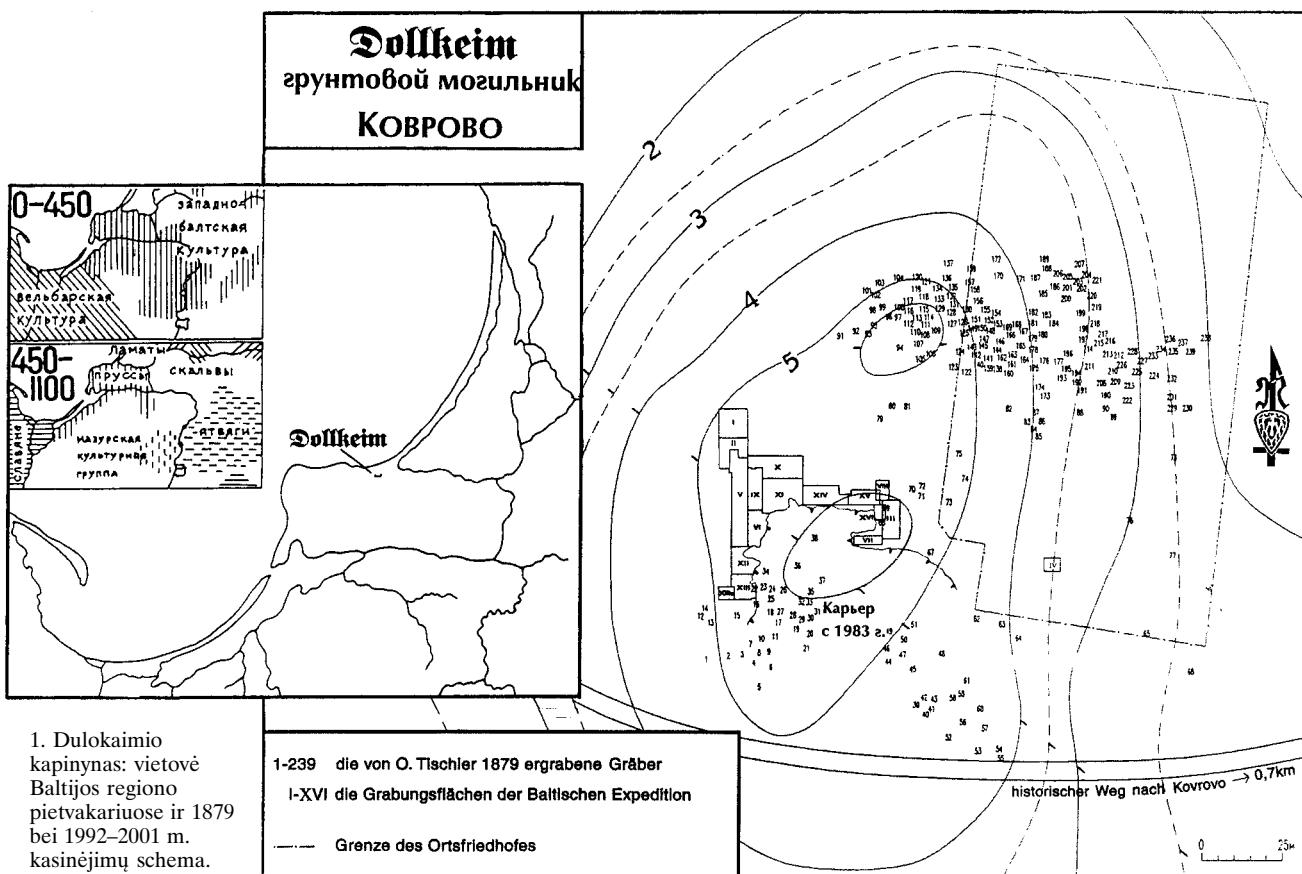
Vladimiras KULAKOVAS

Objektas – 2001 metų Rusijos mokslų akademijos Archeologijos instituto vykdytų kasinėjimų Dulokaimio, vok. Dollkeim, kapinyne Kaliningrado srityje radiniai. Tikslas – atlikti tų radinių tyginamąją analizę ir padaryti atitinkamas išvadas. Taigi metodas – tyginamoji analizė. O pagrindinė išvada ta, kad tarp skandinavų variagų, X a. tarnavusių knygaičio Vladimiro Sviatoslavicius kariaunoje vienijant Kijevo Rusią, matyt, būta ir prūsų karių.

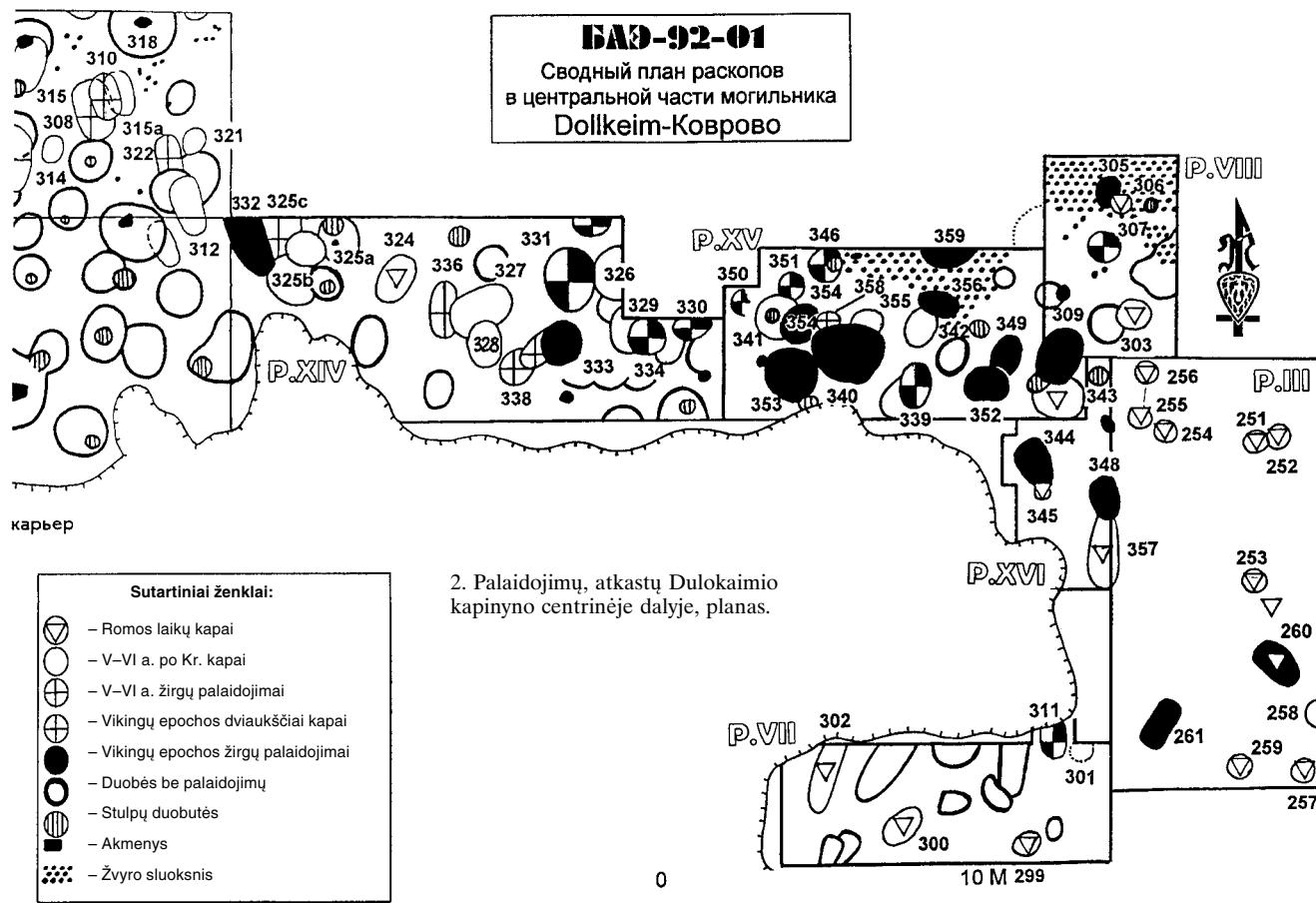
2001 m. Rusijos mokslų akademijos Archeologijos instituto vykdyti lauko tyrimai pratekę 1992 m. pradėtus senovės Baltijos etaloninių archeologijos paminklų kasinėjimus Dulokaimio (vok. Dollkeim) kapinyne, esančiam netoli Kovrovo k. (Zelionogradsko raj., Rusijos Kalining-

rado sritis). Darbus finansavo Rusijos humanitarinių mokslų fondas (grantas Nr. 01-01-18050 e).

Plokštinis Dulokaimio kapinynas (1 pav.), išsidėstęs Dollkeimer-Berg aukštumoje (dabar Bliskaja k.) 7 kilometrai į pietvakarius nuo Zelionogradsko (buv. Cranz), buvo atrastas 1879 metų vasarą tiesiant kelią; tų pačių metų rugpjūčio ir rugsejo mėnesiais pradėti kasinėjimo darbai, kuriems vadovavo Rytų Prūsijos provincijos muziejaus direktorius Otto Tischleris. Žemės darbus atliko Rytų Prūsijos 1-ojo grenadierių pulko kariai. Nuo 1992 m. Dulokaimio kapinyną tiria Rusijos mokslų akademijos Archeologijos instituto Baltijos ekspedicija. 2001 m. lauko sezoną buvo tęsiami kapinyno teritorijos centrinės dalies moksliniai tyrimai, kurių metu atrastas seniesiems

1. Dulokaimio kapinynas: vietovė Baltijos regiono pietvakariuose ir 1879 bei 1992–2001 m. kasinėjimų schema.

prūsų palaidojimams neįprastas žirgų kapų telkinys (2 pav.).

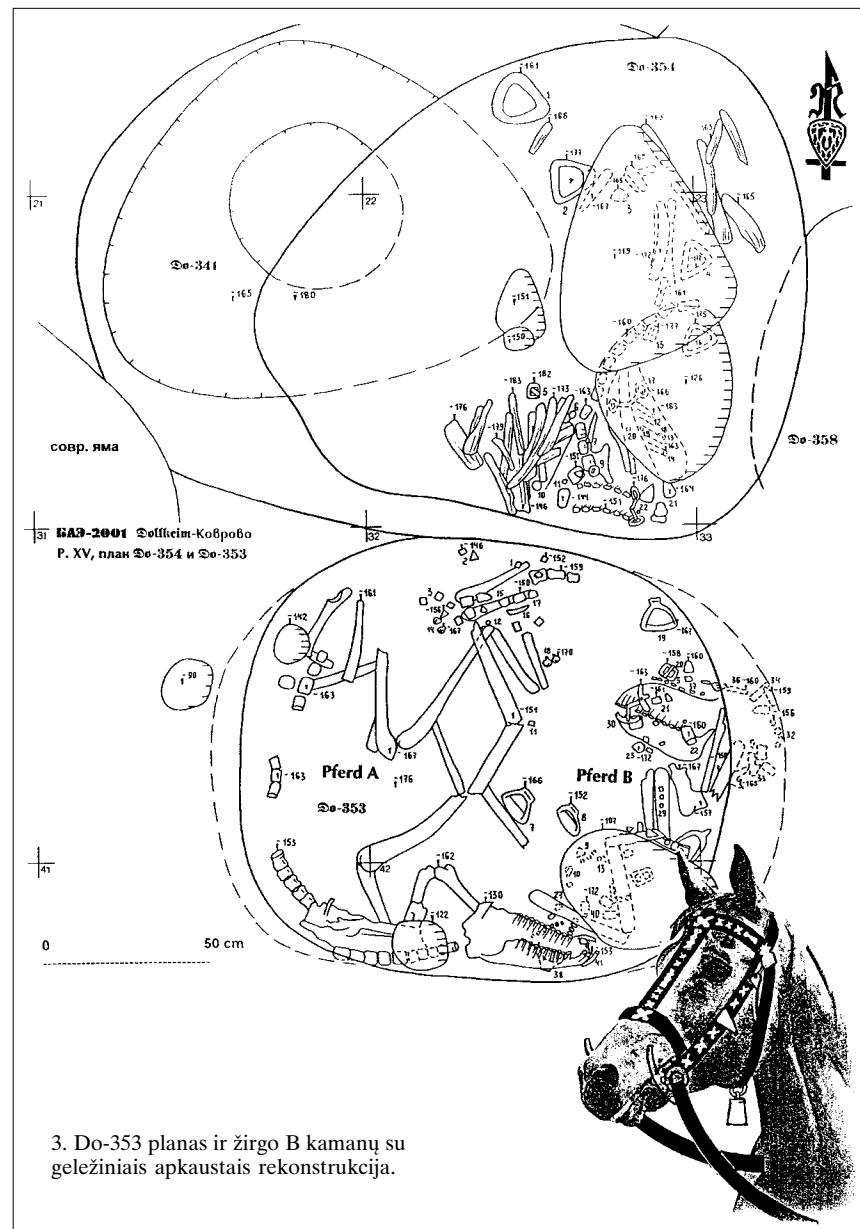
Trijuose 2001 m. rugpjūčio mėn. atkastuose kapuose (tarp jų Do-355 su žirgu) rasta VI a. pr. m. e. palaikų deginimo pėdsakų, dvi kremacijos – iš Romos laikotarpio, viename kape rasta senojo geležies amžiaus, arba Romos laikų (?), inhumacija (kaulų neišliko), devyniuose palaidojimuose – vieno ar dviejų žirgų liekanos su visais I tūkst. pr. m. e. pabaigos raitelio pakinktais ir penki to paties laikotarpio žirgų kapai, kuriuose virš žirgų kaulų aptikta nežymiai žmonių palaidojimų ar jų imitacijų liekanų. Tokių dviaukščių kapų viršutinė sluoksnis sudarė kelios apvalaus indo („laikinosios urnos“) šukės ir dvi trys smulkių sudegintų kaulų nuolaužos, kurių priklaušymo žmogui nebeįmanoma nustatyti. Ant daugumos kapų dugno randamų žirgo nugarkaulio ir strėnų slankstelių čia arba visai neaptikta, arba jie buvo ne visi (3 pav.). Devyni minėti žirgų kapai, dažniausiai išsirėžę į daug senesnius degintinius palaidojimus, visiškai neturėjo vyrų, karių palaikų kremacijos liekanų, kurios atitinktų vikingų epochos prūsų kultūrai išprastus Sembos karių dviaukščių laidojimų papročius. Kai kurie radiniai iš vyrams skirtų daiktų rasti prie žirgų kaulų, o tai prūsams nebū-

dinga. Be to, kape Do-344 po užpakaline dešine žirgo koja gulėjo ieties ir smaugas su sidabru inkrustuota įmava, o kape Do-351 prie kairės priekinės žirgo kojos rastos žalvarinės svarstyklės. Žirgų griauciai rasti ovalinėse duobėse, kaip išprasta, savo ilgaja ašimi orientuotose šiaurės vakaru – pietvakarių kryptimi, ir sampile su priesmėlio bei pelenų priemaišomis. Pagal prūsų laidojimo paprotį, žirgai kape gyvi guldyti sulenkтомis kojomis ant pilvo, galvą, kaktą arba dantis orientuojant į pietvakarius. Tai tradicinė Sembos gyventojų kryptis į aną pasaulį, kuris, jų manymu, buvo ties Preigaros – Priegliaus (Pregel) upės ištakomis [Кулаков 1994, 36]. Daugeliu atvejų kapo duobė žirgui tokia maža, kad jis tiesiogine prasme grūste išgrūstas į kapą sembų karių perlaužtu sprandu, sukapota dalimi nugarkaulio ir, kaip Do-344 atveju (6 pav.), į papildomą įkasą duobės pakraštyje talpinta galva. Toks Dulokaimio žirgų kapų mažumas galėjo turėti praktines priežastis: žiemą buvo sunku iškasti paviršiuje išalusį gruntą. Be to, vikingų epochoje žirgų palaidojimams skirtas sklypas, atkastas XV, XVI ir kaimyninėse III, VIII, XIV perkaso, anksčiau buvo užimtas III–IV ir VI a. palaidojimais, o tai, savo ruožtu, buvo rimta kliūtimi jį naudoti. Tokiais atvejais vakarų

baltų kapinynuose buvo atliekami rituinaliniai išvalymai, o kapinyno dalis, kuriuoje nauji palaidojimai ribojasi su senaisiais kompleksais ar juos ardo, ativeriama [Okulicz 1973, 476].

Panašaus pobūdžio įvairių laikotarpiai kapinynų kaimynystė Prūsijoje lėmė skirtingų epochų palaidojimų persidengimą [Gaerte 1929, 163, 11 pav.]. Taip ir Dulokaimyje: Romos laikų kapą čia lydi vikingų epochos paskutinės fazės žirgo palaidojimas [Kulakov 2000, 596]. Matyt, taip ankstyvųjų viduramžių sembai stengėsi pagerbti savo protėvius arba siekė jų malonės. 2001 m. buvo atrastas naujas šio reiškinio pavyzdys. Ar dant vikingų epochos Do-344, buvo perkelti degintinio palaidojimo urna Do-345 (5 pav.), jau mūsų dienomis pažeista „lobių ieškotojų“. Pagal netoli kapo rastą lankinę sage su apskrita Grosser Armbrustfibel tipo garnitūra ($D1 = 350\text{--}400$ metų fazė [Nowakowski 1996, 19]), šis palaidojimas skirtinas III–IV amžiams. Jame rasti deginti kaulai iškart po apmušalu buvo padengti laidotuvėlų laužo liekanų sluoksniu (5 pav.), dengiančiu ir žirgo kaukolę. Paprotys padėti sudegintus moters kaulus ant kariui priklausančio žirgo kaukolės užfiksotas ir paskutiniojo X a. dešimtmečio Irzekapinis kapienyne (buv. Wiekiau, Kr. Samland) [Кулаков 1999, 264]. Do-344 akciją atlikę prūsai vietoje vergės ar tarnaitės pelenų galbūt panaudojo degintus iš suradymo palaidojimo perkeltus kaulus.

Kapo Do-344 (5, 7, 8 pav.) ir kitų 2001 m. sezono žirgų kapų kamanų kompleksas, kuriame kaktos diržai beveik visai dengė žirgo akis ir buvo išimtinai apeiginės paskirties, turi tiesioginių analogijų su Padneprės X a. trečiojo ketvirčio vikingų epochos senienomis. Praktinės paskirties neturintys Do-344 kamanų apkaustai, kaip ir kituose vėlyvosios fazės vikingų epochos kompleksuose Semboje, pagaminti ant sidabrinės skardelės atspaudžiant tikrus lietus diržų apkaustus bei apskritas seges, naudotas Rytų Europoje X a., o kai kada ir IX a. Didelis apvalus apkaustas Do-344-49 (7: 49 pav.) atspaustas nuo seges, kompozicijos atžvilgiu analogiškos rastai Gniodzovo pilkapyje II-198 [Пушкина 1996, 53], diržo antgalis Do-344-24 (taip pat Do-348, Do-349) – nuo 1Ж grupės, XVI

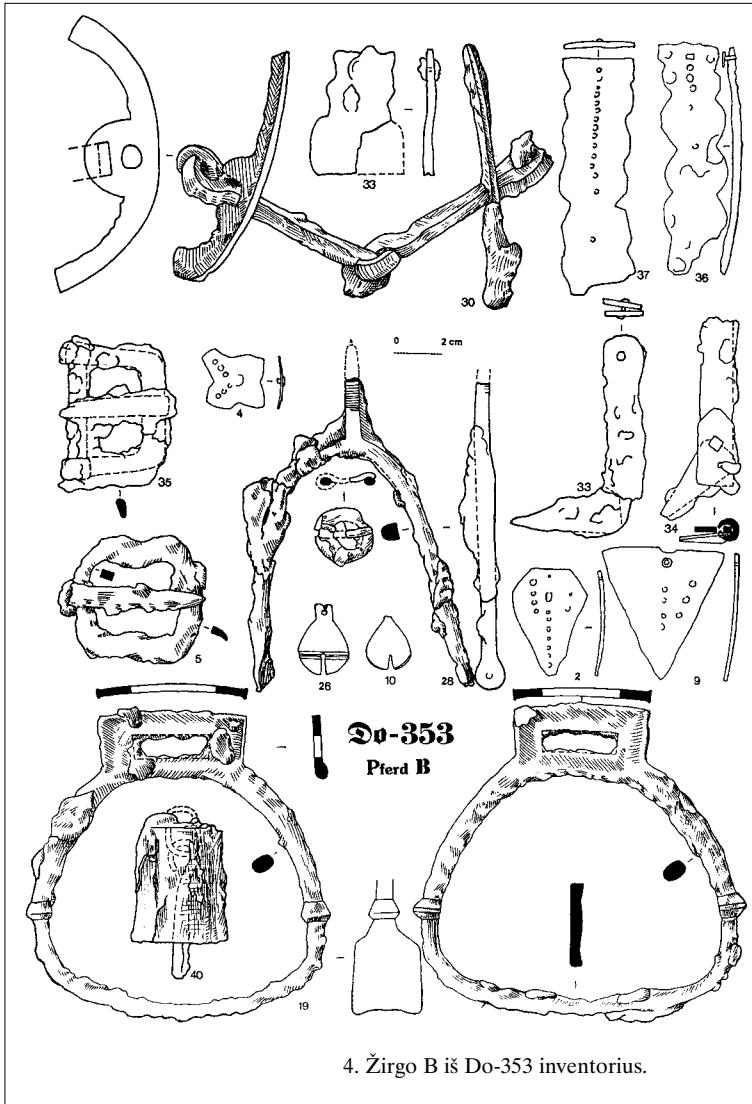

3. Do-353 planas ir žirgo B kamanų su geležiniais apkaustais rekonstrukcija.

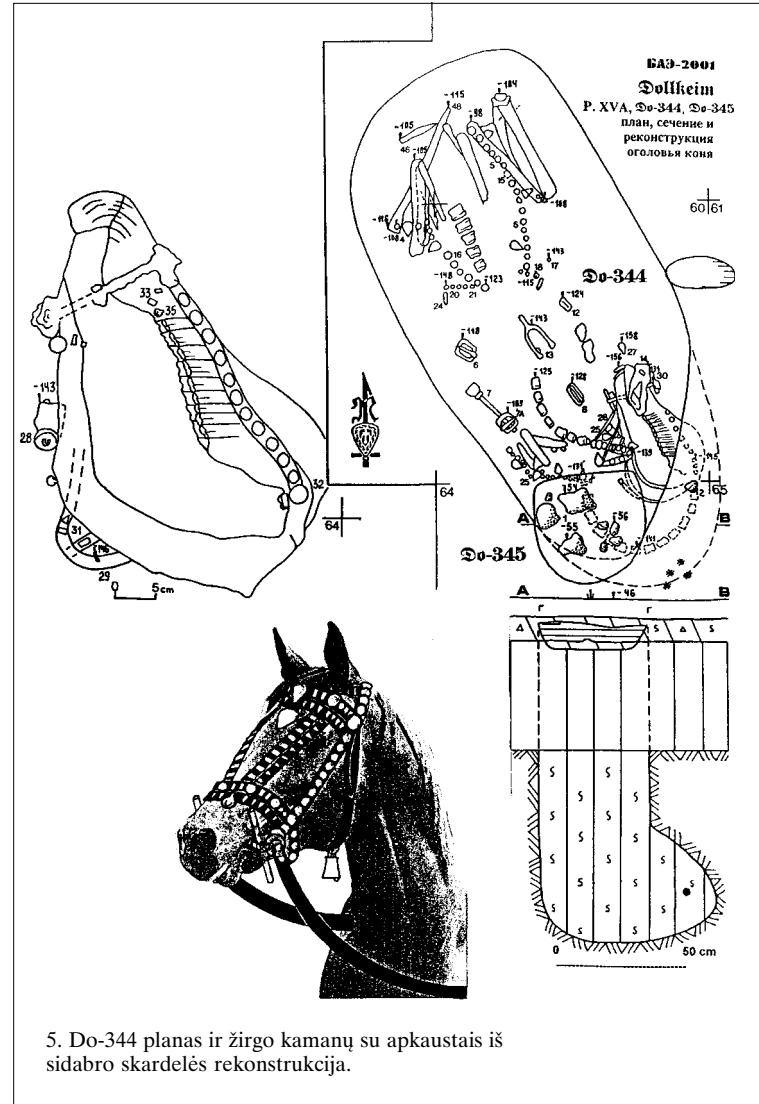
klasės antgalių, aptinkamų iš esmės Gniodzove ir Černigove [Мурашева 2000, 94, pav. 101], apvalūs apkaustai su „astraliniu“ ornamentu (7: 56 pav.) – nuo apkaustų, atsiradusių dar I avarų periodo stepių kultūrose, žinomų daugelyje IX–X a. stepių bei miškastepių zonas Rytų Europoje archeologijos paminklų, tarp jų – Gulbiščių pilkapyje Černigove [Рыбаков 1949, pav. 13].

Atspaudą gaminant, iš sidabro skardos būdavo išpjautama jo forma, vidinis paviršius užliejamas cinko lydiui ir, šiam dar neataušus, išstatomi žalvariniai kabliukai, kuriuais toks apkaustas, faktiškai „vienkartinis“ (apeiginis), ir tvirtintas prie žirgo kamanų.

Iš Dulokaimio žirgų kapų akivaizdu aukšto lygio inventoriaus standartizacija. Būdingas yra Do-344 invento-

4. Žirgo B iš Do-353 inventorius.

5. Do-344 planas ir žirgo kamanų su apkauastais iš sidabro skardelės rekonstrukcija.

rius, kurį sudaro: 1 tipo pentinas su geležine pentino sagtimi; keturios geležinės sagtys su oksiduotame paviršiuje išlikusiais placių diržų atspaudais; bronziniai skambalėliai; įvairūs kamanų apkaustai (7 pav.); žąslai su raginiu laužtukais, kuriuos su kamanų diržais jungė geležinė svara su spylgiais, skirtais įtvirtinti ragienoje (8 pav.); barškutis; ir pora balnakilpių, artimų Antanavičiaus V tipui. Pavadžių diržų sankabos su žąslu žiedais buvo papuoštos Elingo stiliaus dvigubos sidabrinės vielos pynėmis (7: 29 pav.). Ypatingo dėmesio vertas ietigalis 344-48 ir smagias 344-46 (6 pav.), rasti po dešine užpakaline žirgo koja. Sidabru dengtos jų įmovo papuoštos Šiaurės Europos ir Baltijos kraštų senienoms unikaliu raštu. Toks liepsnos pavidalo juostų ornamentas ant įmovo būdingas išimtinai X a. pabaigos – XI a. pradžios Sembos draugovių vadams ir jų artimiesiems [Кулаков 1989, 43].

Iš Dulokaimio 2001 m. radinių analogijų Rytų Europoje teturi apkaustai. Didelė tikimybė, kad šios prūsų žirgų

kamanų detalės yra Vidurio Lietuvos (Kauno apylinkių) atitinkamų artefaktų prototipai (9 pav.). Toks gana netiketas lietuvių archeologinio palikimo aspektas papildomai liudija dalies prūsų draugovės nuolatines migracijas į Pakaunę ne tik XI–XII a. sandūroje [Кулаков 1994, 154], bet galbūt ir keliais dešimtmečiais anksčiau.

XV ir XVI perkasų palaidojimuose rasti žąslai, balnakilpės, sagtys ir skambaliukai apskritai priklauso X–XI a. pradžios Šiaurės Europos tipams, be regioninių ypatumų žinomiems Skandinavijoje, baltų kraštuose bei Rusijoje.

Standartinis žirgo laidojimo paprotys XV–XVI perkasose ir tipologiškai bei chronologiškai adekvatūs žirgų inventoriai rodo juos buvus aukotus tuo pat metu. Tai, kad prie žirgų nėra sudegintų karių palaikų, neleidžia šių kompleksų laikyti tradiciniai prūsų karių palaidojimais. 2001 m. Dulokaimyje atidengti kompleksai su žirgais iš esmės yra kenotafai, įrengti negrūžusiems į tėvynę kariams

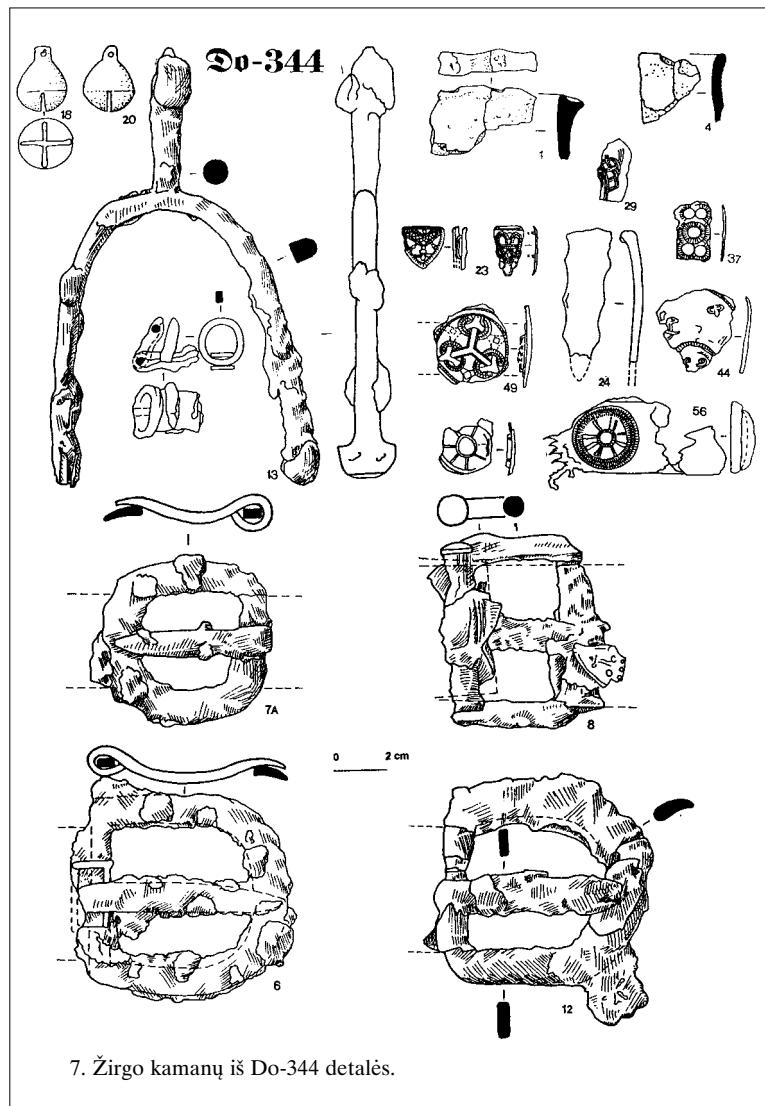
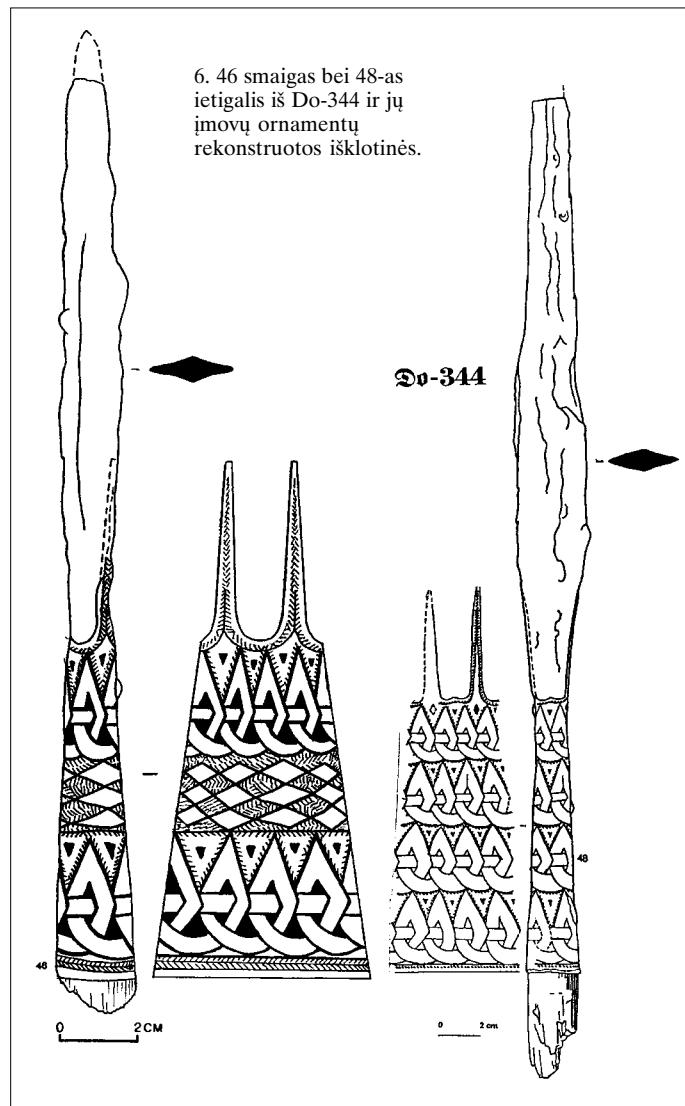
atminti. Apskritai šių kenotafų kompleksas yra visoje Šiaurės Europoje unikalus memorialinis paminklas.

Žirgų paaukojimo laiką atskleidžia Do-353 tipo porinių žirgų kapai (3, 4 pav.), kuriuose anksčiau palaidotas žargas (pernelyg nesuardant kaulų padėties) būdavo pastumiamas į rytinį kapo kraštą, o atsiradusioje laisvoje vietoje guldomas naujas. Sprendžiant pagal tokį porinių kapų inventoriaus analogijas, laikotarpis tarp pirmojo ir antrojo palaidojimų nebuvo didelis. 2001 metais kasinėtų žirgų palaidojimų inventoriaus bei papročių standartškumas leidžia Dulokaimio masinio žirgų paaukojimo priežastis interpretuoti taip:

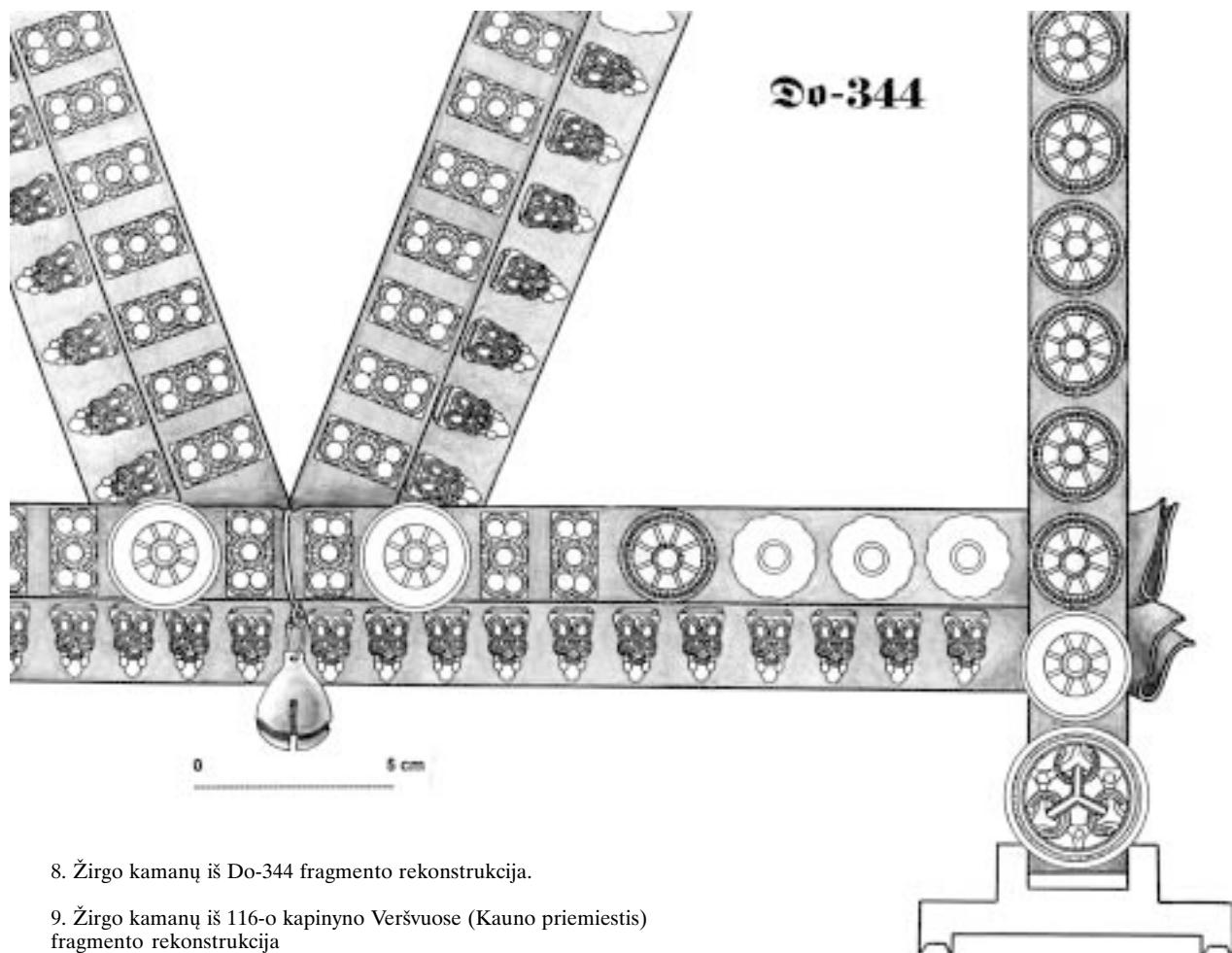
Kažkoks istorinis įvykis trečiame X a. ketvirtyste – X a. pabaigoje Semboje arba kitame su ja susijusiam Europos regione lémé dalies vietinės draugovės žūtį arba neleido kariams sugržti į Gintaro krantą. Likę gyvi bendražygiai vienoje iš aukščiausių Dollkaimer-Berg vietų atliko gausiai išpuoštų žirgų masinį ritualinį aukojimą,

turėjus palengvinti žuvusiuju vėlių kelionę į aną pasaulį. Nebetek vilties sulaukti grįžtant kovos draugų (arba baigiantis sąlygiškai nustatytam grįžimo į Sembą terminui), kariai Dulokaimyje aukodavo vis naujus žirgus, kartais vietą eiliniam žirgui atlaisvindami neužpildytoje gruntu kapavietėje. Galima tik spėlioti, koks gi įvykis galėjo lemti ne mažiau 20-ies Sembos karių žūtį ar pradingimą be žinios.

Šio istorinio įvykio vietą gali nurodyti žirgų kapų inventoriaus specifika (III, VIII, XIV, XV ir XVI perkasų radiniai). Asmeniniai šaltieji ginklai, aptikti kartu su žirgų griaučiais, atitinka prūsų kultūros normatyvus (6 pav.), o geležinės, neretai sidabro plakiruote padengtos balnakilpės, žąslai, pentinai ir sagtys (4, 7 pav.) prikluso X–XI a. pradžios Europos kariškų senienų „fonui“, egzistavusiam nuo Škotijos iki Dniepro dešiniojo krančio vikingų judėjimo apimtoje erdvėje. Tik kai kurie žirgų kamanų apkauštai liudija, jog karių draugovė, kurios

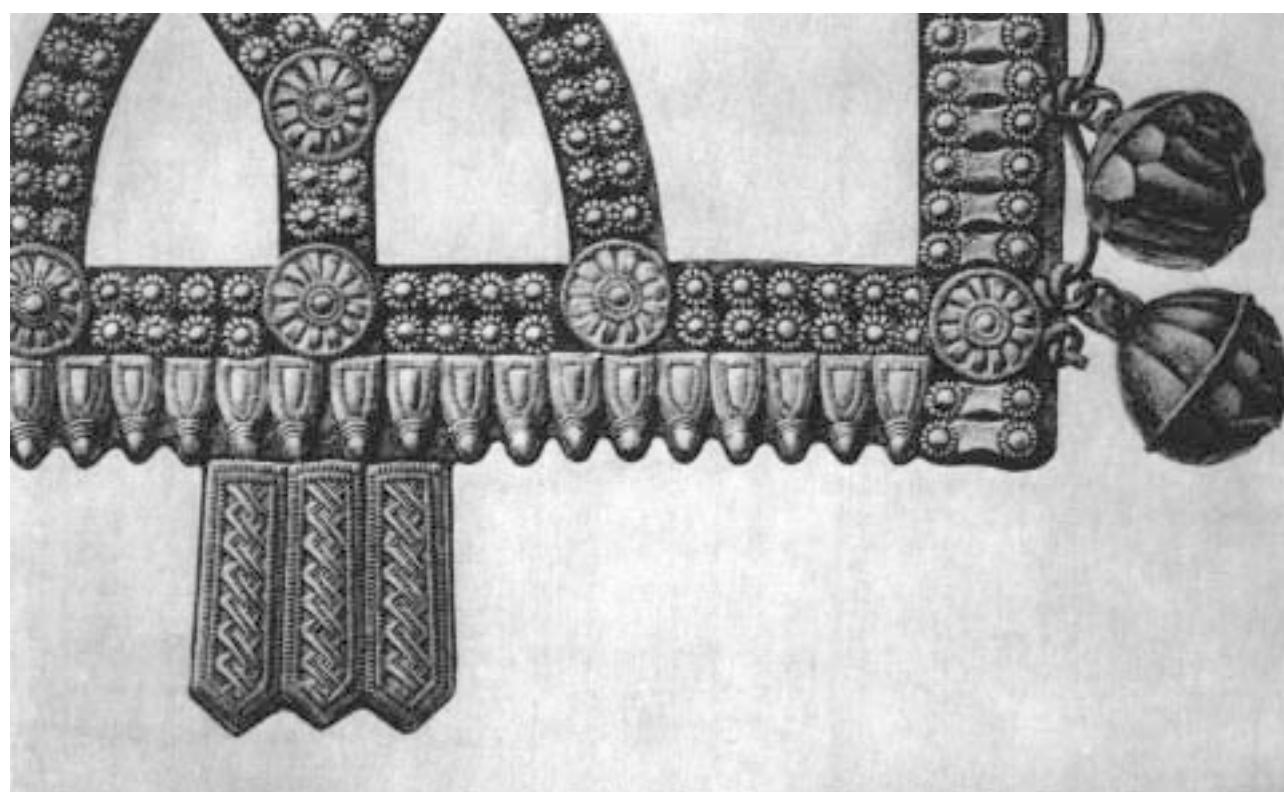

7. Žirgo kamanų iš Do-344 detalės.

8. Žirgo kamanų iš Do-344 fragmento rekonstrukcija.

9. Žirgo kamanų iš 116-o kapinyno Veršvuose (Kauno priemiestis) fragmento rekonstrukcija

užsakymu jie pagaminti ir įdėti tarp paaukotų žirgų inventoriaus, buvo susijusi su Vidurio Padniepre tarp Gniodzovo ir Černigovo, kur X a. pabaigoje buvo Rusios žemės ribos. Santykiai tarp Gintaro kranto ir Senovės Rusios gyventojų galėjo būti pagrįsti prekyba. Šie santykiai užsimenzgė hunų epochoje [Зоценко 1996, 25–26], apogėjų pasiekė X a. pabaigoje – XI amžiuje [Зоценко 1983, 57]. Daugeliu atvejų Vidurio Padnieprės ir Pietvakarių Baltijos draugovių archeologinės realios tiesiogiai liudija profesionalius prūsų karius dalyvavus kunigaikščio Vladimiro Sviatoslavicius kariuomenėje. Be to, prūsiškų apeigų bruožai tuometinės Rusios karių kapuose rodo, kad ne visi prūsai vėl išvydo savo gimtajį Gintaro krantą, paskutinį prieglobstį jie rado Rusios žemėje [Кулаков 1990, 115–116]. Nesibaignantys kruvini susirėmimai, lydėjė Rusios vienijimą valdant Vladimirui Sviatoslaviciui, 988 m. išsiuntusiam dalį variagų draugovės iš sutramdyto Kijevo į Konstantinopolį, kaip tik ir galėjo žymiai sumažinti iš tarnybos į Sembą grįžusių prūsų karių skaičių. Be to, tarnybos Rusioje metu dalis baltų galėjo priimti krikščionybę, kuri irgi būtų amžinai atskyrusi juos nuo gimtajam tikėjimui ištikimų gentainių bei ginklo brolių, sugrįžusių prie Baltijos. Pastarieji prie gimtųjų aukurų turėjo atliglioti apeigas, būtinas svetimoje žemėje kritusiems kariams pagerbti. Vienos iš jų pėdsakai veikiausiai ir buvo aptiktai Dulokaimio kapinyne.

SUTRUMPINIMAI:

КСИА: Краткие сообщения Института археологии АН СССР.

МИА: Материалы и исследования по археологии СССР.

LITERATŪRA:

Зоценко 1983: Зоценко В. М. Експорт зброп Кипва в Південно-Східну Прибалтику // Археологія. – Кипв, 1983, № 33.

Зоценко 1996: Зоценко В. М. Надбалтійські зв'язки Середньоп Наддніпрянщини на початку Великого переселення народів // Тези доповідей українським делегаціям на VI Міжнародному конгресі слов'янської археології (Новгород, Росія, 1996 р.). – Кипв, 1996.

Кулаков 1989: Кулаков В. И. Погребения военачальников прусской дружины // КСИА. – 1989, вып. 198.

Кулаков 1990: Кулаков В. И. Ирзекапинис и Шестовицы // Проблемы археологии Южной Руси. – Киев, 1990.

Кулаков 1994: Кулаков В. И. Прусы (V-XIII вв.). – Москва, 1994.

Кулаков 1999: Кулаков В. И. Ирзекапинис // STRA-TUM plus. – Санкт-Петербург, Кипинёв, Одесса, 1999, № 5.

Мурашева 2000: Мурашева В. В. Древнерусские ременные наборные украшения (Х–ХIII вв.). – Москва, 2000.

Пушкина 1996: Пушкина Т. А. Курган Ц-198 // Путь из варяг в греки и из грек... – Москва, 1996.

Рыбаков 1949: Рыбаков Б. А. Древности Чернигова // МИА-11. – Москва, Ленинград, 1949.

Gaerte 1929: Gaerte W. Urgeschichte Ostpreußens. – Königsberg, 1929.

Kulakov 2000: Kulakov V. Dollkeim 1992: Neue Ausgrabungen des spätkaiserzeitlichen Gräberfeldes im Samland (Russland) // Archäologisches Korrespondenzblatt. – 2000, Bd. 30.

Nowakowski 1996: Nowakowski W. Das Samland in der Römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit den Römischen Reich und der barbarischen Welt // Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg Sonderband 10. – Marburg, Warszawa, 1996.

Okulicz 1973: Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1973.

Versta iš: Кулаков В. И. Меморативный комплекс эпохи викингов в Северной Скандинавии.

Iš rusų kalbos vertė Jolanta ZABULYTĘ

Memorial burial mound of the epoch of the vikings in North-Samland

Vladimir KULAKOV

The article provides the discussion with its focus on the explorations of the Dulokaimis burial mound (the German word Dollkeim) in Kaliningrad district, organized in the year 2001 by the Institute of Archaeology at the Academy of Sciences of Russia. Considering the comparative analysis of the artifacts the conclusion could be made that it is possible to speak of the involvement of Prussian soldiers, along with Scandinavian variags, in the knight Vladimir Sviatoslavich's army, in fighting a war in the 10th century to consolidate the Russia of Kiev.

Институт археологии Российской академии наук,
Ул. Ульянова 19, 117036 Москва, Россия

Gauta 2002 03 15,
įteikta spaudai 2002 12 17

Slavai lietuvių tautosakoje

Laima ANGLICKIENĖ

Objektas: lietuvių tautosakos personažai – rusai, baltarusiai, lenkai. Tikslas: aptarti šių tautybių atstovus – lietuvių tautosakos personažus – kilmės, prasmės, kaitos požiūriais. Remiamasi aprašomuoju ir interpretaciniu metodais. Išvada: tautosaka apie slavų tautas yra labai paini dėl etnonimo gudas neapibréžto vartojimo. Visi slavai vaizduojami kaip prasti žmonės.

Etnonimai *rusas*, *lenkas*, *baltarusis* lietuvių tautosakoje labai reti. Juos pakeičia etnonimas *gudas*, kuris yra vienas neaiškiausių lietuvių kalbos žodžių. Dėl jo kilmės daug hipotezių kėlė kalbininkai (5, 7–54). Lietuviai gudais vadina baltarusius, tačiau kartais taip pavadinami ir lenkai ar russai arba apskritai – kito etnografinio regiono, tarmės žmonės: gudais žemaičiai vadina aukštaičius, panevėžiečiai kipiškėnus ir t.t. (LKŽ III, 692). Prūsus lietuvių tarmėse, Mažosios Lietuvos raštuose tas žodis dažniausiai reiškė *lenkai*, bet neblogai jis žinotas ir *baltarusiai* bei *rusai* (*maskolių*) prasme (5, 44). Simas Karaliūnas pastebi, kad etnonimas *gudas* nėra geografiškai susijęs su kuria nors teritorija ar tauta, né viena iš pastarųjų taip nesivadina, taigi jis nėra tikrasis etnonimas, etninis savivardis, tai daugiau kvazietnonimas, heteronimas. Juo lietuviai vadina kitomis tarmėmis kalbančius lietuvius bei tautas, gyvenančias paprastai rytu pusėj (5, 25–26).¹

Be to, yra dar viena šio žodžio reikšmė – „kūdikis, kuris dar nekalba, kūdikis be vardo; vaikas, kuris kalba neaiškiai, nesuprantamai“ (LKŽ III, 692). Todėl šis žodis galėjo būti pritaikytas neaiškiai, nesuprantamai kalbantiems kitatarmiams ir kitakalbiams, su kuriais dažniausiai susiduriaama (4, 56).

Tautosakoje baltarusio vardo išvis nėra, lenkai dar pavadinami *paliokais*, russai – *maskoliais* (*maskaukomis*), *burliokais*,² *kacapais*, *kazokais*. Pastarasis vardas kartais vartojaamas ir ukrainiečiams pavadinti, tačiau kita šio žodžio reikšmė – karių luomo žmogus, raitelis ar šiaip smarkus vyras: „Tekėk už manę kazokiuką, / Tu už manę žalmieriuką“ (JSD 322). Maskoliumi gali būti pavadinamas ir lietuvis karys, tarnaujantis carinėje armijoje (LKŽ VII, 893): „Maskolėli dragnėli, / Kur tavo tévelis?“ (LLD III 252).

Taigi negalima tiksliai pasakyti, kuri tauta konkrečiai šiuo etnonimu įvardinama. Tiksliau nustatyti padeda tik istorijos ir šių skirtingu tautų papročių bei gyvenimo būdo žinojimas. Antra vertus, tautosakos apie slavų tautas tiek spausdintinėje literatūroje, tiek ir rankraštynuose yra labai mažai, todėl sunku daryti svariesnius apibendrinimus.

Dar viena etnonimo *gudas* vartojimo tendencija – jis turi ryškų niekinamąjį atspalvį. Tačiau ne visos slavų tautos lietuvių tautosakoje vaizduojamos vienodai. Bandysime apžvelgti skirtumus.

Rusai ir baltarusiai. Tautosaka apie šias tautas labiau paplitusi Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, arčiau valstybių, kuriose daug gyvena tų tautybių žmonių. Po Antrojo pasaulinio karo, Lietuvą inkorporavus į Sovietų sąjungą, plūsteli tautosakos apie rusus banga. Tai daugiausia anekdotai, Rusijoje besilankiusių pasakojimai. Jų čia nenagrinėsime.

Rusai ir gudai minimi buitinėse pasakose, anekdotuose, pasakojimuose, mitologinėse sakmėse, karinėse istorinėse, ganymo, piršlybų, grįžtuvų, humoristinėse, vaišių dainose, talalinėse, patarlėse ir priežodžiuose.

Gudai, maskoliai tarp lietuvių turi prastą reputaciją. Ji užfiksuota ir XIX a. gyvenusių žymių visuomenės veikėjų veikalose. Vyskupas Motiejus Valančius rašė: „Yra tai žmonės savo raugu dvokiantys, viršininkai truputį pasiskutę, burliokai barzdoti, it ožiai. Giliojoj Maskoliųj sako esant ir gerų žmonių; bet pas mus atvažiuojantys vos ne visi niekam nedera“ (11, 23). Vyskupas apkaltino maskolius katalikų tikėjimo žeminimui, blaivystės, „tos šventos dorybės“, naikinimui, vagystėmis, užpuldinėjimais (11, 23–32). Vietinių gyventojų ir rusų ryškius socialinio elgesio skirtumus pastebėjo ir rašytojas Vladislavas Sirokomlė (XIX a. vidurys): „Igėrė rusinai mėgsta užtraukti dviprasmišką dainušką, kurios kuklesnis lietuvis nedrįstų net pakartoti“. Jis priduria, kad „lietuviai laiko rusinus ne tokiais derais, o rusinai juokiasi iš lietuvių necivilizuotumo“. Lietuviai esą uždaro būdo, šykštūs (taupūs), russai – atvirai, smarkūs. Svetimą nuosavybę lietuviai gerbia labiau negu rusinai (6, 171–172). Beje, tuos pačius dalykus pastebėjo ir valstiečiai – tai atsišpindi folklore ir stereotipuose apie rusus. Burliokai (sentikiai russai) tarp lietuvių turėjo geresnį vardą, bet kai kada jie painiojami su vėliau į Lietuvą atsikeliusiais rusais. Beje, ir patys sentikiai skirdavo stačiatikius rusus – šie jiems buvo svetimesni už lietuvius, su pastaraisiais jie dar ir tuokdavosi, o su stačiatikiiais – ypač retai (2, 94–95).

Rusai dažnai vaizduojami vagimis. Venanto Mačiekaus tyrimų duomenimis, arkliavagyste Lietuvoje vertėsi daugiausia russai. Tai esą dėl rusų, besivadovaujančių paprotine teise, skirtingo požiūrio į vagystę iš savos ir svetimos bendruomenės: vogimas iš savujų laikytas nusikaltimu, o iš svetimos bendruomenės buvo toleruojamas (7, 18). Lietuviai žiauriai bausdavo sugautus arkliavagius, net apie trečdalį jų būdavo nužudoma. Pavyzdžiu, vienas vienkiemio savininkas iš Utenos rajono, Daunorių apylinkės, teigia nušovęs 34 arkliavagius, daugiausia vietinius russus. Kaimo senukai prisimena, kad šienaudami raistą, kartu su žole nušienaudavo iš po velėnos išlindusias barzdas (8, 13). Pasakojimai hiperbolizuoti, perdėti, bet jie ši tą ir liudija: pirma, arkliavagyste versdavosi daugiausia russai, antra, lietuviai nesmerkė savininkų, gynusių savo turtą. Matydami, kad russai vagia arklius, žmonės net Lietuvos rusinimą aiškino savaip: esą Lietuvon siūsdavo tuos ru-

sus, kurie Rusijoje buvo laikomi kalėjimuose už arklių vogimą. Čia jie gaudavę nemokamai žemiu (LTR 898[124]). Vogti ne tik arkliai. Pasakos burliokas késinasi apvogti kléti, ir tik gudrios mergos déka turtas išgelbstimas (LPY 75).

Pastebéta, kad maskoliai daug keikiiasi. Pasakoja, kad danguje šnekama lotyniškai, o pragare maskoliškai. „Mat čia reikia daug keikti, o niekaip tiek daug neiškeiksi, kaip maskoliškai” (10, 99).

Dažnai anekdotinė situacija tiek būtinėse pasakose, tiek anekdotuose sukuriama dėl nesusikalbėjimo, pavyzdžiui, rusas klausia, ar *našla* (rus. radai), o moteris atsako, kad ji našlė (BT 901).

Kaip ir daugelis kitų svetimtaučių, rusės laikomos būrėjomis, pavyzdžiui, pamoko, ką daryti, kad karvės duotų daugiau pieno (ŠLSA 428), moka atburti karves, kurioms atimtas pienas (LTR 4930[35]). Tačiau gydoma ne tik iracionaliais būdais, mokama naudotis ir žolelémis. Jos gydo ir nuo tokį ligų, kurių negali pagydyti tikri gydytojai (LTR 2088[182]). Tačiau šie kitataučiai gali ir kenkti: pagadinti pieną (LTR 4788[82]) ir pan.

Kaip ir kiti svetimtaučiai, jie turi blogas akis: „Blogų labai akių apylinkėje buvo ruskis... Jis jei tik pasidžiaugdavęs, – ir gyvulys nugaišdavęs. Jis pasigrožėdavęs savo gyvuliais, – ir tiems toks pat likimas. Šis rusas prieš keletą metų buvo savo arklio užmuštas” (9, 422).

Padavimuose kartais minima, kad kalnų supila rusai, norėdami pažiūrėti, ar daug yra karių (LTt IV, 765), nors šiaip piliakalnių pilimas dažniausiai yra švedų ar prancūzų „kompetencijoje”.

Esama ir dainų, kuriose tiesiogiai minimos slavų tautos. Tai dažniausiai *gudai*, *gudu šalelė*, minima karinėse istorinėse dainose:

Meskit dalgelas	Tolimon kelionélén,
An pradalgélio,	Gudu šalalén,
Redzykit žirgelius	Gudu šalalén,
Tolimon kelionélén.	Slaunon vainelén. (TŽ 286)

Galima spėti, kad dainos berneliai joja ne į gudu šalelę vajavoti, bet išeina į carinės Rusijos armiją rekrutais, dalyvaus Rusijos kare prieš kurią nors valstybę. Tie laikai, kai lie-tuviai kariavo su rusais, kažin ar gali būti atsimenami, antra vertus, užsilikusios tų laikų dainos puikiai tiko ir naujiems laikams, kai Lietuva tapo Rusijos dalimi, o jos vaikinai turėjo eiti į carinę armiją.

Dainose yra ir konkrečių karų atspindžių, pavyzdžiui, prancūzų ir rusų karas:

Prancūzas mandras	Ruso kojos stačios,
Ką jis padarė,	O kelinés plačios.
Daugel karalių	O kazokai raiti,
Ant rusu suvarė.	Jie ant arklių greiti. (LLD IX, 401)

Ypač daug dainų apie pasaulinius karus. Minimi ir Lietuvos istorijos faktai:

Rusų kazokai mumi paliko	
Tuojau germanai plačiai apniko. (LTt II, 387)	

Dainose rusams rodoma netgi nemaža simpatijos ir užuojautos:

Oi ruse, ruse, ruseli mūsų,	
Kodėl pradėjai karą su prūsu? (DKD 38)	

Kartais paminima, kad kazokai atvykę iš Ukrainos:

An tévilio dvaro
Jounieji berneliai.
Jounieji berneliai,
Mandrieji raiteliai
Iš Ukrajinos šalelės. (TŽ 262)

Dainose atispindi ir sukilėlių susidūrimas su carine armija, gudais, maskoliais:

Slaunas vadas Gelgauds buvo,
Lenkų vaiską rundavojo,
Po Varšuva nepražuvo,
Maskolių vajavojo. (LLD IX, 456)

Lietuvių dainų kitataučiai néra geri vedybiniai partneriai: mergelė nenori tekėti už maskoliaus (LDK V 240). Tačiau minimi ir tokie atvejai:

Parsivedžiau mergužę,
Balto gudo dukružę. (JSD 848)

Čia mergelė gudė gal net ne kitatautė, o kitatarmė, par-sivežta iš tolimesnio kaimo.

Grįžtuvių dainose paminėta *gudo*, *kazokélių šalelė* reiš-kia tolimą svetimą kraštą. Bet ir čia gudu gali būti visai ne kitatautis, o kito etnografinio regiono narys:

Paradinus motulę
Ir užaugino,
Ir nudavé motulę
Gudo šalalén. (ČUS 75)

„Tavo dukrelė, balta lelijelė, kazokélių žemelėj” (JSD 340).

Pietvakarių Lietuvoje ganymo dainose minimą *prūsa* (prūsus žemę) Rytų ir Pietryčių Lietuvoje pakeičia *gudas* (*gudu šalis*):

Debeseli pragarėli,
Gudu šalin.
Saulele motinèle,
Mūsų šalin. (LTt I, 113)

Talalinėse įvairiaisiais vardais minimi rusai, baltarusiai pa-juokiami:

Guds su gudu gudinėja,
Gudo pati šokinėja,
Šok durą ir mindurą
Gudo pati apie mūrą. (LTR DI 1002[328c])

Kai aš jojau par miškų
Sutikau burliokų Griškų.
Griška pasibaidia
Visas balas išbraidia. (LTR 1537[125a])

Valgiau duonų,
Valgiau druskų,
Pasdabojau bernų ruskų,
Valgiau duonų su druskų,
Pasdabojau du ruskui. (LTR 374b[461])

Nemažai užrašyta smulkiosios tautosakos, ypač apie ne-žinia kokios tautybės *gudų*. Kai kurių tokią patarlių net pras-mė sunku nuspėti.

Pasiuokiamas iš kitokios išvaizdos: „Storas gudas, pilva-pūdas” (LTR 6501[139]), „Gudo barzda, žydo kalba” (LTR 904[203]), „Pasikorė kaip gudo kelnės” (LTR 904[182]).

Pasišaipoma iš nevėkšlos, kvailo: „Ir pasiklydo kaip gudas tarp trijų medžių” (LTR 2914[1084]); „Gudrus gudas po bėdos” (LMD I 280[238]). Rusas – blogas žmogus: „A rusas, a velnias – tai vis tas pats bus” (LTR 6364[189]).

Atsispindi įvairūs gudų papročiai, elgsena: „Atadėlioja kaip guds posninkų” (LTR 3424[214]); „Aik su gudu į pirtį: tu kiši galvą, o jis subini” (LTR 5013[8]), „Ir keikiasi kaip gudas pakasynose” (LTR 2919[148a]). Religijos skirtumai: „Ruskis be druskis – ne mūsų vėros, kumelės bėros” (LTR 1050[3/239]), „Kumpi sėdi, kai ruskas dievas” (LTR 3631[118]).

Karo atspindžiai: „Geriau mirc po ruskiu nei kū gyvenc po pruskiu” (LTR 2765[66]), santykiai carinėje armijoje: „Išpuikęs kaip rusų staršina” (1937m., LTR 2003[192]).

Kai kuriose patarlėse minimą gudą galima suprasti kaip bet kokį svetimąjį – kitatautį, kito etnografinio regiono nari, kitos šeimos atstovą: „Kai su gudu negal susišnekėti” (LMD I 1060[628]), „Kam gudas, tam gudas, o tau dėdė” (LTR 5852[47]), „Guds būdamas – gudo neieškok” (LTR 1292[382]), „Aš gudas, o tu brudas” (LTR 5601[134]).

Atsispindi ir gudų amatai: kailiadirbystė – „Išdirbo kaip guds kaili” (LTR 64[638]); arkliavagystė – „Gudas arklio nevogtų, kad su žydu nesusidėtų” (LTR 3379[52]).

Gudas kartais vaizduojamas su dūda: „Liurlino kaip gudas dūdas” (LKŽ VII, 625), „Gudo dūda nepučiamā birb” (PR, 114) (tai – ir lietuviškas nelaimės nusakymas).

Pasakymai gudo ménuso, gudo metai reiškia – labai ilgai (LKŽ VI, 434): „Krapštos krapštos gudo ménesi, kol išeina į darbą” (LTR 713[380]); „kaip gudas ratus” – sakoma apie vilkinantį ką nors daryti; „kaip gudas nupynė vyžas” – pras tai ką padarė (LKFŽ, 101).

Niekinančia, blogą prasmę turi ir kai kurie liaudiški augalų bei gyvūnų pavadinimai su šaknimi *gud-*. Tai nelabai vertingi augalai, bet išvaizda panašūs į naudingesnius, vertingesnius: gudablė (tekšé, avietės rūšis), gudkarklis (gluosnis, blindė, alyva), gudobelė (laukinė obelis, šaltekšnis), gudas, gudažolė, gudbarščiai (rūgštynė), gudynė (dirvuolė), gudinis (laiškinis česnakas), gudlelijė (geltonasis vilkdalgis), gudnoterė, gudmoterė (gailioji dilgėlė). Tai – ir maži paukščiai: gudažvirblis – kultupys, girnakalis, antukytis; karklažvirblis, gudgaidis – gaidukas, tilvikas mušeika (LKŽ III, 692–696). Gudukais vadinami valgom, bet prastais laikomi grybai.

Guda vadinama baidyklė paukščiams baidyti arba baubas vaikams gąsdinti (LKŽ III, 701). Beje, vaikai gąsdinami ir kitaip svetimtaučiais – žydais, čigonais.

Lenkai dėl istorinių sąlygų, lėmusių jų paminėjimą tautokos kūriniuose, ir dėl šiek tiek kitokio, geresnio negu į rusus ir baltarusius, požiūrio į juos išskirtini į atskirą grupę. Pasakojimuose nuomonė apie lenkus įvairoja, priklauso nuo asmeninio požiūrio į šią tautą, nuo pažintų jos atstovų. Prieš pasakodami konkretius atsitikimus pateikėjai dažnai pabrėžia, kad lenkai visada „riečia nosis”, nekenčia lietuvių (VDU ER 74, 13), jų kalbos, lietuviškai kalbēti nesimoko (VDU ER F2 B2, 21), o visus nemokančius lenkų kalbos laiko durnais mužkais (VDU ER F2 B2, 118). Lietuviai tada stengiasi atsilyginti tuo pačiu. Pasakojama, kad XX a. pradžioje lenkai buvo tremiami į Lietuvą, nes Lenkijoje prieš valdžią riaušes kėlė (VDU ER F2 B2, 22). Tačiau kiekvienas nori sureikšminti savo vertę: kai po Pirmojo pasaulinio karo šalys keitėsi belaisviais, už vieną lietuvių davė 100 lenkų (VDU ER F2 B2, 15).

Pajuokiamas lenkų išdidumas, tas *polkas honoras*: įkrenta bajoras lenkas į vandenį ir skėsta. Ūkininkas puola gelbėti. O bajoras ir sako: „Kaip tu, mužiko vaiks, dr̄sai mane, poną, už plaukų imti?” (1, 512).

Anekdotoose dvi tautos dažnai nesupranta viena kitos kalbos: parduodanti gaidžiukus lietuvié nesusišneka su lenku, klausiančiu: „Skolka prosiš za oboje?”. Boba atsako: „A, šilta ir žebuoja” (LLA 838).

Lenkai padavimuose minimi kaip svetimšliai, po karų atvykę į Lietuvą ieškoti lobiu (KbK 96) (matyt, turėti omeny lenkiškai kalbantys archeologai).

Dainose, kuriose minimi lenkai, atsispindi Žečospolitos laikai, bendros valstybės problemos ir kovos:

Tai vis lenkus	Gendroliukas,
Mes vis paimdami	Žvedų karalius,
Ir į turmą	Apvajavojo
Jau įsodindami.	Visą lenkų žemę. (JLD 1102)

Lietuvių ir lenkų kova su rusų armija atsispindi sukilieliu dainose: „Kad jau lenkai, mūsų broliai, kariauti pradėjo, lietuvių padėti norejó” (LDK IS 685), „Kelkit vyrai narsūs, jau sukilo lenkai garsūs” (LDK IS 691), „Ciesorius žmones kad išvalnino, lenkų ponus įpykino” (LDK IS 695).

Tarpukario Lietuvoje dainuotos dainos apie Vilniaus išvadavimą. Atgyja senosios karinės dainos – kai kurios tik šiek tiek pakeistos, papildyto svarbiomis to meto aktualijomis, kai kurių lieka tik tradicinė forma. Pavyzdžiui, sena, dar iš 1794 m. sukiliimo laikų mus pasiekusi daina „Vilniaus mieste žalias bromas” nepriklausomybės kūrimo laikotarpiu prietaikoma konkretiems kovų momentams (3, 16):

Krito lenkai kaip lapeliai,
Lietuviai kaip mūras.

Ir nušové lenkų vadą,
Lenkų pulkaunyką.

Bėga lenkai jau iš Vilniaus,
Lietuviai – į Vilnių. (NKD 112)

Šiose dainose Vilniaus netekimas apdainuojamas kaip didžiulė lietuvių tautos nelaimė, piktinamas lenkų savivale:

Dunda žemę, švilpia gojai,
Lietuvon lenkai atjojo. (NKD 120)

Tad, jauni broleliai, su ginklais pirmyn!
Lenkus iš tėvynės vysime šalin. (NKD 110)

Piršlybų dainose mergelė nenori tekėti už lenko:

O jūs paliokai,
Dzidzi palaidokai,
Jūs negausit lietuvaiteis
Anei už taliorius. (TD IV 313)

Už ponaičio netekésu,
Lenkų kalbą nemokésu,
Lenkų kalbą nemokésu,
Ponia būti nenorésu. (BSV 60)

Kartais lenkai vadinami bajorais, tada ir lenkas tampa pageidaujamu vedybiniu partneriu:

Kam prižadėjai	Aš tik buvau gadna
Šiam šelmiui berneliui,	Lenkų žalnierėliui,
Šiam pijokyželiui.	Tikram bajorėliui. (ŽT 66)

Mažojoje Lietuvoje lenkų kraštu pavadinama ir Didžioji Lietuva (Žečpospolitos laikais):

Per lenkus, per lenkus
Saulelė teka,
Ten mano mergytė
Linelius rauja. (TD III, 463)

Talalinėse lenkai pajuokiami:

Tupi lenkas už kalniuko,
Žiba akys kaip velniuko. (VDU ER 71-1, 30)

Gražios lenkiškos panelės
Kaip lietuviškos kumelės. (LTR 336[220])

Panašus ir skaičiuočių turinys:

Viens du trys,
Lenkai Vilniaus nevaldys.
Vysim lenkus į Varšuvą,
Kad paliktų mums Lietuvą. (LTR 3518[1611])

Taip atsispindi net politiniai momentai.

Ganymo dainose Pietryčių Lietuvoje šalia *gudo* gali būti minimas ir *lenkas*: „Debeséliai ant lenkų, ten gausite pečenku” (LDK D 954).

Smulkiuojoje tautosakoje lietuviam užkliūva lenkų manieros: „Nebūk mandagesnis už lenką” (LTR 4102[124]); „Lenkas ir sunj ponu šaukia” (LTR 209[49/189]). Lenkai – pagyrūnai: „Giriasi kaip lenks” (LTR 30[322]); „Lenko tiesa velnias raistuose jodo” (LTR 1854[5/1]). Jie – nesugyvenamo būdo: „Su lenku geruoju nesugyvensi” (LTR 200[56]). Minima ir istorinė praeitis: „Lenkų tokį žemę pražuvो, kas gi čia tavo nepražus” (LTR 30[828]).

Patarlėse prastas požiūris ir į mozūrus: „Trys mozūrai turi vieną dūsią” (LTR 4754[915]), „Šaltas kaip mozūro rūra” (LTR 4430[99]).

*****

Peržvelgus tautosaką apie slavų tautas, nesunku pastebeti, kad labai painus paties etnonimo *gudas* vartojimas. Tačiau visi slavai vaizduojami kaip prasti žmonės. Dažniausiai minimos neigiamos jų būdo savybės, blogi užsiemimai. Lenkai vaizduojami ponais bajorais, kurių tautybę ne visada aiški, nes lenkais gali būti pavadinti ir lietuvių bajorai, kalbėjant lenkiškai, persiémę lenkiškąja kultūra. Dainose slavai – dažniausiai priešai. Tiek lenkai kartais vaizduojami kovojantys kartu su lietuviais.

LITERATŪRA

- Balys J. Aštrioji tautosaka // Jaunoji Lietuva. – 1938, Nr. 10.
- Čiubrinskas V. Lietuvos sentikių – rusų etnografija: tyrimo patirtis, problemos ir perspektyvos // Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai. 1996–1997. – Vilnius, 1998.
- Ivanauskaitė V. Lietuvos laikų dainos // Neprikalnusomybės kovų dainos / Parengė V. Ivanauskaitė ir J. Gudaitė. – Vilnius, 1998.
- Karaliūnas S. Etnolingvistinė opozicija „aiškiai kalbantieji” – „neaiškiai, ne-suprantamai kalbantieji” ir liet. *gudas*, lat. *guds* semantika, etimologija bei daryba // Tarptautinė baltistų konferencija 1985 m. spalio 9–12 d. Pranešimų tezės. – Vilnius, 1985.
- Karaliūnas S. Etnonimo *gudai* kilmė: Is baltų–germanų ir baltų–slavų praeities kontaktų // Darbai ir dienos. – Kaunas, 1999. – T. 10(19).
- Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.) / Parengė J. Jurginiš. ir A. Šidlauskas. – Vilnius, 1988.
- Mačiekus V. Arkliavagystė Lietuvoje // Liaudies kultūra. – 1992, Nr. 6.
- Mačiekus V. Tradicinio kaimo požiūris į dorovės normų pažeidimus // Liaudies kultūra. – 1992, Nr. 2.
- Mažiulis A. „Blogosios akys” // Gimtasai kraštas. – 1938, Nr. 3–4.

- Staugaitis J. Zanavykai // Švietimo darbas. – 1921, Nr. 3–4.
- Valančius M. Maskoliams katalikus persekioint. – Kaunas, 1929.

NUORODOS:

- Baltarusius gudais vadina tik lietuviai. Tarpukario Lietuvoje net oficialioje kalboje buvo nusistovėjusi tradicija *gudais*, *Gudija* vadinti baltarusius ir jų valstybę Baltarusiją. Ši tradicija grįzo atkūrus Lietuvos nepriklausomybę – spaudoje neretai vėl galime rasti ši vardą.
- Carizmo laikais tai rusai sentikiai Lietuvoje (LKŽ I, 1193). Sentikiai kartais pavadinami ir tiesiog *staroviera*s.

ŠALTINIAI

- BSV Suvalkiečių vestuvės / Aprašė U. Žemaitienė / Red. J. Balys. – Cleverland, 1953.
- BT Biržų krašto tautosaka / Užrašė J. Janonis ir M. Janonienė. – Vilnius, 1982.
- ČUS Čiuiba ulba sakalas: P. Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė / Sudarė ir parengė D. Krištopaitė ir N. Vėlius. – Vilnius, 1983.
- DKD Didžiojo karo laikų lietuvių dainos / Surinko J. Norkus. – Kaunas, 1927.
- JLD Lietuviškos dainos / Užrašė A. Juška. – Vilnius, 1954. – T. 1–3.
- JSD Lietuviškos svodbinės dainos / Užrašė A. Juška. – Vilnius, 1955. – T. 1–2.
- KbK Kerbelytė B. Lietuvių liaudies padavimų katalogas. – Vilnius, 1973.
- LDK D Misevičienė V. Darbo dainos. Kalandorinių apeigu dainos // Lietuvių liaudies dainų katalogas / Red. Amb. Jonynas. – Vilnius, 1972.
- LDK IS Jokimaitienė P., Kazlauskienė B. Istorinės–socialinės dainos // Lietuvių liaudies dainų katalogas / Red. Amb. Jonynas. – Vilnius, 1980.
- LDK V Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunosioms pusėje // Lietuvių liaudies dainų katalogas / Red. Amb. Jonynas. – Vilnius, 1976.
- Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunuoju pusėje // Lietuvių liaudies dainų katalogas / Red. Amb. Jonynas. – Vilnius, 1977.
- LKFŽ Paulauskas J. Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas. – Kaunas, 1977.
- LKFŽ Lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1956–1966. – T. 1–7.
- LLA Lietuvių liaudies anekdotai / Parengė B. Kerbelytė ir P. Krikščiūnas. – Vilnius, 1994.
- LLD III Lietuvių liaudies dainynas [T]. 3 / Karinės–istorinės dainos / Parengė P. Jokimaitienė. Melodijas parengė Z. Putekiėnė. – Vilnius, 1985. – Kn. 1.
- LLD IX Lietuvių liaudies dainynas [T]. 9 / Karinės–istorinės dainos / Parengė P. Jokimaitienė. Melodijas parengė A. Žičkienė. – Vilnius, 1995. – Kn. 2.
- LMD Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai, esantys Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.
- LPY Lietuviškos pasakos įvairios / Surinko J. Basanavičius. – Kaunas, 1928. – T. 2.
- LTR Lietuvių tautosakos rankraščynas, esantis Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.
- LTt Lietuvių tautosaka. – Vilnius, 1962–1967. – T. 1–4.
- NKD Neprikalnusomybės kovų dainos / Parengė V. Ivanauskaitė ir J. Gudaitė. – Vilnius, 1998.
- PR Anomininius priežodžių, patarlių ir mišlių rinkinys (rankraštis MA Cb rankr. sk., sign. 1. LR – 1).
- ŠLSA Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai / Surinko M. Slančiauskas / Parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė. – Vilnius, 1975.
- TD III Is Mažosios Lietuvos tautosakos / Paruošė J. Balys // Tautosakos darbai. – Kaunas, 1937. – T. 3.
- TD IV Vilniaus krašto lietuvių tautosaka / Paruošė J. Balys // Tautosakos darbai. – Kaunas, 1937. – T.4.
- TŽ Dainos, V. Krėvės–Mickevičiaus rinktos Subartonių, Gudakiemo ir kituose Merkinės parapijos sodžiuose 1903–1907 // Tauta ir žodis. – 1924. – T. 2.
- VDU ER VDU Etnologijos ir folkloristikos katedros tautosakos rankraščynas.
- ŽT Daukantas S. Žemaičių tautosaka. – Vilnius, 1983. – T. 1.

The Slavs in Lithuanian folklore

Laima ANGLICKIENĖ

The purpose of the article is to discuss the images of the Slavs – the Russians, the Byelorussians and the Poles in Lithuanian folklore. A certain confusion exists in the field of folklore in relation to these nations because of the ethnonym *gudas*, which is at times used to characterize not only the people of these particular nations but also the individuals from other ethnographic regions, villages and families.

Traditionally the Slavs are described as bad people. The negative traits of this character and their bad activities are described throughout folklore. The Poles are commonly depicted as noblemen. Songs commonly present the Slavs as enemies except for the Poles who had the fights together with the Lithuanians against the enemies.

Kauno Vytauto Didžiojo universitetas,
S. Daukanto 28, 3000 Kaunas, el. p. inirjon@takas.lt

Gauta 2001 10 03, įteikta spaudai 2002 12 17

Pokario atminties formos

Saulė MATULEVIČIENĖ

Objektas – pokario istoriją liudijantys tekstai: partizanų dainos ir pluoštas vieno krašto žmonių atsiminimų. Darbo tikslas – atskleisti šių tekstu tautosakiskumą, išsiaiškinti, kaip netolimos praeities įvykius apdainuojant ar prisimenant naudojamasi tradicijos patirtimi, mitinėmis opozicijomis, sakmės schema. Darbo metodai – aspektinės analizės, lyginamasis (aptariamų tekstu išskirtinumas atskleidžiamas tiek tautosakos, tiek gausios pokario memuaristikos kontekste). Išvados – pokario istoriją atsimenant, asmens likimas įrašomas į universalesnes tautos, bendruomenės istorijos ir tradicijos schemas. Tai sakytinės, arba oralinės, kultūros fenomenas. Rašant atsiminimus remiamasi jau kita, literatūrine, rašto tradicija.

Vienas iš XX a. pabaigos fenomenų – didžiulis tekstu srautas apie pokario laikus. Tai autobiografinės atsiminimų knygos, pavieniai keli dešimtmečius saugoti to meto dienoraščiai, tekstai, kurių autoriai pasakoja savo gyvenimo istoriją, ir daugiabalsės rinktinės, į kurias surinkti pokarį dar ryškiai prisimenančių žmonių liudijimai. Knygų apie pokario rezistenciją, greta tremties ir lagerių atsiminimų, per pastarąjį dešimtmetį pasirodė keli šimtai.

Atsiminimai kaip žanras visuomet laveruoja tarp dokumentinio teksto ir literatūros, istorinės tiesos ir fikcijos. Memuaristika analogiška, bet ne identiška grožinei, arba „išgalvotai“ kūrybai, teigia P. Ricoeur, suteikdamas jai „istorinės kūrybos“ vardą. Atsimenant grįztama praeitin ir siekiama ne sukurti, o atkurti, susigrąžinti istoriją. Tad kaip į tai įsiterpia kūryba?

Galėtume manyti, kad pagrindine „kuriančiaja“ ar tikrovę transformuojančia, perkeičiančia galia yra pati atmintis, po ilgoko laiko tarpsnio savaip rikiuojanti įvykius. Užrašomą ar pasakojamą tekstą formuoja ir rašančiojo, atsimenančiojo balsas bei jo adresatas – klausytojas ar numanomas skaityojas. (Ne vieno tyrinėtojo yra pastebėta, jog skirtingomis aplinkybėmis tas pats pasakotojas savo istoriją gali papasakoti kitaip, gali keistis ne tik atskirų įvykių detalės, bet ir jų vertinimas, pagaliau įvairias tos pačios istorijos versijas gali prisiminti skirtingi pasakotojai.)

Dauguma iki šiol publikuotų pokario atsiminimų iš esmės yra skirti istorinės tiesos atstatymui. Ši laikotarpį atsimenančius žmones sieja bendra patirtis, tad pokario dokumentika iš esmės kuria vieną pasakojimą, tam tikrą metanaratvą, ir galima konstatuoti, kas skirtingu autorių atsiminimus sieja, kas juose kartojasi, kas yra šių tekstu „bendrosios

vietos“, ką atsiminti, atrodytų, yra privalu ir, pagaliau, kas vieningai yra nutylima.

Šių tekstu pasakotojas, atsimenantysis solidarizuojasi su daugeliu likimo brolių ir seserų, pasakodamas ne tik savo asmeninę, bet ir nemažos tautos dalies istoriją. Tad dažniausiai akcentuojamas ne konkretaus likimo išskirtinumas, unikalumas, o dar viena bendro likimo versija. Šiuose tekstuose itin atidžiai registruojami ir jau nebegalėsiantys apie save pa-liudyti – mirusieji ir žuvusieji.

Toks rašymo būdas, be abejonių, turi savo tradiciją. Iš vienos pusės, aktuali V. Kavolio pastaba, jog ir ankstesnės lietuvių autobiografijos (XIX a. – XX a. I pusė) buvo rašomos „kaip individu galutinio neatskiriamumo nuo bendruomenės dokumentai“.¹ Šią patirtį perima ir labai dažnai autobiografinių karkasų išsaugantys pokario atsiminimų tekstai.

Rašomi atsiminimai yra rašto kultūros paveldo laukė, o atsimenami, t.y. tik žmonių atmintyje išlikę ir gyvai iš jų iki šiol užrašomi atsiminimai yra kiek kitokie, tikėtina, jog jie mažiau veikiami literatūrinė tradiciją, bet sudaro tam tikrą kolektyvinės atminties kladą, naujuju laikų sakytinę, žodinę tradiciją, savaip veikiamą ir joje saugomą provaizdžių, išbandytų patirties perteikimo būdų.

Pavyzdžiu, tokie dažniausiai ne įvykių centre buvusių, o tik šių įvykių sukrėstų ar juos stebėjusių žmonių pasakojimai, dar gerai išlikę žmonių atmintyje kaip mini siužetai, ar memoratai, – trumpos istorijos apie įprastą gyvenimo tvarą, pažeidžiančius nutikimus, kartais įgyjančios ir mitinę motyvaciją.

Šiemis svarstymams pagrindą suteikia gausios pastarojo dešimtmečio memuaristikos skaitymas, tautosakos ekspedicijų patirtis ir ilgai tik iš nuogirdų, prieštaringų pasakojimų fragmentų formavesis pokario vaizdas.

Dėmesys ši kartą bus telkiamas būtent į „iš pateikėjų“ užrašytus (ir jau publikuotus) pokario liudijimus, bandant įvardinti, kaip čia prasiveržia gelminė tautosakos tradicija, kokius raiškos modelius ji siūlo. Bus kalbama apie du, P. Ricoeur žodžiais tariant, „istorinės kūrybos“ variantus. Tai – partizanų dainos (rinkinys „Sušaudyti dainos“) ir nesenai iš skirtingu žmonių užrašytų prisiminimų apie konkretų asmenį rinkinys, iš kitų atsiminimų tekstu išsiširkiantis ryškiai mitologine motyvacija (atsiminimai apie Grinkiškio stribą Rapolą).² Greta – jau literatūrai, ne dokumentikai atstovaujantis, bet iš esmės su ja sutampantis iš memoratų, sakmiškų pasakojimų suvertas Justino Sajausko „miniatiūrų romanas“ apie pokarį – „Suvalkijos geografija“.

Dainos

Dar ir šiandien ekspedicijoje galima užrašyti nemažai partizanų dainų. Ir tai nėra bendrojo krašto repertuario dalis: partizanų dainų moka ir kelias jų dešimtis padainuoti gali pavienės pateikėjos, geriau joms sekasi susėdus į būrelį, ne-retai dainininkės šių dainų tekstus turi ir užrašytus. Panašiai buriasi ir „iš rašto” gieda giedotojų grupės. Pavienių savo krašto įvykius apdainuojančios dainos posmų moka kiekviena dainininkė ir tuo pat paaškina, kaip viskas buvo iš tikrųjų (sie komentarai jau gali būti ir prieštaringi), apibūdina ir dainoje minimus asmenis – matyt, pažinoti. Akivaizdu, jog tai pirmieji tekstai apie pokario įvykius. Apie partizanų dainų kūrimą, skambėjimą, jų svarbą kalbama visuose pokario atsiminimuose. Be abejonių, dainose tikrovė yra transformuojama pagal žanro kanonus.

Svarstymui apie žanrinę šių tekstų priklausomybę reikalingos trys perspektyvos – autorinės to meto poezijos, romano (iš dalies baladės) ir karinių – istorinių dainų.

Rinktinėje „Sušaudytos dainos” dalis dainų turi konkretius autorius – su vardais ir slapyvardžiais, bet dauguma tekstu neturi ryškesnių skiriamųjų individualesnio poetinio bražo požymių, jų įvaizdžių arsenalas vieningas, kartojasi būdingos situacijos bei turinys – knygos „Sušaudytos dainos” ižangos autorės pastebi, kad „tereikia atidžiau perskaityti partizanų dainas, ir pamatai, kaip giliai vienas jų kraštas yra iširėžęs į gimtąją kruviną žemę”(19).³ Eiliuojami tekstai tiesiog įvardinami „dainomis” (nors gali turėti ir pavadinimą), ir atrodytų, kad šie tekstai dainavimui ir rašomi. Ši kartą literatūrines šių eiliavimų pamokas paliksime nuošalyje – tai reikalautų specialaus tyrimo, apsistosime prie XX a. tautosakos konteksto.

Partizanų dainos natūraliai pratešia amžiaus pradžios romansinę, baladinę tradiciją ir nedaug nuo jos tenutolsta. Bet savo paskirtimi – tai ir karinių–istorinių dainų naujausiasis sluoksnis. Kaip ir dera karinėms–istorinėms dainoms, dalis jų yra kurtos ir dainuotos belaukiančių, besiilginčių ir tik žuvusiojo kapą atrandančių namiskių – motinų, seselių, myliamų, kitos dainos yra iš kovotojų aplinkos.

Karinių–istorinių dainų žanras, jau patyręs ne vieną pervertą, po prancūzmečio, lietuviškai prūsiškų įspūdžių apdainavimo XIX a. viduryje, karo su japonais prisiminimų, po Vilniaus vadavimo „Laisvės kovų dainų”, žanrines ribas toliau plėtė pokary. Greta modernių naujovių, jausmingumo (kuris pakeitė buvusi ritualinį karinių–istorinių dainų verksmingumą⁴), siejamo ir su konkretių jų autorių skoniu bei to laikotarpio stilistika, karinių–istorinių dainų lauką pokario folkloras praplėtė atsigréžimu į konkretų istorinį asmenį, herojų, karžygį, turintį vardą, žygdarbi, ir epitafiją.

Būtent heroiskų žygijų apdainavimo pasigedavo lietuvių tautosakoje jos tyrinėtojai (D. Sauka, V. Daujotytė), dažniausiai svarstydamai nesukurto ar prarasto lietuviškojo epo problematiką, ir būtent ši partizanų dainų ypatybė pirmiausia krito į akis apie jas rašiusiesiems.

Dainų rinkinyje „Sušaudytos dainos” minimi konkretūs

mūšiai (Kalniškės, Merkinės paėmimas), vietovės (Punia, Simnas), partizanų vardai–slapyvardžiai (Vanagas, Rytas, Šermukšnis, Pušelė ir kt.). Taigi apdainuojamos realiai įvykusių ir dokumentinėje literatūroje aprašytyos kautynės. Akiavaizdu, jog tai išskirtiniai įvykiai, tokio užmojo atviru mūšiui, kaimo ar miestelio paėmimui partizanų kovų istorijoje nėra daug. Atsiminimuose minima, jog kiekvienas partizanų išpuolis kaimuose ar miesteliuose tuo pat tapdavo istorija, būdavo aplipdomas nebūtomis detalėmis, pagražinant, padidinant pasiekta pergala. Sukurta daina, eileraščiu būdavo pagerbiami žuvę kariai, jų vardai taip įrašomi į istoriją, išprasmama ir jų mirtis.

Partizanų dainos, dedikuotos konkrečiam žuvusiam kariui, neturi atitikmenų mus pasiekusioje lietuvių tautosakojė. Tokios dainos tekstas – tarsi prozinio, opinio pasakojimo fragmentas. Taip pat trumpai, konspektyviai fiksuojamos draugų žūties aplinkybės ir partizanų štabo dokumentuose. Bet mąstyti apie vyriškosios, karo žygijus apdainuojančios ar apraudančios tradicijos proveržį, galimybę šie tekstai, manyčiau, suteikia pakankamą pretekstą.

Nenuostabu, kad greta partizanų dainose atsiranda ir Šarūnas ar Margiris – laisvės kovų pirmtakai, kurių žygiai simboliškai yra kartojami. (Šarūnas, Margiris, kaip ir visų Lietuvos valdovų vardai, – mėgstami partizanų slapyvardžiai.) Taip literatūrinis mitas ima funkcionuoti būtent kaip atskaitos taškas, kaip pirmieivio žygarbis, kurio pakartojimas tampa lemingas ir prasmingas. „Žūsim kaip kunigaikštis Margiris, / laisvi, ne svetimų vergai”(75).

Panaši ir partizanų vidaus raštų retorika, akcentuojanti vienais laikais lietuviams būdingą ištikimybę tėvų ir protėvių kampams: „Mes išėjome ginti savo teisių, savo tėvynės, savo kaimų, mūsų tėvų ir protėvių krauju aplaistytos žemės ir jų kapų. Mūsų keliai garbingas. Mes savo kovoje esame teisūs prieš Dievą ir prieš visą civilizuotą pasaulį. Dievas mums padės”.⁵

Partizanai dainose apibendrintai pavadinami didvyriais, milžinais, karžygiai, valdovais žaliujų miškų. Opozicijoje – stribai, išgamos, slibinai (pijokai, vagys, kraugeriai). Taigi tarp jų vykstanti kova tampa amžinosios gėrio ir blogio kovos atitikmeniu. Karžygiai išaukštinami ir kosminame fone: „Už aušrą ir mėnesį degė skaisčiau/ išblyškusių didvyrių akys”(97), o stribų elgesys šaukiasi Dievo bausmės: „Jūs rusiškai kalbėjot, grūmojot ant dangaus/ Užtat ir jus Dievulis labai sunkiai nubaus” (49). Kaltės įvardinimas taip pat simboliškas: kai paniekinamas Dievas ir kalba, nebegali stebinti ir kitos pik-tadarybės. Tai ne nauja dainų patirtis. Jau Napoleono kariu nesėkmės prancūzmečio dainoje paaikiamas panašiai: „Dėl to prancūzams/ Dievas nepadėjo/ Kad verbos diena/ Muštis pradėjo”.⁶ (A. Miškinio kalėjime rašytose „Psalmėse” tautos drama regima būtent metafiziniame lygmenyje, kaip Šétono ir bedievių maištas, pavyzdžiu: „Baisus devyniagalvis mus užklupo/ Ir švaistosi gaisrais, kerštu, mirtim.../ Maldos neb'ištariam – sukrupo lūpos,/ O pragaras atsiveria arti”. Eil. „Rūpintojelių Lietuva”⁷).

Vis dėlto pagrindinis partizanų dainų įvykis (kaip ir išprasta lietuvių karinėse – istorinėse dainose) – ne kova ar pergala,

bet kario, partizano žūtis. Brolio žūties vietą, kurią senosiose dainose žymi išdygusios rūtos, lelijos ar rožės, čia pakeičia kapas (ar, rečiau, šiurpus ir tikroviškas ant aikštės pamestų kūnų vaizdas). Bet kapas apdainuojamas pasitelkiant ir raudų poetikos elementus – ant kapo žolelė, berželis, gegutei nutuptyti, paukšteliams pačiulbėti.

Kiek netikėta, kad partizanų memuaristikoje nėra minimos raudos – raudojimo tradicija Dzūkijoje, iš kur turime bene daugiausia ir dokumentinės medžiagos, dar ilgokai buvo gyva. Raudama buvo ne tik prie mirusiojo, bet ir jį minint, lankant kapą. Gal tai išties perdaug intymus veiksmas, o memuaristikoje vis dėlto labai mažai tepasakoma apie intymesnius išgyvenimus ar silpnumo akimirkas.

Antra vertus, dokumentiniuose tekstuose beveik nieko nepasakyta ir apie emocinius saitus, neišvengiamai besimezgusius tarp 17–25 metų miškan išėjusių jaunuolių – partizanų ir ryšininkų ar tiesiog pamaitinančių, priimančių ar kartu vakarojančių merginų, priešingai, deklaruojamas savo asmeninio gyvenimo, prisirišimo atsižadėjimas. Apdainuojama nuožmi tikrovė čia pat, ir vis dėlto dainose ne tik ji. Idealisus polius – nerealizuotos jaunystės svajos ir lūkesčiai – čia nemažiau svarbus. Svajonės, idiliški pasimatymai perkeliami į eileraščių–dainų tekstus, ir meilės, ilgėjimosi, bučinių čia apstu.

Kitaip nei senojoje tautosakoje, kur pasitelkiama simbolų kalba, perėmus romansų stilistiką, jausmai partizanų dainose išsakomi gana atvirai, ir dažnai jie tampa dainos–eileraščio emociniu centru. Vietoj dainose įprasto seselės/brolelio santykio čia dažnai pasirodo mylimoji, kartais su gitara (įdomu, kad tai ir neoromantikų pamėgtas vaizdinys, taip pat dokumentuotas prisiminimuose⁸) ar dar labiau apibendrinta lietuvaite ir jaunas partizanas. Tradiciškai labai svarbus išlieka motinos ir kario ryšys.

Partizanų dainos – tai gausiausia ir mažiausiai nutolusi arba apskritai sutampanti su aptariamuoju laiku tekstų grupė, savo išskirtinė bendruomeninis dar tik begimstančios istorijos įvertinimas, kur svarbus tiek istorijos liudijimas, tiek vertybinių akcentų išdėstymas, tiek galimybė išreikšti žmogiškai solidarumą. Tai ir galinga, daugeliu atveju spontaniškai prasiveržusi kūrybos versmė, kuri tik iš dalies suvoktina kaip liaudies kūrybos fenomenas. Nors nenugludinta laiko (galima pastebėti, kad partizanų dainos ilgainiui „tautosakėjo“ – tokios jos užrašomas dabar), tai iš esmės dainiškosios tradicijos tasa.

Pasak K. Aleksyno, kuris pirmasis išsamiau aptarė rezistencijos dainas, „tikriausiai niekada Lietuvos kaime nėra skambėjė tiek dainų, kaip tais laikais – ir ne tiek tradicinių ar kitokių iš anksčiau paveldėtų, kiek naujai sukurtų“, ir vieno jo pateikėjo pastaba – tada jos „pylési kaip iš gausybės rago, nespėdavai nė išmokti“.⁹

Joks kitas poetinis tekstas nėra turėjės tokio likimo – vos sukurto, dainos tapdavo visų nuosavybe, jos buvo užrašomos, persirašomos, išmokstamos ir dainuojamos, dažnai čia pat ir sunaikinus užrašytus tekstus – iš esmės šiuos tekstus paverčiant tautosaka, žodinės tradicijos dalimi.

Taigi, nepaisant dažnai išlikdavusių žinių apie dainų autorius, jų kūryba teisėtai tapdavo kolektyvine nuosavybe, pats dainos sudėjimas, jos atlikimas – dar vienu alternatyviu būdu išreikšti savo poziciją – solidarumą ir bendrumo jausmą tiek pasilikusiems šiapus, tiek pasirinkusiems mišką. Taip pat tai pareigos ir pagarbos žuvusiajam išraiška. Pasak tą dainavimą iš vaikystės menančio poeto Vlado Braziūno, „daina žmonių lūpose visada stipriausias argumentas, tikriausias įvertinimas ir moralinis nuosprendis“.¹⁰

Partizanų dainų gyvavimo laikas tiesiogiai susijęs su istorinėmis pervažomis, jos atsirado konkrečiu laiku, ir teigiamo, jog apie apie 1947 m. émė gesti.

Taigi dainos funkcionavo ir kaip istorijos tekstai, pranešantys apie tautosakos tradicijos kūrybingumą, atsinaujinimo galias – ypač krizių metu, taip pat apie to laikotarpio pasaulėjautą, atskleidžiančią graudžiais, kiek sentimentaliais, naiviai surimiutais, bet be jokių išlygų heroiskais, kartais net bravūriškais tekstais.

Vėliau dainos eilutė galiapti knygos pavadinimu („Daugel krito sūnų...“, „Meskit dalgius, imkit kardus“, „Palinko liepa šalia kelio“ ir pan.), jos intonacijos gali įsiterpti į teksta. Dainiškomis, raudos intonacijomis skamba ir mažamokslis kario dienoraštis: „Tik aš vienas šiandien anksti kéliau, ir besiklausydamas gegutės ir besaugodamas brolius, sėdau prie mažo stalelio rašyti. Kaip man šiandien skauda širdj, kaip gaila savo šeimos, mažų broliukų, sesutės, tévelio, savo namų, antros sesutės su mamyte, kurios tiek laiko kenčia ir nemato nieko gero, nieko širdj nuraminančio“.¹¹

Atsiminimai

„Laisvės kovų archyve“ – tēstiniame leidinyje, skirtame pasipriešinimo kovų Lietuvoje dokumentavimui ir tyrimui, 1993 m. buvo paskelbtas pluoštas vieno krašto – Grinkiškio apylinkių žmonių atsiminimų apie pokario siaubą – stribą Rapolą. Jų centre – realus asmuo, stribas Rapolas, kuris turi tik vardą (nors peržvelgus istoriko J. Starkausko studiją „Stribai“ rodosi, kad Rapolas – tai pavardė, beje, pateikiama be vardo raidės), pagarsėjęs savo žiaurumu ir siaučiantis krašte tarsi pragaro vietininkas. Skelbiami septyniolikos pateikėjų trumpi pasakojimai apie jų pačių susidūrimus su Rapolu, arba tai, kas nutiko jiem artimiems žmonėms – giminėms, kaimynams.

Įdomu, kad šiuose atsiminimuose, užrašytuose, matyt, 9-ojo dešimtmecio pradžioje (prie bene pusės pateikėjų jau nurodoma – miręs), pasakojama iš skirtinė perspektivų. Žmonės kalbinti tuo metu, kai dar teisieji neturėjo tiesos monopolio, tad atvirai kalba ir buvęs stribas, stribų vadai ir stribų našlė ar motina, taip pat tiesiogiai nuo jų nukentėjusieji (išsamiausias – iš tremties grįžusio gydytojo pasakojimas) ir savo kaimynus laidojusieji. Toks atsiminimų „daugiabalsumas“ atrodo moderniai, nes iki šiol, siekiant atkurti pasipriešinimo istoriją, publikuojami daugiausia tiesioginių jos dalyvių – partizanų ir jų rémėjų atsiminimai ir skelbiami tik pavieniai pokalbiai su išbandymu neatlaikiusiais,

palūžusiais, išdavusiais žmonėmis. Stribai, ar „liaudies gynėjai”, skelbę kolektyvinius protesto laiškus, viešai prakalbus apie pokarij, nutilo.¹²

Šioje publikacijoje sąžiningai dokumentuojamos skirtinės pozicijos, patys pateikėjai dar nejunta laiko konjunktūros, tad fiksuojamas autentiškas pasakotojų santykis su praeitimi, taip pat sąmoningai išsaugomos ir kalbėjimo intonacijos (še pasakojimai skelbiami, sudarytojo teigimu, „žodis žodin“), ir, šia prasme, užrašyti atsiminimai tampa svarbiu tiek laikotarpio, tiek žmogaus laikysebos su visomis perversijomis ar, matyt, išgyventi padėjusiu racionalumu, liudijimu.

Pateikėjai žymimi tik inicialais, nurodoma, iš kokio jie kaimo ar miestelio, kurie buvę stribais. Šiuose užrašuose nėra tiesiogiai rezistencijoje dalyvavusiuų balsų, tik kiek prakleidžiami jų šeimų likimai.

Publikacija pradedama svarbiais VI. Pabikausko komentarais, kuriuose patvirtinama, kad užrašyti prieštaringi pasakojimai „yra nuoširdūs ir teisingi“, „sventa tiesa“ ir iki šiol pasakotojams kelia siaubą: „Vieni bijojo plačiau apie tai kalbėti, kiti, prisiminę savo nuoskaudas, atverdavo širdį“. Šios istorijos, užrašytojo teigimu, jau plito kaip legendos: „Jau seniai Grinkiškio apylinkėse sklinda legendos apie baisujį Rapolą – stribų vadą“; „dar vaikystėje girdėjau tas legendas (...)“; net keliai dešimčiai metų prabėgus, pasak VI. Pabikausko, „vien tik žodži Rapolis ištarus šiurpas per nugara nubégdavo“; „tai Grinkiškio baubas, šmékla, ne vienam prisispuodavusi košmarais“.

Šie motyvai kartojasi ir beveik kiekvieno pasakotojo atsiminimuose: „Bijoau vien to vardo“, „Baisus buvo tas Rapolis“, „Nuo to laiko aš Rapolą bijodavau kaip pragaro“, „Tada, pokario metu, kaip Dievo, jo vardo neminėjome be reikalo“ ir pan. Šią baimę kelia ne tik pasakojamos viena už kitą baisesnės kankinimų, prievertavimų, nužudymų istorijos, bet ir pats asmuo – Šeduvos aktyvisto Š. žodžiai: „(...) Jo akyse buvo kažkokia baisi galia. Jei į ką piktais pažiūrėdavo, žmogus pasimesdavo“. Po tokio atvirumo tuo pat grįžtama į saugesnę poziciją: „mano nuomone, tai buvo tikras tarybinis enkavedistas, čekistų mokinys, labai mylėjęs Staliną“, paminklo nusipelnęs. Bet kalba greitai ir užbaigiamai: „Daugiau manęs neklausinékit“ (99).

Taigi baimė neappleidžia ir aukų, ir bendražygių net ir po Rapolos mirties, kuri taip pat apipinta legendomis: „Bet kur jis staiga dingo, taip niekas ir nežino“.

Šiuose pasiskymuose baimė įgyja metafizinį metmenį. Jos nesigédima prisipažinti, ir ji nebeappleidžia. I metafizinę dangaus ir pragaro, gėrio ir blogio dvikovą neatsitiktinai taikliai apibūdinimu įtraukiami ir miško broliai – „stribai patys jų bijojo labiau, negu velnias kryžiaus“ (99). Tai patvirtina ir Rapolos kova su šventųjų paveikslais: „Parodydavo <Rapolis> automatu į Kristų ir klausdavo: „ – Na, motin, kas pirma – Dievas ar Stalinas?“ Ir neliesdavo moteriškės, mokančios atsakyti: „ Dievas ten aukštai, o Stalinas čia, apačioje, užtat jis ir pirmas.“

Jis pats įkliūva, kai prasitaria esąs aukščiau Stalino (tai tarsi atvirkščias angelų maišto variantas) – ir tai neatleistina

net uoliam „liaudies gynėjui“. Antra vertus, „Rapolo visi bijojo – jis gyresi matęs Staliną ir net kalbėjės su juo“ (100).

Nors pragariškos nebaudžiamos piktdarybės tegalėjo būti paaškinamos suvokiant, kad vyksta ne tik žemės kova, šiuose žmonių pasakojimuose metafizinės patirtys nėra reflektuoojamos, sustojama ties „saugia“ riba – neminėti vardo be reikalo.

Vietoj blogio idėjos pasitelkiami geriau pažįstami, artimesni, tradiciniai kontekstai, tautosakos – sakmės – patirtis. VI. Pabikausko minimos „legendos“ yra išties tinkamas įvardijimas šiai ir kitoms kartoms paliekamai baimės patirčiai, o sakmės siūlo išeitis, kaip ši baimė gali būti įveikiamā. Tai maksimaliai talpi patirties perteikimo forma, kuriuoje visi veikiantys asmenys turi savo vaidmenis, veikia pagal tam tikras, žinomas programas ir negali peržengti tradičijos nužymėtų ribų.

Daugelio pasakojamų istorijų veikėjai turi atpažįstamus prototipus. Tai velnias ir jo palyda, su juo sandėrė sudarantys ir dėl to nukenčiantys kaimiečiai ar priešingai – neveikiamai, nes žinantys kaip elgtis žmonės. Tai ir nuo nežaboto „nelabovo“ seksualumo kenčiančios jaunos merginos ir marčios arba bobos, kurioms kartais pavyksta nelabai suvaldyti ar apgauti. Tad nors Rapolos brutalumas, sadistiniai polinkiai suvokiami kaip absoliutus blogio apraiškos, atsiminimuose ne vienas pateikėjas ji apibūdina kaip iš sakmių pažįstamą nelabai – ne kartą pasirodo ant nartaus žirgo – lekia „zovada“, jis sutinkamas ir turi galią karčiamoje, dvare, bet nieko negali padaryti pakeliui į atlaidus su „kantička“ rankose su tiktais moteriškei ar kitai, kuri tik pastebėjusi atjojant „pradėdavo verkti ir žegnotis“. Pagaliau jam iš baimės tarnauti stojušieji, tarsi „dūšią pardavę“, užverbuotas partizanas ir su partizanais bendradarbiaučių MGB komisaras po keliai-dešimties metų pasikaria, pirmasis ant diržo palieka ir „laišką“ – „Sudie, Rapolai“.¹³

Nuo Rapolos labiausiai nukenčia jaunos merginos ir moterys – jos prievertaujamos, žeminamos, kankinamos, joms grasinama sieros (sic!) rūgštis. N. Velius, aptardamas folklorinio velnio meilę, pastebi išskirtinį velnio ir moterų santykį erotiškumą.¹⁴ Įdomu, kad tą šeštoniškumą gali sutramdyti tik pasiutusios bobos – raganiškos personažės. Tokia dviejų liaudies gynėjų ir dukrų aktyviščių motina, vaišinanti stribus alum ir „gyvatinka“ – „Ot, ūždavome“, kuri, atradusi „apžergtą“ savo 16-metę dukrą, muša Rapolą su mazgote – „Tai matai kokia aš boba, mušiau Rapolą“ (102). Savais būdais stribams keršauja ir kitos moteriškės – užrašyta istorija (keli variantai), kaip stribai pavaišinami žiurkėna/peliena. Grinkiškio gyventojos L. pasakojama visa patiekalo gaminimo technologija primena dainas – dvi dienas peles gaudė, didelę krūvą prigaudė, pilną dubenį žiurkėnos pritaisė, prieskonį pridėjo, pyragaičių privirė – stribai kerta, net ausys kruta – „O tai užėdė smakai nelaimingi, tai prisirijo žiurkienos!“ (100).

Geru šis sumanymas nesibaigia – pelės uodegelių radę stribai šeimyną nukankina ir liepia užkast šuliny. Įdomu, kad nužudytos šeimos narių skaičius pasakojimuose įvairus, tarsi

tai nėra svarbiausia žinia, tik atsimenama, kad kažkas buvęs užkastas gyvas.

Toks variantiškumas būdingas tautosakos tekstams, ir pati istorija tampa pokario tautosakos faktu. Atmintyje geriausiai išsaugomas pats siužetas, bet svarbios ir detaliés – pelés gaudimos vandens malūne, tokioj vietoj, kur vaidenasi ar išbandoma pasakų herojų draša. Galima pastebeti, kad ir kiti susitikimai su Rapolu vyksta žymetose vietose – smuklėje, pakelėje, minimos ir pirtys, kur Rapolis ieškodavęs miškinį, o kaip ženklas, kad jo arti nėra, virš pirties keliamą šluota.

Pirmasis atsiminimų fragmentas – Grinkiškio apylinkių Rūdžių kaimo gyventojo J.G. pasakojimas perdaug sakmiskas. Jis pradedamas svarbia vietos nuoroda: „Grinkiškyje, pačiame miestelio centre dar prieš karą buvo garsi karčema, po karo į užkandinę perkrikštyta“. Čia per Sekmines (sic!) užsuka pasakotojas: „Kartą per Sekmines nutariau nueiti į bažnyčią, bet, sakau, užsuksiu pirma į užkandinę, gal šimtą gramų...“

Čia ir įvyksta sandėris – tarpdury sutiktas Rapolis jau žino, ko pasakotojas nori, ir nespėjus šiam pasiaiškinti – „norėjau pasakyti, kad į atlaidus išsiruošau“ – bematant gauna „stakan vodki“ išgerti. Vėlgi, nespėjus atsikvošeti, žmogeliui liepiama į dvarą prisistatyti ir čia per dvi dienas krūvą malkų suskaldyti.

Nuo pat susitikimo pasakotojų kausto nenusakoma baimė – „bijojau, nujaučiau, kad čia kažkas ne taip, baisu pasidarė“, bet jis darbuojasi iki tamsos ir kitą dieną dar neišaušus ateina.

Kitą sekmadienį karčiamoj pareikalavęs atlygio, žmogelis gauna pinigus, bet po to trims paroms be maisto uždaromas bulvių rūsin – kam viešai skolą priminė.

Konkretaus asmens ir mitinės būtybės susidūrimas yra pagrindinis mitologinės sakmės įvykis. Iš šių sakmių žinome apie žmogaus ir velnio sandėrius, po kurių žmogus dažniausiai lieka nieko nepešes. Nemažai sakmiskų detalių ir šiame pasakojime. Tai ypatingos erdvės ir laiko nuorodos – konkrečios ir sykiu mitologiskai motyvuotos. Pasakotojas užsuka karčiamon sekmadienį, per Sekmines, išsiruošęs į atlaidus, o būtent švenčią, tarpušvenčią, taip pat ir šv. mišių metu netinkamai elgiantis velnią galima prisišaukti.

Tik sutiktas Rapolis jau žino, ko pasakotojas nori, ir tą jo norą išsyk patenkina – ne veltui tuo pat metu pasakotojo žvilgsnis krypssta žemyn (Rapolo „pakaustyti odinių batai balsiai girgždėjo“), ponaitis velnias gali būti atpažystamas iš kanopų, taip pat kyšančios uodegos. Vėliau pasakotojas patenka į dvarą, kuriamo tarsi velniavos „pilna ginkluotų stribų“, piktais žvairuojančių akimis, o ir pats šeimininkas ne tik grësmingai kalba dvikalbiu žargonu (svetimasis), bet ir viešai šlapinasi, gadina orą, pažeisdamas žmogišką tvarką – „Ot, kultūra, pagalvojau“.

Negavęs laiku atlygio, žmogus dar kartą sekmadienį eina su „nelabuoju“ susitikti, o po įkalinimo bulvių rūsyje, Rapolio grasinimui ir paleidimo gyvena baimėj ir iš tos baimės istoja kolūkin. „Bijojau vien to vardo“, – baigiamas pirmasis pasakojimas apie Rapolą.

Tai ir savotiškas moralas, kaip kartą su nelabuoju sulygus, gali būti prarandama ramybė, ar net šiuo nesékmingu sandėriu paaiškinamas kitas kompromisas – stojimas į kolūkį.

Pakeliui į atlaidus Rapolą sutikusi moteriškė išlieka ori:

- Kur eini, boba, ir ką čia nešesi?
- Atlaidai Pašušvyje, tai ir nešuos kantičką, – atsakiau.
- Plytą geriau neštumeis – klubą reikia statyti. Ar bandytu nematei?
- Nemačiau, – atsakiau.
- Žiūrėk, sužinosiu, kad meluoji, nušausiu.

Tai visas įvykis. Šių Grinkiškio miestelio gyventojos T. prisiminimų pradžios akcentas – ypatingas pasakotojos pamaldumas, kuris užgožia ir Rapolio keliamą siaubą – „Mačiau tą baisujį Rapolą. Aš niekur nesikišau, buvau pamaldi, lankiau bažnyčią, meldžiausiu.“ Tad kodėl šis tarsi nereikšmingas susitikimas pasakojamas – juk nieko nenutinka, o plačiai žinoma daugybė Rapolio piktadaryscių. Galbūt tai taip pat „pamokanti“ istorija, teisingo elgesio modelis.

Kitame pasakojime – visa „sielos pardavimo“ istorija. Žmona pasakoja apie vyra – miško brolį, užverbuotą, išdavusį daug partizanų, perėjusį į stribus, Rapolio būri, ir pasizymėjusį ypatingu žiaurumu – „1982 m. man pasisakė esas baisus žmogus, gal baisesnis net už Rapolą. (...) 1982 m. savo kambaryje pasikorė ant diržo. Paliko užrašą „Sudie, Rapolai“ (97).

Pakartojamas Judo likimas, ir sykiu išlieka kaltasis – suguđes, apsėdės, nulėmės tokią baigtį.

Taip „žodis žodin“ užrašytuose žmonių prisiminimuose gali būti atpažystama mitologinė motyvacija, istorija išrašoma į, matyt, dar gerai pažįstamus ar būtent ekstremaliose situacijose suaktualinamus tradicinius modelius. Galbūt atsirandanti mitinė patirtų įvykių potekstė, motyvacija gali iš dalies paaiškinti protu nesuvokiamas situacijas, baimės diktuojamus poelgius. Taip sudėliojus akcentus tarsi atrandas paaiškinimas, kas gi iš tiesų ten vyko.

Visi įvykiai mažai komentuojami, greičiau konstatuojami. Kitaip nei dainose, emocijoms čia nėra vietas, vidiniai sukėtimai čia nusakomi itin santūriai, pasitelkiant kalbią išorinę detalę, ar apskritai nutylimi.

Moteriškė apie savo kerštą – „Rapolas – tai mano skausmas, šeimos nelaimė, tragedija. Kaip jis kankino mano vyra! Jei nebūčiau gudri buvusi, būtų ir mane kankinės. Tačiau kartą ir aš jį nubaudžiau“. Tai išsamaus pasakojimo apie pelių gaudymą pradžia, kurio pabaigoje trumpai konstatuojama, kaip už tai buvo nukankinta kaimynė su dukterimi – „Vėliau mes lavonus palaidojome“ (100).

Pasakojimą, kaip motinos akyse žiauriai nužudomas jos kūdikis, lydi tik taupus ir talpus konstatavimas – „Mikuckinė per keletą akimirkų paliko balta kaip popierius. 27 metų moteris pražilo per akimirksnį“ (106).

Taip atsimenami prieš keliaisdešimt metų vykę įvykiai. Jie pasakojami dar nepasitikint – „nežinia, kas dar gali būti“, tarsi pusbalsiu, neskelbiant pateikėjų vardų, bet tai jau tiesos sakymas. Tokio pobūdžio publikacijų nėra daug – dažniau žmonių atsiminimai sukaupiami ir apibendrinami rezisten-

cijos istoriją rekonstruojančių tyrinėtojų studijose ar prašoma liudininkų atsiminimus patiemis užrašyti. Taip pat tikrinamai faktai, gretinamos skirtingų asmenų atsiminimų versijos. Vis dėlto gyvai užrašyti žodiniai pasakojimai atveria ne mažiau įdomų kultūrologinį tyrinėjimą lauką.¹⁵

Iš žmonių atsiminimų fragmentų gali būti perrašoma vi-
sa pokario istorija. Toks jau grožinei literatūrai skiriamas Justino Sajausko „miniatiūrų romanas“ „Suvalkijos geografi-
ja“ (2001).¹⁶ Čia pasirinktas savitas ir sykiu autentiškas kal-
bėjimo apie istoriją būdas – visas tekstas suvertas iš trumpų
partizanų ir pasilikusių šiapus gyvenimo kasdienybės frag-
mentų ir paradoksų, susitikimų, nutikimų, sapnų, sėkmų ir
nesėkmų.

Tai nėra dokumentinė memuaristika. Vis dėlto išliekama pokario atsiminimų lauke. Kieno atsiminimų? Knygos gene-
zė nekomentuojama – jos autorius gimės 1944 m., tad „pris-
menantysis“ ne jis pats. Knygos anotacijoje sakoma, jog čia „tikrumas ir meninė išmonė susipynę...“, tad į klausimą, ar „Suvalkijos geografijos“ istorijos atkurtos, ar iš sukurto, lieka neatsakyta. Tai nėra svarbu, nes ir atsimenant istorija yra „per-
rašoma“, šis atsiminimų variantiškumas knygoje yra išsaugomas – greta atsiranda kelios to paties epizodo versijos. Sy-
kiu tai iprastas tautosakos teksto gyvavimo būdas.

Sakmės skirstomos į memoratus ir fabulatus, tai yra į istorijas, turinčias išreikštą siužetą ar tik pranešančias kokiaj prasmingą žinią. Sajausko „miniatiūros“ artimos memora-
tams (išlieka ir atminties akcentas). Pavyzdžiu, fragmentas su nuoroda – „Alksniakiemio miškas“. „Tévonijos vado Anupro mergina susigundė valdžios siūlomais dideliais pini-
gais ir pradėjo partizaną nuodyti. Patyrės apie išdavystę,
Anupras savo meilę nušovė“ (116).

Tikslios veiksmo erdvės ir laiko nuorodos svarbios sak-
mėms. Atskirus Sajausko romano fragmentus („miniatiūras“) sieja erdvė – Suvalkijos kraštas, prie kiekvieno pasakojimo tarsi antraštė nurodomas konkretus vietovardis, ir tai svarbi pasakotojui informacija (vietovardžiai net sukirkėti, nors kartojami po keliis kartus). Sajausko „romano“ įvykiai dažniausiai vyksta namų – sodybos aplinkoje, taigi centre – so-
dyba, kiemas, o kelias, pamiskė, miškas jau mažiau pažymima, dažnai ir nesaugi erdvė. Partizanai, miškiniai šias erdves jungia, bet jie ir šio pasaulio atstovai, ir viena koja į anapusinį ižengę – nuolat juntama mirties artuma, jie žūsta, žudosi, baudžia mirtimi. Sakmėms svarbus patirtų įvykių tikrumas, jie turi nutikti žinomam asmeniui. Šioje knygoje kartojausi partizanus priimančių, slepiančių ar išduodančių žmonių pavardės (ir nesvarbu, ar jos autentiškos) bei jų slapyvardžiai, suartinantys partizanus su mitiniai personažais. Sakmėse fik-
suojamos tam tikros elgesio taisyklės arba patikrinamas jų išmanymas – tik teisingas elgesys gelbsti. Taip pat ir čia.

Ši knyga išsyk pastebėta, apdovanota. Ir tai nemaža dalimi lemia sėkmingas jos formos pasirinkimas. Tai iš skirtingų perspektyvų regimos, žmonių atmintyje pavieniais ryškiais fragmentais išsirėžusios pokario istorijos variantas, o ši istorija iš esmės ir tegali būti atkurta kaip daug versijų turintis pasakojimas.

NUORODOS:

1. Kavolis V. Pradžios ir pabaigos // Žmogus istorijoje. – V: Vaga, 1994. – P. 522.
2. Pabikauskas VI. Raudonoji šmékla // Laisvės kovų archyvas. – 1993, nr. 8, p. 94–106.
3. Čia ir toliau nurodomi citatų puslapiai iš rinkinio: Sušaudytos dainos. – Vilnius, 1990.
4. Apie tai žr.: Vaitkevičienė D. Mirties perspektyva karinėse isto-
rinėse dainose // Tautosakos darbai. – V(XII), p. 263–270.
5. Jungtinės Kęstučio Apygardos vado J. Kasperavičiaus „Kreipi-
masis į kovotojus“, 1946 11 05 // Gaškaitė N. Žuvusiųjų pre-
identas. – V: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyri-
mo centras, 1998. – P. 97.
6. Lietuvių liaudies dainynas. Karinės–istorinės dainos, 2 kn. – Vil-
nius, 1995, Nr. 401.
7. Miškinis A. Sulaužyti kryžiai. – Vilnius, 1978. – P. 12.
8. Plg. beletrizuotus atsiminimus apie gražuolę merginą ir jos per-
šautą gitarą – Meškauskas I. Kraupūs žodžiai. – Kėdainiai, 1996.
9. Aleksynas K. Rezistencijos dainos // Tautosakos darbai. – 1992,
I (VIII), p. 38.
10. Ten pat. – P. 125.
11. Stepono Augustaičio dienoraštis // Laisvės kovų archyvas. – 1933,
Nr. 7, p. 216.
12. Po pirmosios D. Grinkevičiūtės atsiminimų fragmentų publi-
kacijos „Literatūroje ir mene“ 1988 m. pavasarį redakciją už-
plūdo skaitytojų laiškai. tarp jų – ir buvusių „liaudies gynėjų“.
13. Folklorinis velnias – mirusiuju ir pirmiausia pakaruoklių globė-
jas // Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. – V:
Vaga, 1987. – P. 147.
14. Ten pat. – P. 140. Pasakose, kuriose užsimenama apie intymius
velnio santykius su merginomis, ižvelgiama ir toteminių deflo-
racijos apeigų atspindžių // Ten pat. – P. 152.
15. Plg. V. Kavolis, rašydamas apie istoriopsichologą dominančius
dalykus, pastebi, kad jam įdomesnės tokios teorijos, kurios ta-
po liaudies mitologiomis, nei tokios, kurios jomis netapo, ir
siems svarstytiams mūsų aptarimo objektas teikia medžiagos.
(Kavolis V. Kūrybos psichologija. – Vilnius, 1995. – P. 156.)
16. Sajauskas Just. Suvalkijos geografija. – V: Lietuvos rašytojų
sajunga. – 2001.

Forms of the post-war memory

Saulė MATULEVIČIENĖ

The article provides a discussion on the texts reflect-
ing the history of the post-war period: songs of guerrillas
and a quantity of peoples' recollections of one region.
The aim is to reveal the folkloric spirit of these texts, to
clarify the way of using the experience of the tradition in
recalling or glorifying the events of the near past. It has
been noted that the records of peoples' lively memories
always provide the shade of legends and the actualiza-
tion of the mythic opposites. Songs of guerrillas – which
are virtually the songs containing the literary nature –
emerge, however, as the continuation of the tradition of
the genre of the history-war songs, and offer a new pos-
sibility of epic narrative.

Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros katedra,
Universiteto 3, 2600 Vilnius

Gauta 2001 05 10, įteikta spaudai 2002 12 17

Odininkystės amato mokymasis Lietuvoje

XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje

Janina MORKŪNIENĖ

Straipsnio objektas – odininkystės amatas Lietuvoje. Tikslas – išnagrinėti amato plėtotės ir mokymosi būdus bei juos skatinusius veiksnius. Tyrimo metodai – analitinis, istorinis lyginamasis. Išvados: namudinė odininkystė ir jos mokymasis Lietuvos kaime buvo salygoti tautinio atgimimo idėjų ir intensyvios kapitalizmo raidos socialinių, ekonominiių, kultūrinių-visuomeninių bei politinių veiksniių.

1861 m. Lietuvoje panaikinus baudžiavą kaimo žmonių socialinis, ekonominis, kultūrinis gyvenimas palaipsniui išgavo naują kryptį. Nors dalis žmonių dar kuri laiką gyvено nepastoviomis pereinamosiomis sąlygomis, dauguma jų suprato, kad, atgavę laisvę, gali išsipirkti žemę, laisiau ja disponuoti, siekti šviesesnės ateities savo vaikams. Atsiradus laisvų darbo rankų gana greit mezgėsi ir plito naujos ūkinio gyvenimo formos.

Feodalinės sistemos suirimas paskatino natūralų ir dėsninę smulkų prekių gamybos augimą, nes savarankiškasis valstiečių gyvenimas ir pakitusios ūkininkavimo sąlygos reikalavo daugiau įvairių gaminijų didėjantiems ir naujajai atsiradusiems ūkio ir buities poreikiams tenkinti. Taigi amatai ir verslai pobaudžiaviniu laikotarpiu buvo pažangus visuomeninio gyvenimo reiškinys.

Kadangi Lietuvoje negausu žemės gelmių turštų, salygū stambiajai pramonei kurtis nebuvo. Pigi darbo jėga Lietuvoje skatino kurti nedideles įmones ir amatininkų dirbtuvės, daugiausia naudojusias vietines žaliavas. Todėl poreiforminiu laikotarpiu pramonės raida vyko daugėjant įmonių, o ne joms stambėjant.¹ Viena iš pramonės šakų, kuri gana sparčiai tada Lietuvoje pradėjo plėtotis, – odų pramonė, vartojusi daugiausia vietinę žaliavą ir pigią darbo jėgą. Todėl didieji miestai (Vilnius, Šiauliai) tapo kartu ir smulkiosios pramonės bei amatų centrais. Odos pramonės ir odos dirbtuvėi kūrimuisi padėjo cechų, vidaus nuostatais stabdžiusi amatininkystės plėtimąsi, uždraudimas. 1893 m. kovo 18 d. Vilniaus gubernijos valdybos įsaku visi Vilniaus cechai buvo panaikinti. Tais pačiais metais cechai buvo panaikinti Kaune ir kituose miestuose.² Pradėtos sparčiai kurti amatininkų dirbtuvės, kuriose naudotas samdomasis darbas, padidėjo konkurencija. Dėl to atsirado stambesnių dirbtuvėi, išaugusių į fabrikus.³ Vilniaus ir Šiaulių odos fabrikų gaminiai buvo gabenami į Peterburgą, Rygą,

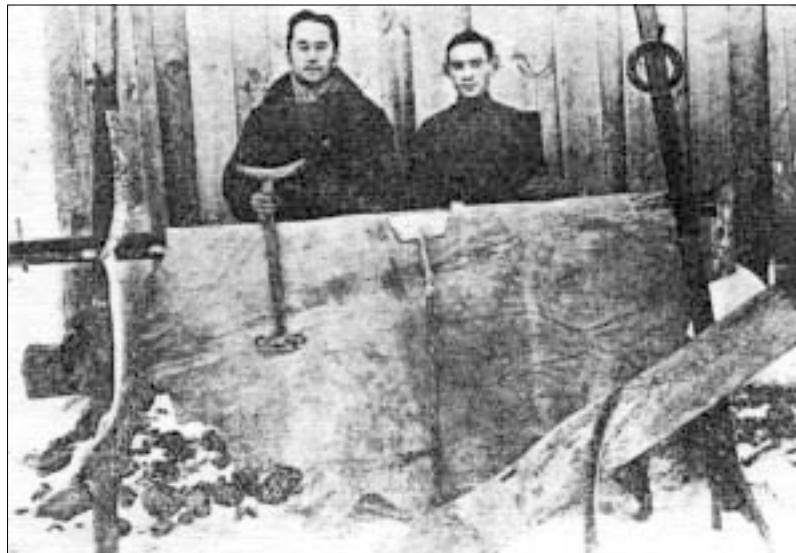
Liepoją, Gardiną, dalis realizuojama ir vietinėje rinkoje.⁴ Tačiau pramonės gaminiai valstiečiams dar buvo per brančius, be to, pramonė dar nepajėgė aprūpinti visos vidaus rinkos. V. Merkys nurodė, kad XIX a. antrojoje pusėje ir kaimo amatai dar buvo menkai paplitę.⁵

Tačiau XIX a. pabaigoje, ypač paskutiniaisiais dešimtmečiais domėjimasis amatais bei verslais didėjo, nors tuo laikotarpiu Lietuvos kaime dar buvo daug natūriniam ūkiui būdingų reišinių. Valstiečiai stengėsi naudoti ir vartoti daugiausia pačių pasigamintus gaminius, neretai net ir ribojo savo poreikius, kad tik nieko arba labai mažai reikėtų pirkti. Toks taupumas to meto sąlygomis turėjo tikslą: valstiečiai troško išsigyti daugiau žemės. Tai iš dalies buvo viena iš priežasčių, kodėl Lietuvoje tuo laikotarpiu kaimo amatai ir verslai plėtojosi palyginti negreitai. Tai buvo būdinga ir odininkystės amatui: valstiečiai dar mažai naudojo odinės avalynės, odinių pakinktų, dažniau juos patys išsiausdavo iš kanapių bei linų. Tie valstiečiai, kurie buvo gabūs amatininkystei ir kurie ką nors pagamindavo, savo gaminius parduodavo artimiausiems kaimynams arba artimiausių apylinkių valstiečiams, žinoma, jei tik būdavo paklausa.

Didesnį akstiną mokytis amatų suteikė Stolypino žemės reforma, kuriai pradžią davė 1906 m. lapkričio 9 d. caro įsakas dėl bendruomeninio žemės valdymo panaikinimo Rusijos imperijoje, pagal kurį kiekvienas suaugęs valstiečių kiemo narys igijo teisę į žemę. Lietuvoje nebuvo bendruomeninio žemės valdymo, todėl čia reforma paseiseikė valstiečių žemų skirstymu vienkiemiu sklypais.⁶ Antai Suvalkijoje kaimai į vienkiemius pradėti skirstyti dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Patogesnės ūkininkavimo sąlygos tuo labiau skatino dažniau laikytis šiame Lietuvos etnografiniame regione įsigalėjusio papročio nedalinti ūkio žemės tarp šeimos narių, t. y. neskaldytį ūkio, o palikti tame ūkininkauti vieną iš vaikų, o kitus leisti mokytis amatų, ištakinti arba išleisti į užkurius. Turtingų ūkių savininkai kartais vaikus išleisdavo siekti aukštesnių mokslių, o vidutiniai ir mažažemiai valstiečiai dažniausiai vaisius leido mokytis amatų. Kituose Lietuvos etnografiniuose regionuose kaimai į vienkiemius skirstyti dažniau po Pirmojo pasaulinio karo ir ypač po 1922 m. žemės reformos, XX a. 3–4 dešimtmečiais. Juose, ypač Aukštaitijoje ir Dzūkijoje, dažniau žemės dalintos tarp šeimos narių, dėl to

šiuose regionuose buvo daugiau mažažemių valstiečių, kurių neretai, norėdami išlaikyti savo mažus ūkelius, imdavosi papildomu verslų.

Ypač plėtojosi tie amatai, kurių gaminių reikalavo pats kaimo gyvenimas – kylanti žemdirbystės ir valstiečių būties kultūra bei technikos pažanga. Valstiečių ūkiams ir būčiai reikėjo daugiau įvairesnių ir naujesnių padargų, pakinktų, drabužių, avalynės ir kitų gaminių. Todėl XIX a. pabaigoje – XX a. pirmaisiais dešimtmečiais ir po Pirmojo

1 pav. Odininkai Konopackis ir Asanovičius iš Dysnos pavieto (dab. Baltarusija). Iš: Kryczyński L. O tatarach rzemieśnikach w Polsce. – Lwów. 1933. – S. 7 (straipsnio atspaudas iš: Kwartalnik etnograficzny. Lud. T. XXXI).

pasaulinio karo Lietuvos miesteliuose telkési smulki gamyba ir jos produkcijos prekyba. Miestelių ir gretimų kaimų amatininkų gaminius pirko ir kitomis jų paslaugomis naujodosi vietiniai ir aplinkinių apylinkių valstiečiai, kuriuos iš miestelių pritraukdavo ir įvairūs reikalai valsčių valdybose, turgūs, jomarkai, bažnyčia.

Vietiniai kaimo ir miestelių amatininkai labiau suvokė žmonių norus, jų gaminiai buvo pigesni, meistrais buvo pasitikima ir dėl to daugiau užsakoma gaminių. Dar XX a. pradžioje P. Matulionis pažymėjo, kad lietuvis amatininkas visada mažai dirbo turgui, o daugiau pagal užsakymus. Todėl niekad nebuvo perprodukcijos, kainų kritimo, bankroto, skurdo, priklausomybės nuo kaimo turtuolių (tai nulat slėgė rusiškų gubernijų kaimo amatininkus). P. Matulionis taip pat pastebėjo, kad Lietuvos kaimo amatų ypatybė yra ta, kad gamintojai nepriklausė nuo didelių miestų, stambių supirkėjų, be to, kaimo amatininkai niekad ilgam neatsitraukdavo nuo namų kaip kad rusų amatininkai.⁷

Iš etnografinių ekspedicijų duomenų matyti, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kaimų ir miestelių amatininkai – račiai, pakintininkai, kailiadirbiai – daugiausia dirbo pagal užsakymus; retas meistras šiek tiek savo gaminių išveždavo į turgų. XX a. 3 dešimtmečiu kai kurie odi-

ninkai turguose parduodavo tik juostomis suraižytas odas pakinktams, diržams ar sukirptus odų psgaminius klumpių viršui („peredkus klumpėms“) daryti.⁸ Pasitaikydavo odininkų, kurie pirkdavo žalias odas, jas išraugindavo arba išsukdavo ir, supjaustę atitinkamo pločio juostomis, norėdami gauti daugiau pelno, parduodavo.⁹

Vis dėlto Lietuvoje tarp kaimo odininkų vyraovo gyvenimiškos patirties diktuojama psichologinė nuostata – didelis atsargumas: yra užsakymų – dirba, nėra – laukia. Juk dauguma jų, ypač lietuvių, kartu buvo mažesni arba vidutiniai ūkininkai, o darbo ūkyje niekad netrūko. Be to, dauguma odininkų išdirbdavo ir avikailius bei kitokius kailius. Tad rudenį ir žiemą jie užsiimdavo ir kailiadirbyste, o odas daugiausia išdirbdavo šiltesniu metų laiku (tai buvo susiję ir su odų išdirbimo technologija bei naudojama technika).¹⁰ Kaip keitėsi XIX a. pabaigos kaimo žmonių ūkinis bei būtinis gyvenimas, rodo tokie pavyzdžiai. Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriaus pagal „Programą rinkti žinias apie žemės ūkio ir pramonės padėti“ 1872–1874 m. surinktuose aprašuose yra duomenų, iš kurių matyti naujoviškos kaimo gyvenimo realijos: dalis turtingesnių ir vidutinių valstiečių jau turėjo įsigiję apkaustytus vežimus bei roges, bričkas, važelius ir odinius pakinktus. Antai Adutiškio valsčiaus (dab. Švenčionių r.) turtingesni, vidutiniai ir netgi kai kurie neturtingi valstiečiai jau naudojo kai kuriuos odinius pakinktus: oda ap-

trauktus *pavalkus*, taip pat žaliaminės odos *antšones* bei žaliaminės odos *ievias*.¹¹ Net ir caro valdininkų sudarytuose valsčių valdybų informaciniuose statistiniuose leidiniuose pabrėžiama, jog Lietuvos kaime atsirado naujovių. 1893 m. rašoma, kad Suvalkų gubernijoje labiau pasiturintys valstiečiai lietuvių, ypač jaunimas, šventadieniais pradeda naujoti vadinamojo vokiško sukirpimo drabužius iš fabrikinių audinių, o praturtėję valstiečiai lietuvių nemažai lėšų išleidžia ne tik drabužiams, maistui, bet ir bričkomis bei arklių pakinktams.¹²

Tuo laikotarpiu minėti reiškiniai nebuvo plačiai paplitę, bet jau aiškiai reiškėsi valstiečių savarankiškos iniciatyvos pozymiai – siekta gerinti būti. Valstiečiai ne tik iš amatininkų įsigydavo naujų dirbinių, bet ir patys stengėsi prasimanyti lėšų ūkio ekonomikai kelti. Dalis jų patys įvairiai būdais mokėsi amato kaip papildomo pajamų šaltinio. kita dalis amato mokėsi tam, kad galėtų iš jo savarankiškai gyventi išėjus iš tėvų ūkio, kuriame visiems kartu gyventi neužteko vietas.

V. Miliaus tyrinėjimų duomenimis, tuo laikotarpiu Lietuvoje populiareni buvo medžio apdirbimo amatai.¹³

Odininkystė ir kailiadirbystė – saviti amatai, susieti ne tik su sunkiu ir ilgu darbu, senomis technologinėmis išdir-

bimo tradicijomis, bet ir su nuolatiniais aštriais kva-pais bei medžiagomis, nepalankiomis amatininko svei-katai bei aplinkai. Odų ir kailių išdirbimas lietuviams nebuvo būdingi amatai, kaip kad medžio apdirbimas ar tekstilė. Vien tik iš odininkystės amato pragyventi buvo sunku, todėl dauguma odininkų kartu buvo ir kailiadirbiai. Abu šie amatai – odininkystė ir kailia-dirbystė – buvo susiję tiek darbo priemonėmis, tiek medžiagomis. Tik derindami abu amatus (vasarą išdirbdami odas, o rudenį ir žiemą – kailius) odininkai, gyveną vien tik iš amato, galėjo išmaitinti šeimą.

Vietovėse, kur stovėjo šių amatininkų namai ir dirbtuvės, nuolat sklisdavo raugų kvapas. Dėl to vies-tos valdžia šiemis amatininkams dirbtuvės statytis nurodydavo miestelių ir kaimų pakraščiuose. Ten jie pa-sistatydindavo ir gyvenamuosius namus. Kartais dėl darbo specifikos odų išdirbėjai kaimo žmonių buvo pašiepiami, nors retas valstietis nuo XIX a. pabaigos apsieidavo be jų paslaugų. Lauko tyrimų duomeni-mis, XX a. pradžioje ir net vėliau tarp valstiečių ne-retai gyvavo neigiamas požiūris į „skūrlupius“, ypač į arklių odų nulupėjus. Tai pastebėjo ir R. Merkienė, tyrinėjusi Lietuvos gyvulių ūki.¹⁴

Iki baudžiavos panaikinimo lietuvių valstiečio są-monėje giliai įsišaknijusios žemdirbystės tradicijos stipriai laikė jį pririšusios prie žemės. Šie ir kiti veiks-niai buvo suformavę atsainų, dažnai negatyvų požiūrį į kai kurių amatų mokymąsi, į prekybą. Be to, kaip jau minėta, iki XIX a. vidurio Lietuvos valstiečiai odų ūkio poreikiams ir buityje naudojo mažai. Tik plečiantis rinkos sąlygoms ir kylant žemdirbystės ir gyvenimo kultūrai odų poreikis Lietuvos kaime išaugo. Tai irgi turėjo įtakos odininkystės amato plėtotei Lietu-vos kaime ir miesteliuose.

Todėl beveik iki XIX a. pabaigos – XX a. pradžios kailių ir odų išdirbimu daugiausia vertėsi Lietuvos tutoriai, mažiau iš Rusijos gubernijų atkeliaujantys rusai, praktikuojantys išvyktinių verslą, kai kurie Lietuvoje gyvenantys žy-dai. Pastarieji daugiau supirkinėdavo odų žaliavas, vežda-vos amatininkams išdirbti, po to išdirbtomis odomis arba jų gaminiais patys ir prekiaudavo.

Odų ir kailių išdirbimas nuo seno buvo tradiciniai Lie-tuvos tutorių verslai, į Lietuvą atsinešti iš tutorių istorinės tévynės – nuo Volgos ir Krymo. Ten tutoriai nuo seno gar-sėjo odų išdirbimu, vertinamu visuose Rytuose. Šiais įgim-tais verslo gabumais Lietuvos tutoriai išgarsėjo ir Lietuvo-je. Jie buvo žinomi kaip puikūs odininkai profesionalai ir sažiningi darbininkai.¹⁵ Lietuvos tutoriai gyveno Rytu ir Pietryčių Lietuvos miestuose, miesteliuose bei kaimuose (Zarasų, Ignalinos, Švenčionų, Vilniaus, Trakų, Alytaus, Lazdijų r.). Etnografinių tyrinėjimų duomenimis, tų vieto-vių valstiečiai išdirbti odas ir kailius daugiausia vežė bū-tent tutoriams specialistams.

2 pav. Rimorius ir odininkas Vincas Burčikas, g. 1923 m., prie savo dirbinių. Marijampolės r., Liudvinavas (nuotrauka iš asmeninio V. Burčiko albumo).

Odų ir kailių išdirbėjai stengėsi apsigyventi vietovėse, kur nebuvo jų specialybų meistrų – dėl mažesnės konku-rencijos gaudavo daugiau užsakymų ir didesnį pelną. Jiems dar likdavo prišukuotos vilnos, tinkamos veltiniams, įvai-riems mezginiams bei audiniams. Vilnos būdavo parduo-damos arba sunaudojamos šeimos poreikiams.

Pakitusi ūkinė veikla, didėjantys buities poreikiai vertė Lietuvos valstiečius keisti požiūrį į odininkystės bei kailia-dirbystės amatus, nes suprastas jų pelningumas ir reikšmė ūkiui bei buičiai.

Prie šio supratimo daug prisidėjo XIX a. antrosios pu-sės – XX a. pradžios visuomenės ir kultūros veikėjai, švie-čiamaja veikla ir raštais mažažemius ir bežemius valstie-čius skatinę patiems spręsti socialines ir ekonominės pro-blemas, mokytis amatų.

Dalį gyvenimo ekonominiam ir kultūriniam Lietuvos žmonių švietimui paskyrė Motiejus Valančius (1801–1875). „Jis juto laiko dvasią, suvokė naujas liaudies reikmes, iš-

kilusias panaikinus baudžiavą. Tad ragino valstietį švies-
tis, kratytis tamsumo bei prietarų, skatino nesitenkinti ar-
klu, o mokytis amatų, imtis verslo – veržtis į ekonominės
veiklos sritis, kur iki tol Lietuvoje šeimininkavo kitatau-
čiai”.¹⁶ 1868 m. pirmą kartą išspausdintoje „Paaugusių
žmonių knygelėje” Motiejus Valančius rašė: „Turim avi-
kailius, jautenas, veršenas, bet, nesumanydami kaip rei-
kiant jų išdirbtį, parduodam už menką prekę žalias, o iš-
dirbus vėl perkam ir mokam du ar tris kartus brangiau.
Argi mums ne gėda? Maskoliai, rudenį prie mūsų ateję,
išdirba, rods, avikailius, bet išminta su mūsų duona, iš-
raugina kailius su žievėmis mūsų medžių, išpeša daug vil-
nų ir parduoda, o grždami pavasarį namon, parsineša po
keturis ar penkis šimtus rublių. Argi ne geriau būtų, kad
mes patys tai sugebėtumėm padaryti?”¹⁷ Jis primyginių
ragino valstiečius atiduoti vaikus mokytis, be kitų, ir odų
išdirbimo amato, net, jeigu reikia, siuštį vaiką į Kazanę.¹⁸
M. Valančiui buvo žinoma, kad Lietuvos kaimuose trūko
gerų odų išdirbėjų ir kad XIX a. antrojoje pusėje Rusijos
gubernijų amatininkai praktikuodavo išvyktinių verslą. Iš-
vyktinių verslu vertėsi daugiausia buvę smulkūs gaminto-
jai. Gimtose vietovėse negalėdami išgyventi, jie sezoni-
niams darbams išvykdavo į imperijos pakraščius. XIX a.
7–9 dešimtmeciais išvyktinis verslas Rusijoje labai išau-
go. Rusų iš Tulos, Kalugos, Kazanės ir kt. gubernijų – ra-
čių, lankų ir ratlankių lenkėjų, dročių, kailiadirbių, odi-
ninkų ir kitų specialybų amatininkų – į Lietuvos kaimus
ir miestelius atvykdavo rudens-žiemos arba pavasario-va-
saros metu. Kai kurie rusų amatininkai, užsiimdami dar
ir išvyktinių verslu, siekė sustiprinti ekonominį savaran-
kiškumą – papildomai užsidirbtį kitur ir išplėsti vietinį ver-
slą gimtinėje. Tačiau išvyktinių verslu daugiausia vertėsi tie,
kurie jau nebegalėjo savarankiškai plėsti gamybos, to-
dėl buvo priversti siūlyti savo kaip samdinių paslaugas to-
li nuo namų ir taip ieškoti uždarbio pragyvenimui.¹⁹ Taigi
XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje Lietuvoje to-
kių keliaujančių rusų amatininkų, gerai išmaniusių ama-
tą, buvo nemaža. Rusų tautybės odininkai bei kailiadir-
biai atvykdavo ne tik į Rytų Lietuvą, bet ir į Žemaitiją bei
i Suvalkiją.

Odininkystės ir kailiadibystės amatų svarba rūpėjo ir
tautinio atgimimo šaukliui Vincui Kudirkai (1858–1899).
Pritardamas M. Valančiaus mintims apie šių amatų moky-
mosi poreikį, taip pat rūpindamas ne tik tautos dvasine,
bet ir materialine gerove, Vincas Kudirka rašė: „Mūs žmo-
gus įtikės tavo raštams, tavo žodžiams, bet pats neprisirengs
pildyti to, prie ko jį prikalbėjai, kol jo nepastumsi ir nepa-
rodysi jam pirštu gyvo paveikslo, kad ir lietuvių vaikai gali
pralobti iš prekytės, turėti gardžią duoną iš amatų, pelnyti
iš visokių dalių pramonystės”.²⁰ Jis pateikė labai konkretų
pavyzdį: „Pažiūstame visi lietuviškas skrandas. Nėr lietuvio,
kuris be jos apsieitų. O suskaitykime, kiek kailių išdirba
patys lietuviai? Stačiai galiu pasakyti: nė vieno... ateina iš-

3 pav. Odininkas ir kailiadirbys Simonas Ratkevičius, g. 1908 m.,
prie savo dirbtuvės (*garbarnės*). Zarasų r., Antazavė. ES. Neg.
89013. 1997 m. J. Morkūnienės nuotrauka.

vaduoti tame darbe lietuvius kailiai [kailiadirbiai – J. M.] iš
gilios Rusijos, žemdarbiai, tokie pat kaip mūsų skrandžiai,
net iš Kalugos rėdybos. Ir taip jiems patiko Lietuva, kad,
atlikę savo laukų darbus, kasmet atvažiuoja ją atlankytį ir
kasmet išsiveža šmotą pinigų”.²¹ V. Kudirka ragino moky-
ties iš kitataučių, neišsižadėti „prekystės, amatų, pramonyst-
ės”, iš kurių galima gauti naudos. „Tegul vienas kailius iš-
dirba per žiemą tiktais 1000 kailių ir ima už vieną po 15
kap., tai jau turės per vieną tik žiemą 150 rublių”.²² Vincas
Kudirka nejautė priešskumo atvykstantiems kitataučiamams,
kurie taip pat buvo vargšai, priversti toli ieškoti uždarbio.
Jis švietė tautiečius, nurodydamas pavyzdžius ir kelius, kaip
papildomai užsidirbtį, ieškoti kitų uždarbių, o ne vien tik
prisirišti prie žemės.

Petras Vileišis (1851–1926) ta linkme pasidarbavo dar
daugiau. Jam taip pat rūpėjo Lietuvos žmonių socialinis,
ekonominis ir kultūrinis gyvenimas. Turėdamas tikslą for-
muoti Lietuvos tautinio ūkio koncepciją, modeliuoti būsi-
majį to ūkio veikėją – ūkininką, verslininką, amatininką,
jis „sieki sudominti lietuvių visuomenę amatais”²³ ir yra

išleidės tris įvairių amatų vadovėlius. Vieną jų, „Ką ir kaip kai kurie amatininkai dirba. Kurpiai. Šikšnai. Pirštininkai. Kažemėkai. Išdirbėjai dailiųjų kailių ir zomšininkai. Raciai. Virvininkai. Muilininkai. Tapicieriai. Irišėjai”, jis P. N. pseudonimu išleido 1903 m. Tilžėje.²⁴ Jame pabrėžė, kad „amatai – tai neišsenkamas šaltinis tautos stiprumo”. Šioje knygelėje autorius supažindino su tiems amatams reikalingomis medžiagomis, būdais, kaip jas pasigaminti namų sąlygomis ir kaip pagaminti vienokius ar kitokius gaminius. Patarė, kaip vienokį ar kitokį amatą išsirinkti pagal kiekvieno gabumus, polinkį, sveikatą. Apibūdindamas odininkų darbą, Petras Vileišis pateikė žinių apie galvio ar žvėries kailio sandarą, nurodė, kaip ir kokias būdais (kalkėmis, karštu vandeniu užpiltais miežiniais miltais ar pūdant) nuo odų nuimti plaukus, kaip odas išrauginti, nurodė, iš kokių gyvulių odų išdirbtį padus batams, kaip išdirbtį juchta. Vadovėlyje Petras Vileišis taip pat apibūdino ankstesnių laikų ir jo gyvenamojo meto odos išdirbimo technologijų lygi. Patarė, kad to darbo turėtų mokytis jaunuoliai nuo 16 metų ir baigę mažiausiai 3 klasės „pradedamosios mokyklos”, gal ir daugiau, idant būtų susipažinę su chemijos mokslu. Išreikšdamas Lietuvos inteligentų švietėjų požiūrį į odininkų ir kitų amatų mokymosi svarbą, Petras Vileišis mokė, kad „geriausiai būtų, kad vaikai tėvų amatą varytų; tuomet jie išsimokyty to amato pas savo tėvus; bet jeigu reikia vaikas atiduoti mokytis pas svetimus, tai reikia geras meistras išsirinkus, su juo susiderėti”.²⁵ Jis taip pat labai rūpinosi mokslo sėkmė ir vaikų sveikata, todėl tėvus su meistrų-mokytoju ragino sudaryti sutartį, kurioje būtų nurodyta, kiek ilgai truks mokslas ir kiek jis kainuos, kiek valandų kasdien vaikas dirbs, kas aprūpins vaiką drabužiais, kad meistras globotų vaiką jam susirgus ir pabaigus mokslą, koks bus suruoštas egzaminas. Sutartyje turėtų būti numatyta ir bauda už sutarties sulaužymą. Petro Vileišio požiūris į amatų mokymosi svarbą atsišpindi jo paties pasakyme: „Amato išsimokyti – tai vis tiek kaip dubą įgyti”.²⁶ Nėra abejonės, kad švietėjo, turinčio universitetinį ir inžinerinių išsilavinimą, suprantamai ir talentingai lietuviškai parašytas vadovėlis turėjo didelės reikšmės valstiečių požiūrio į odininkystės amatą kitimui, skatino jo mokytis, padėjo formuoti teigiamą verslo sampratą.

XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje nebuvvo amatų ir kitokių specialių mokyklų.²⁷ Po baudžiavos panaikinimo ir vėliau amato buvo mokomasi įvairiai. Išmokti kailiadirbystės ir odininkystės, kaip ir kitų amatų, galima buvo tik iš tėvų, giminių, dirbant vietas amatininkų dirbtuvėse arba savarankiškai, kaip daugelis respondentų sako, – „patiem per save”.

Ir XX a. pradžioje odų išdirbimo amato Lietuvoje specialistai niekas arba beveik niekas nemokė. Respondentai visada pabrėždavo svarbiausią odininko ar kailiadirbio amato sąlygą – taisyklę: „Reikia praktiškai sužinoti medžiagų proporcijas – kiek ir ko dėti į raugą. Ir visas mokslas.

Daugiau nėr ko mokytis”. „Mokslas – tai ne pasakymai, o visa reikia matyi ir savo rankomis dirbti”, – sakė Juozas Beinoras (gim. 1919 m.) iš Peleniškių k. (Pakruojo r.). Jo tėvas pasakojo ir stebėjo, o respondentas pats privalėjo viską daryti.²⁸

„Savimoką” skatino ir būtinybė, nes kito kelio išmokti amato nebuvvo. Odininkai, pirmuosius darbo įgūdžius įgydami „savimokos” būdu, t. y. „patys per save”, dirbdami kaupė ir gamybinės veiklos patirtį. Savo darbo vietoje dirbdami pačių padarytais įrankiais, stebėjo savo pačių darbo rezultatus. Tačiau savamoksliai, kaip rodo ekspedicijų duomenys, dažnai neapsiribojo vien savo išmanymu. Per darbo procesą įgavę kiek patirties, jie dar „pasiklausinėdavo pažiastamų meistrų” ar „nusiziūrėdavo” (kaip patys respondentai sako), kaip kiti meistrai dirba. Gabesnieji ir užsišpyrė, sugadindami ne vieną kailį ar odą, mokësi ir iš savo klaidų. Pasisekęs darbas suteikdavo moralinių paskatų dar ir dar pabandyti, tol, kol amatininkas atrasdavo reikiamas medžiagų proporcijas, technologinių procesų eiga.

Savamoksliai žaliaminės odos išdirbėjų XX a. 3–4 dešimtmečiais būta Suvalkijoje, Vidurio Aukštaitijoje, Žemaitijoje. Tai pakinktininkai (*rimoriai*), siuvę pakinktus – plėškes, šorus, pavalkus; tiems gaminiamas jie patys buvo išmokę išdirbtį ir žaliaminę odą – *sirmetę*. Tai buvo amatininkai, turėjė dvi specialybes – pakinktininkų ir žaliaminės odos išdirbėjų. Vienas tokiai – Suvalkijoje, Liudvinave (Marijampolės r.), garsus meistras Vincas Burčikas, gimęs 1923 m. daugiavaikėje šeimoje (8 vaikai – 5 mergaitės ir 3 bernukai). Jo tėvas, mažažemis valstietis, buvo savamokslis *rimorius*. Šio amato nuo mažens mokė sūnų. Kiti du sūnūs mokësi kalvystės. Anot respondento, jo tėvas vaikus visą laiką ragino mokytis amatų, nes tarnauti pas svetimus esą itin sunku. Jau prieš Antrajį pasaulinį karą ir jo metu Vincas Burčikas valstiečiams siuvo darbinius pakinktus – plėškes, vėliau po karo daug metų tą patį darbą dirbo Buktos tarybiniame ūkyje. Vokiečių okupacijos metais labai trūko odų, todėl iš valstiečio odininko išmoko išdirbtį (išsukti) žaliaminę odą – pagrindinę darbinių ir išeiginų plėškių gamybos žaliajav (šorams dar reikalinga išrauginta oda – juchta), pasidirbo odų sukimą stakles. Vincas Burčikas yra pagaminęs daugybę išeiginų, labai puošnių plėškių, šorų, kuriuos užsakovams siuva iki šiol; per dainų šventes, kitus renginius į fajetoną arkliai buvo kinkomi jo pasiūtais šorais²⁹ (2 pav.).

Išmokti amato savamoksliams nemažai padėdavo iš vienos vietas į kitą migruojantys, uždarbio ieškantys rusų odininkai ir kailiadirbiai. Rusų meistrai, ieškodami vietovių, kur būtų mažesnė konkurencija, išvykdavo toli nuo namų. Lietuvoje, kur trūko šios srities specialistų, rusų odininkai ir kailiadirbiai rasdavo daug darbo. I tas pačias vietas jie atvykdavo po kelerius metus iš eilės, miestelių ar kaimų pakraščiuose nuomojo gyvenamąsi patalpas ir aptarnauydavo artimiausių apylinkių valstiečius. Igydavo gerą vardą

ir pasitikėjimą dėl savo profesionalumo. Antai iki Pirmojo pasaulinio karo į Liškiavą (Lazdijų r.) atvažiuodavo vis tie patys du rusų kailiadirbiai. Paprašydavo kleboną per pamokslą pranešti apie jų atvykimą. Buvo pramokę šnekėti lietuviškai. Vietiniai valstiečiai juos vadino „kučnieraist“ arba kailiadirbiais.³⁰ Totoriai ir rusų meistrai, turėdami daug užsakymų, susidoroti su darbu vieni nepajėgavo. Odų plovimas, plaukų nuo jų skutimas – sunkus, varginantis ir ilgai trunkantis darbas, todėl jam atliki samdė vietinius, laisvus nuo žemės ūkio darbų valstiečius. Būtent pas juos parsamđę valstiečiai „nusižiūrėdavo“ technologijos paslapčių, įgydavo darbo įgūdžių ir patirties, pasidarydavo įrankių, kitų priemonių ir vėliau dirbdavo savarankiškai. 1994 m. ekspedicijoje respondentė *koilininkė* Emilija Šveckienė iš Kupiškio (gim. 1902 m.) pasakojo, kad jos vyras avikailius išdirbtį išmoko iš rusų, kuris į Kupiškį atvažiuodavo kasmet, „kai prasidėdavo kailių išdirbimo sezonas nuo Visų šventųjų iki gegužės mėnesio.“ Vyrui mirus, iš šio amato pati gyveno ir augino vaikus, taip dirbo tarpukariu ir per karą, iki pat 1948 m., kuomet šis amatas buvo uždraustas.³¹

Odininkystės ir kailiadirbystės žinių ir patirties kaupimui didelę reikšmę turėjo ir Lietuvos gyventojų migracija, prievertinė ir savanoriška. Migraciniams keliais buvo perduodama ir perimama profesinė gamybinė patirtis – technologija, įrankiai, sutvirtinama ekonominė amatinių pozicija. Per amatinių migraciją vyko abipusis etninis ir tarptautinis kultūrinis bendravimas.

Pirmojo pasaulinio karo metais į Rusiją caro valdžios paliepimu buvo pasitraukę dalis Lietuvos gyventojų, tarp jų dalis totorių. Etnografinių tyrinėjimų duomenimis, kai kuriems jų teko dirbtį Kazanės, Peterburgo, Maskvos odų fabrikuose. Ten įgytą darbo patyrimą ir žinias jie naudojo grįžę į Lietuvą. Amatininkų migracija padėjo sklisti amatų technikos ir technologijos naujovėms. Dėl to odininkai Lietuvoje pradėjo naudoti kai kuriuos patogesnius odų minkštinimo įrankius (*geležinius kablius, strichovecus*) ir kai kuriuos chemines medžiagas. Antai garsus meistras Antanas Marcinkevičius (1919–1999) iš Teizų k. (Lazdijų r.) odų ir kailių išdirbimo amato dar mokėsi tremtyje Sibire (Tomsko srityje). Ten įgijo teorinių ir praktinių žinių, kaip naujoti chemikalus. Grįžęs iš Sibiro, mokėjo išdirbtį ne tik *sukitinę* (žaliaminę) odą, bet ir juchtą.³²

Itin profesionaliai odas išdirbdavo totoriai (1, 3, 4 pav.). Odininkai ir kailiadirbiai totoriai pabrėždavo, kad darbo, ypač tarpukario metais, jiems netrukdomo, nes odų ir kailių išdirbimo amatas perimamas iš kartos į kartą, jiems nuo amžių įgimtas. Jonas Juškevičius (gim. 1927 m.) iš Krokių laukio k. (Alytaus r.) taip ir pasakė: „Kailius geriausiai išdirbo totoriai, o lietuvių tuo darbu neužsiémė – jie buvo geri ūkininkai“.³³ Jo žmona Rožė Juškevičienė (g. 1925 m.) pratęsė mintį: „Audė tik lietuviés. Totorės viską pirkо krautuvėse, o namuose padėjo vyrams ir augino daržoves“.³⁴

Odų ir kailių išdirbėjai nemėgo burtis vienoje vietoje ir

apsigyvendavo ten, kur nebuvo konkurentų. Mokinį neimdavo, o jei ir imdavo, tai su salyga, kad mokinys, išmokęs amato, išvyks kitur. Retai kas mokinį paimdavo norėdamas ilgiau turėti neapmokamą darbininką. Respondentas odininkas ir kailiadirbys iš Keturiaskės Totorių kaimo (Vilniaus r.) Ibrahimas Jakubovskis (1917–1996), amato išmokęs iš tévo, Pirmojo pasaulinio karo metu dirbusio Kazanės odų fabrike, į klausimą, kodėl tévas, garsus specialistas, neėmės mokinį, atsakė: „Nenorėjo! O kam? Kad būtų konkurentų? Savų vaikų buvo penki. Ir visus mus išmoké. Tévas norėjo, kad jo vaikai duoną pelnytų iš šio verslo“.³⁵ Iki XX a. pirmosios pusės totorių šeimose dar buvo būdinga išlaikyti tradicinių verslų perdavimą-perėmimą ir jų tēstinumą giminėje.

Totorių odininkų migracija vyko ir per vedybas, ir kitokiais giminės tarpusavio bendravimo keliais. Kai kurie jų vyrų ar nuotaką ieškojo Baltarusijoje, Lenkijoje, Totorijos respublikoje (Rusijos Federacija). Ten kurį laiką pagyvenę ir padirbę sugriždavo į Lietuvą. Kai kurie patobulinti amato vykdavo pas giminės. Totoriai vargingiau gyvenantiems giminaičiams padėdavo ir pinigais.³⁶ Lietuvos totorių bendruomenės palaikė glaudžius ryšius. Taip jie išlaikydavo ir stiprindavo ankstesnių kartų perteiktą amato patirtį, taip pat ir etnių tapatumą. Per pastovius giminystės ryšius nuolat atnaujindavo amato žinias, įvaldydavo naujoves, puose-lėdami kai kuriuos tradicinius amato elementus – totoriams būdingą griežtą technologijos procesų cikliškumą, tam tikrus per amžius pasitvirtinusius technologijos reikalavimus, sąžiningumą. Svetur įgytą amato patirtį perduodavo vairuotojams arba artimiems giminaičiams, kurie ją priimdavo jau kiek pakitusią, perleistą per savąjį suvokimo prizmę. Taip odų ir kailių išdirbimo patirtis (kad ir nežymūs įrankių detalių patobulinimai) iš vieno kultūrinio regiono migravo į kitą kultūrinę erdvę, įgaudami kiek kitokią arba panašią išraišką.

Labiausiai paplitęs Lietuvos odininkystės ir kailiadirbystės žinių ir patirties perteikimo būdas buvo individualus amato mokymas namuose, t. y. tévu ar kitų artimų giminaičių perduodamas vaikams, vaikaičiams, vadinančius „iš kartos į kartą“, „iš kartos kartai“. Per kartą kartas sukauptos ir išlaikytos žinios bei patirtis buvo perduodama ir įvaldoma dirbant. Tai ir buvo pagrindinė šių amatų mokymosi specifika – giminės darbo tradicijų perėmimas ir tēsimas.

Norėdami pripratinti vaikus prie minties, kad šis amatas bus ir jų pragyvenimo šaltinis, kad jis užtikrins didesnį ar mažesnį, bet nuolatinį uždarbį, tévai juos mokė nuo pat mažens. Todėl jau nuo 7–10 metų amžiaus vaikai skuto ir rūšiavo žieves, nesė jas džiovinti saulėje ar krosnyje, vyresnieji jas malė, vėliau padėdavo odas plauti, džiaustytį. Nuo 15 metų vaikus mokė odas skusti, minkštinti, nes tai jau patys sunkiausi darbai – vienam meistrui su jais buvo sunku susidoroti. Ir vyresnieji sūnūs atliko nemokamą samdinių darbą. Tiesiogiai stebėdamos darbo procesą, vaikas

pratinosi suvokti vieno ar kito darbo veiksmo tikslumą. Darbas buvo ir svarbiausioji vaiko dorovinio auklėjimo priešmonė. Vaikams buvo skiepijamas darbštumas, pareigingumas. Vaikai tiesiogiai ir akivaizdžiai stebėjo tėvų ir užsakovų valstiečių bendravimą, todėl iš mažens buvo mokomi suvokti kokybiško darbo reikšmę.

Lietuvoje odų ir kailių išdirbimo amatų patirties perėmimas iš tėvų ypač būdingas buvo totorių, mažiau lietuvių šeimoms. Tėvų darbo stebėjimas nuo pat mažens, vėliau kantrus ir nuoširdus tėvų perduodamų žinių ir patirties perėmimas dirbant įvairius darbus palengvindavo amato „paslapčių“ ir technikos įvaldymą. Be to, tėvų skiepijamas poreikis dirbtį sąžiningai gyvenime daug ką galėjo lemti: ir užsakymus, ir žmonių pagarbą bei pasitikėjimą. Ekspedicijų metu vykusiouose pokalbiuose amatininkai – račiai, rimiriai, kalviai, kailiadiribiai, odininkai – visada pabrėždavo, kad garsas apie dorą ir gerą meistrą toli sklisdavo, o apie blogą – dar toliau.

Individualiai namuose mokomas mokinys gaudavo tiek praktinių žinių ir žinojo tiek, kiek jo mokytojas – tėvas ar giminaitis. Kūrybiškesni mokiniai žinias plėsdavo, jų igaudami iš kitų meistrų arba XX a. 4 dešimtmečiu mokydamiesi specialiuose kursuose. Neabejotina, kad didelę įtaką Lietuvos naminės odininkystės plėtotei turėjo čia gyvenusių totorių praktikuoti tradiciniai verslai. Totorių dirbtuvėse dirbdami pagalbinius darbus (skusdami ir minkštindami odas) šių amatų išmoko daugelis lietuvių odininkų ir kailiadirbių. Antai kailiaus Prano Stasiukyno iš Straigų k. (Lazdijų r.) (gim. 1922 m.) tėvas amato išmoko trejus metus Meteliuose dirbdamas pas totorių Vyšniauską. Vėliau jis kartu su žmona žiemomis išvykdavo uždarbiams į Santaišą (Alytaus r.), ten nuomodavo trobą ir aplinkiniams išdirbdavo avikailius. Abu su žmona Alytuje lankė 4 mėnesių odininkų ir kailiadirbių kursus. Baigę kursus įgijo didesnį autoritetą ir sėkmingai bei pelningai darbavosi Meteliuose. Nusipirko 2 ha žemės Meteliuose ir 8 ha žemės Straigų k. (Lazdijų r.), to paties amato išmokė ir respondentą (savo sūnų).³⁷

Tarpukario Lietuvoje vienas iš valstybinės politikos uždavinii buvo rūpintis namų pramone – valstiečių amatais, juos plėtoti, teikti teorinę pagalbą, kelti amatininkų kvalifikaciją. XX a. 3–4 dešimtmečiais didėjančiai Lietuvos rinkai reikėjo labiau išprususio, ne tik gamybinės veiklos įgūdžius įvaldžius amatininko, bet ir specialisto, susipažinusio su tos srities teorinėmis žiniomis, naujovėmis, atitinkančiomis to meto visuomenės poreikius. Valstybė buvo suinteresouta išplėsti stiprų amatininkų sluoksnį, sudaryti sąlygas, kad jie galėtų dirbtį ir iš savo darbo turėtų bent minimalų pragyvenimo šaltinį.³⁸ Buvo suprasta, kad smulkūs amatai ir vidutinis verslas yra valstybės ekonomikos pagrindas. I ši valstybinės ekonomikos kėlimo procesą stengtasi įtraukti kuo daugiau lietuvių. 1934 m. pradėtame leisti lietuvių amatininkų savaitiniame laikraštyje

„Amatininkas“ buvo rašoma, kad tiek valstybės, tiek tauatos interesas yra tas, kad ne tik kaimuose, bažnytkaimiuose, bet ir mažesniuose bei didesniuose miestuose atsiraštų daugiau lietuvių, kurie verstisi kuriuo nors iš amatų.

„Tada mūsų miestai igautų lietuvišką veidą, tada padidėtų skaičius tų, kurie nuolatos ir su noru remia lietuvišką spaudą, meną, žodžiu sakant, kurie sudaro stiprų pagrindą tautinei mūsų kultūrai, tautiniam mūsų susipratimui kilti“.³⁹ XX a. 4 dešimtmečiu daug dėmesio skirta ir odininkystės bei kailiadirbystės mokymui ir šių amatų plėtojimui; kuo daugiau valstiečių siekta skatinti mokytis šių amatų. Tuo rūpinosi Žemės ūkio rūmai ir Švietimo ministerija. Abi šios institucijos émési konkretaus darbo: organizavo kailiadirbių ir odininkų kursus, kuriuose dėstė šiuos amatus išmanantys specialistai, praktines ir teorinės žinių kursantams perteikę ne tik tiesiogiai ir akivaizdžiai, bet ir nemažai apie tai rašę į Lietuvos kaimo žmonių skaičiutus laikraščius „Amatininkas“ bei „Ūkininko patarėjas“. Žymi to meto odų ir kailių apdorojimo specialistė Stasė Samuolevičienė mokė, kaip išdirbtī kailius, kaip paruošti raguočių ir arklių odas, kad jos nesugestų,⁴⁰ inžinerius J. Acus–Acukas pateikė bendrų žinių apie odų struktūrą, jų kokybės priklausomybę nuo klimatinų sąlygų ir pašarų, galvijų odų lupimą, plaukų ir plėvių valymą, pirmonio konservavimo būdus, odų rūšiavimą ir saugojamą, naujausias išdirbimo technologijas.⁴¹ Odininkų ir kailiadirbių kursai vyko didesniuose Dzūkijos, Žemaitijos, Aukštaitijos miestuose, arčiau amatininkų gyvenamajų vietų (Alytuje, Prienuose, Jonavoje, Telšiuose, Tauragėje, Zarasuose, Rokiškyje). Juose odų ir kailių išdirbėjai buvo supažindinti su chemijos mokslu, su augalinių ir cheminių medžiagų savybėmis: kokios cheminės reakcijos vyksta rauginimo metu, kokią įtaką jos daro gaminio kokybei, kokios naujovės išdirbant odas pagreitina rauginimo procesus, supažindinta su tobulesniais įrankiais. Pavyzdžiu, Zarasuose odų išdirbėjai kursuose, be teorijos, mokėsi praktiškai išdirbtī žaliaminę odą ir chromą.⁴² Tuo metu chromo išdirbimas namudinėje odininkystėje dar buvo retas reiškinys. Baigę kursus odininkai kokybiškai išdirbo ne tik žaliaminę odą, bet ir juchtą pakinktams bei vidpadžius analynei.

Kursuose mokėsi bei tobulinosi ir lietuviai, ir totoriai meistrai. Baigusieji gavo kursų baigimo pažymėjimus. Etnografinių ekspedicijų metu autorei teko kalbėtis su respondentais, baigusiais 2–3 ir 4–5 mėnesių kursus Alytuje, Prienuose ir Tauragėje.⁴³ XX a. 4 dešimtmečio spaudoje su pasitenkinimu rašyta apie visokeriopą kursų naują, raginta keisti iki tol buvusias negatyvias nuostatas apie odų ir kailių išdirbėjus, raginta gerbtī ir tobulinti šiuos amatus.⁴⁴ Tokie pozityvūs rašinai kėlė amatininkų autoritetą, pačius odininkus bei kailiadirbius skatino kokybiškai dirbtī.

Taigi minėti tarpukario Lietuvos valstybės žingsniai sie-

kiant plėtoti amatus rodė ne tik susirūpinimą amatininkų kvalifikacija (kad nebūtų brokdarių), bet ir rūpestį dėl jų buities – lauko tyrimų duomenimis, pavieniui dirbantys amatininkai jokių mokesčių valstybei nemokėjo. Tai turėjo ir strateginę reikšmę – per amatus siekta kelti valstybės ekonomiką, smulkūs amatininkai ir mažažemiai valstiečiai skatinti rūpintis savo socialine ir ekonominė padėtimi. 1940 m. šis procesas buvo sustabdytas (sovietmečiu amatininkams buvo uždėti dideli mokesčiai, o po Antrojo pasaulinio karo ir visai uždrausta jų individuali veikla).

Pažymėtina, kad naminio odų išdirbimo ir jo mokymosi specifika, dalinis meistrų uždarumas, gamybinės veiklos paslapčių saugojimas galbūt turėjo įtakos ir létai jų darbo įrankių bei priemonių plėtotei. Mat namudiniuose amatuose būta gana daug technikos konservatizmo – per ilgus amžius įrankiai ir priemonės mažai keitėsi, nors namudiniai odininkystės ir kailiadirbystės amatai Lietuvoje plėtojos polietninėje aplinkoje ir dėl įvairių migracinių procesų buvo veikiami kultūrų sąveikos. Beje, etnografinių tyrimų duomenimis, daugelis odų išdirbimo meistrų (naudojė ir augalines, ir chemines medžiagas) labiau vertino per daugelį kartų perteiktą, patirtimi išbandytą technologiją: išdirbtį odas – žaliaminę ir juchtą – augalinėmis medžiagomis. Taip išdirbtą oda (arba kailis) daug patvaresnė, neirsta. O cheminės medžiagos, ypač siekiant greitesnio proceso ir efekto, kad ir truputį pažeidus medžiagų proporcijas, greičiau suardo odą. Todėl būtų gaila, jei augaliniai išdirbimo būdai, odų išdirbėjų patirtis, kaip ir kiti tradiciniai mūsų kaimo amatai, nyktų, nebūtų gaivinami.

Išvados. XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje laipsnišką odininkystės ir kailiadirbystės amatų plėtę skatino ne tik po baudžiavos panaikinimo pakitę socialiniai ir ekonominiai veiksnių, bet ir tuo laikotarpiu gana plati kultūros ir visuomenės veikėjų (M. Valančiaus, V. Kudirkos, P. Vileišio) šviečiamoji veikla bei tarpukario Lietuvos Respublikos valstybės politika (Žemės ūkio rūmų bei Švietimo ministerijos potvarkiais, visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose, arčiau amatininkų gyvenamujų vietus, surengti odininkystės bei kailiadirbystės amatų kursai, kuriuose, be teorinių žinių, buvo vykdomi ir praktiniai darbai. Kursuose mokėsi patirties turintys lietuviai ir totoriai odininkai bei kailiadirbiai. Spaudoje buvo skelbiami šių sričių specialistų straipsniai, kuriais taip pat buvo teikiama teorinė pagalba). Dalis lietuvių ir totorių, pratybdami gimines darbo tradicijas, šiuos amatus paveldėjo iš tėvų, senelių arba išmoko „patys per save“. Daug lietuvių šių amatų išmoko iš Lietuvos totorių bei išvyktiniu verslu besiverčiančių ir per Lietuvos kaimus bei miestelius keliaujančių rusų odininkų ir kailiadirbių.

Šių amatų mokymuisi ir plėtotei reikšmės turėjo ir kiti priverstinės ir savanoriškos Lietuvos gyventojų migracijos procesai (dalies gyventojų evakuacija į Rusiją Pirmojo pa-

4 pav. Odininkas ir kailiadirbys Mikas Aleksandravičius, g. 1923 m., su darbo įrankiais. Vilniaus r., Nemėžis. ES. Neg. 89158. 1998 m. J. Morkūnienės nuotrauka.

saulinio karo metais, trėmimai, Lietuvos ir Baltarusijos paribų gyventojų (ypač totorių) šeimų ir giminių bendravimas, vedybos, odininkų (lietuvių ir totorių) judėjimas Lietuvos teritorija ieškant mažesnės konkurencijos.

Visa tai neišvengiamai darė poveikį odininkų ir kailiadirbių profesinei patirčiai, lokalinių bei regioninių, etninių ir tarpetinių tapatumų susidarymui, išlikimui ir naujovių atsiradimui.

NUORODOS:

1. Jurginis J. Kapitalizmo vystymasis Lietuvoje po baudžiavos panaikinimo ligi XIX a. pabaigos // Lietuvos TSR istorija. T. 2. – Vilnius, 1963. – P. 114.
2. Ten pat. – P. 117.
3. Plačiau žr. Morkūnienė J. Odininkai Lietuvoje // Liaudies kultūra. – 1999, nr. 1, p. 17–18.
4. Jurginis J. Kapitalizmo vystymasis Lietuvoje po baudžiavos panaikinimo ligi XIX a. pabaigos... – P. 118.
5. Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в. – Вильнюс, 1969. – С. 271.

6. Lietuvos TSR istorija. T. 1. – Vilnius, 1963. – P. 364.
7. Матулянис П. О кустарных промыслах Ковенской губернии // Записки Виленского отделения императорского Русского технического общества. – Вильна, 1906. Вып. 13. – 1906 г. – № 1–2–3. – С. 12–13.
8. ES. B. 1697. L. 30, 56, 79.
9. ES. B. 1697. L. 30.
10. Žr. Morkūnienė J. Liaudiškieji žaliaminės odos išdirbimo būdai: savitumai ir etnokultūrinės sąveikos // Liaudies kultūra. – 2001, nr. 6, p. 17–23.
11. VUB RS. F. 34. B. 441. L. 17, 18, 23–29, 30; B. 442. L. 5, 11, 18.
12. Кустарные промыслы крестьян Сувалкской губернии // Памятная книжка Сувалкской губернии на 1893 год. – Сувалки, 1893. – С. 6.
13. Milius V. Medžio apdirbimo amatininkai // J. Kudirka, V. Milius, A. Vyšniauskaitė. Valstiečių verslai / ILKI. T. 12. – Vilnius, 1983. – P. 43.
14. Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI–XX a. pirmoje pusėje / ILKI. T. 14. – Vilnius, 1989. – P. 130.
15. Kričinskis S. Lietuvos tootoriai. – Vilnius, 1993. – P. 137–139.
16. Vanagas V. Motiejus Valančius // Motiejus Valančius. Raštai. T. 1. – Vilnius, 1972. – P. 25.
17. Valančius M. Raštai. T. 1. – Vilnius, 1972. – P. 116.
18. Ten pat. – P. 117.
19. Рындзюнский П. Г. Крестьянская промышленность в пореформенной России. – Москва, 1966. – С. 249–250.
20. Kudirka V. Raštai. T. 2. – Vilnius, 1990. – P. 423.
21. Ten pat. – P. 422.
22. Ten pat. – P. 422.
23. Aničas J. Petras Vileišis. Gyvenimo ir veiklos bruožai. – Vilnius, 1993. – P. 113, 116.
24. P. N. Ką ir kaip kai kurie amatininkai dirba. Kurpiai. Šikšnai. Pirštininkai. Kažemėkai. Išdirbėjai dailiuju kailių ir zomšininkai. Račiai. Virvininkai. Muilininkai. Tapiceriai. Įrišėjai. D. 1. – Tilžé, 1903.
25. Ten pat. – P. 3.
26. Ten pat. – P. 4 (*duba* seniau reiškė atskirą ūki, gyvenimą, sodybą).
27. Endzinas A. Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai. – Vilnius, 1974. – P. 120.
28. ES. B. 1697. L. 66.
29. ES. B. 2048. L. 2–9; B. 2133. L. 24–29.
30. ES. B. 217/58. P. 132 (užrašė Vacys Milius).
31. ES. B. 1697. L. 84–88.
32. ES. B. 1396. L. 96–97; B. 2133. L. 33.
33. ES. B. 1396. L. 79.
34. ES. B. 1396. L. 80, 85.
35. ES. B. 1697. L. 16; B. 1881. L. 8.
36. ES. B. 1396. L. 81.
37. ES. B. 1396. L. 91–92.
38. Amatininkas. – 1934, nr. 1.
39. Ten pat.
40. Samuolevičienė St. Kaip paruošti odas, kad jos nesugestų // Ūkininko patarėjas. – 1936, nr. 16; Ta pati. Kailių išdirbimas // Ūkininko patarėjas. – 1933, nr. 45.
41. Acus-Acukas J. Kailių išdirbimas // Ūkininko patarėjas. – 1933, nr. 47; Tas pats. Avikailių dailinimas // Ūkininko patarėjas. – 1933, nr. 49. Tas pats. Skūros, kailiai, šeriai, plunksnos ir jų sudorojimas. – Kaunas, 1936. – P. 47.
42. Ūkininko patarėjas. – 1935, nr. 1, p. 5.
43. ES. B. 1396. L. 91; B. 1697. L. 30; B. 1683. L. 38.
44. Amatininkas. – 1936, nr. 45; Amatininkas. – 1936, nr. 46; Amatininkas. – 1936, nr. 49; Amatininkas. – 1936, nr. 52.

Learning old crafts of tanning in Lithuania in the late 19th and early 20th centuries

Janina MORKŪNIENĖ

In the late 19th and early 20th centuries the process of developing leather and fur industry and learning these old crafts was enhanced and influenced not only by the altered socio-economic factors after the abolishment of the serfdom but also by state policies (courses for training tanners and furriers from all Lithuanian ethnographic regions organized by Lithuania's House of Agriculture and the Ministry of Education held in larger towns (Alytus, Prienai, Tauragė, Telšiai, Zarasai, Rokiškis – nearer to the living places of crafters) in the 4th decade of the 20th century) and a widespread activity of enlightenment developed by cultural workers and public men (M. Valančius, V. Kudirka, P. Vileišis). The courses were attended by Lithuanian and Tatar furriers and tanners, who were provided with theoretical knowledge and practical training. Many Lithuanians learnt these old crafts from both the Lithuanian Tatars and the Russians who moved to Lithuania to get some seasonal jobs. Lithuanian people's influx to the neighbouring countries as well as their migration within the territory of Lithuania itself had an enormous impact on the spread and training of these crafts. These factors affected both the professional experience of furriers and tanners and the technology and techniques of these crafts, they had an impact upon the formation of their local, regional, ethnic and interethnic identities, influenced their survival and the emergence of novelties.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-2000 Vilnius

Gauta 2002 10 23, išeikta spaudai 2002 12 17

DZIEVADARIS

Gražina Marija MARTINAITIENĖ

Objekto: XX a. viduryje Dzūkijoje gyvenusio ir dirbusio liaudies menininko Antano Sorakos biografijos bruožai ir kūryba. Tikslas: nustatyti šio liaudies meistro sukurtų kryžių, skulptūrų, bažnyčių altorių ypatybes, meninę vertę ir vietą XX a. vidurio Lietuvos liaudies dailėje. Metodas: retrospektyvinis, analitinis, lyginamasis. Išvados: Antano Sorakos kūryba, pasižyminti ne tik glaudžia sąsaja su tradicine Lietuvos kryždirbyste, bet ir savita jos interpretacija, yra pati reikšmingiausia Dzūkijos regione.

Dzievadariu prieš pusimtį metų žmonės vadino Antaną Soraką, Pazapsių, Kučiūnų, Miškinį ir kituose Dzūkijos kaimuose labiausiai pagarsėjusį kryždirbį. Gérėdavosi ir didžiuodavosi jo darbo kryžiumi, o jei kam tek davoto kryžius užsakyti kitam meistrui, prašydavo, kad jis būtų „kaip Sorakos“. Tik sunku būdavo jam prilygti, nes rečias kas kūriniams gebėjo suteikti tiek šilumos ir grožio, kiek šis meistras.

Jo sukurti kryžiai dar tebestovi minetuose ir kai kuriuose kituose Dzūkijos kaimuose, kapinėse bei šalikelėse. Tačiau dauguma jų vis labiau svyra, triūšta ir lauposi, nors vienas kitas prieš kelias dešimtis metų ir buvo paskelbtas kultūros paminklu,¹ kurį būtina saugoti. Trijų Lazdijų kapinių kryžių 1996–1997 metais buvo rastos be likusios tik kryžmos. Panašiai atrodė ir Kučiūnų bažnyčios šventoriaus bei prieš kaimą esančios kryžkelės kryžiai.² Apie jų stiebų pažemėse sukonstruotose koplytėlėse buvusias skulptūrėles nėra ką ir kalbėti; geriausiu atveju jos atsidūrė kokio nors muziejaus fonde, jei ne pas kolekcininką, kuriam kažin ar atėjo į galvą bent užsiarašyti, iš kur kūrinys nugvelbtas. Tik vieno kryžiaus kryžmoje išliko, nors aplūžinėjusi, papilkėjusi, Nukryžiuotojo skulptūrinė grupė. Kituose – jau tik metalinės tiražuojamos „mūkelės“. Naikinamajį darbą atliko ir laikas bei klimatas: apsitrynė kryžių kamienuose bei šakose išdrožinėti įrašai, ornamentai, įvairūs simboliniai motyvai, kurie ir puošė statinius, teikė jiems papildomų prasmį.

Visa tai ipareigoja kuo greičiau imitis fiksuoti dar išlikusius Antano Sorakos darbus ir, pasitelkus jau nebeegzistuojančių kūrinų fotonuotraukas, ekspedicijų užrašus, įvairią kitą medžiagą, mėginti aptarti, kuo svarbūs, ypatingi yra šie kūriniai bei jų autorius, apie kurį tik atsikūrus Nepraklausomybei galėjo pasirodyti pirmosios publikacijos,³ pirmoji TV laidelė. Sovietmečiu tai buvo neįmanoma: Antanas Soraka buvo iš tų nepalenkiamų liaudies menininkų, kurių nepavyko „perauklėti“, kad laiutusi darės religinės paskirties darbus ir imtusi pasaulietinės tematikos. Iki paskutinės savo gyvenimo dienos jis kūrė tai, ką okupantų valdžios tarnai labiausiai draudė ir naikino – religinės tematikos bei paskirties kūrinius.

Biografijos metmenys

Antanas Soraka buvo kaimo stalias, tad, anot Pauliaus Galanės klasifikacijos, priskirtinas pasimokiusių liaudies meistrų, amatininkų kategorijai. Jis gimė 1886 m. netolimame nuo Kučiūnų bažnytkaimio Pazapsių kaime, vidutinių ūkininkų šeimoje (tėvai turėjo 11 ha žemės). Kaip paprastai būna, meninai polinkiai išryškėjo dar vaikystėje: gebėta kai ką išdrožinėti, sumeistrauti iš medžio ar nulipdyti iš molio. Pasakojama, kad, dar vaikas būdamas, Antanas Soraka išsimiklinio daryti triuką, kuriuo visą gyvenimą stebino aplinkinius: užkištomis už nugaras rankomis, nieko nematydamas, paminkydavo pasiūmtą drėgno molio gabaliuką ir ištisėdavo sužavėtam žiūrovui kaip gyvą koki

Kryžius Lazdijų kapinėse. 1996 m. Vytauto Balčyčio nuotrauka.

paukščiuką, oželį ar kitokį padarėli, kurio kiti vaikai net ir žiūrėdami nesugebėdavo nulipdyti.⁴

Atrodo, teturėjo pradinį (nežinia ar užbaigtą) išsimokslinimą, tačiau mokėjo kalbėti lenkiškai, rusiškai, paskui šiek tiek ir angliskai, mėgo skaityti. Lektūrą sudarė laikraščiai ir religinio bei didaktinio turinio knygelės, tarp kurių pirmą vietą užémė Šventasis Raštas, šventųjų gyvenimų aprašymai. Nuo pat mažų dienų buvo giliai ir nuoširdžiai tikintis; ne tiktais praktikuojantis katalikas, bet ir aktyvus savo parapijos religinio gyvenimo dalyvis, uoliai talkinės bažnyčios patarnautojams. Gyvenimą stengėsi rikiuoti taip, kaip liepia dešimt Dievo įsakymų; to paties vėliau reikalavo ir iš savo šeimos narių.⁵

Staliaus, baldžiaus amato Antanas Soraka mokësi pas kažkokį nenustatytą meistrą ar meistrus. Pramoko ir kalvystės bei dailidės darbų, kurių įgūdžius toliau didino remdamasis praktika. Dukart buvo išvykęs į Ameriką, ten dirbo įvairius statybų ir jų apdailos darbus, drožė šventųjų figūras. Gal būtų ten ir pasilikęs, jei būtų gavęs pelningą darbą. O pelningo darbo, kaip sakėsis savo marčiai, negavęs todėl, kad nenorėjęs priklausyti profsajungoms, kurios jam, labai pamaldžiam žmogui, rodėsi „bedieveškomis unijomis”.⁶

Grįžęs iš Amerikos, veikiausiai šiek tiek parsivežęs ir pinigų (nors, pasak Onos Sorakienės, Amerikoje didelių turų ir nesusikrovęs), meistras gimtuosiuose Pazapsiuose, priešais tėvų sodybą, pasistatė sau gyvenamąjį namą. Pakylėtas ant kalvelės ir „pamūrijimo”, su veranda ir balkonu virš jos, papuoštas ornamentine drožyba ir netgi vitražiniais stiklais, Antano Sorakos namas ilgai buvo didžiausia Pazapsių kaimo puošmena. Vietiniai žmonės ji vadino „bažnytėle”. Greta šio gyvenamojo namo dar buvo pastatytas klojimas, tvartai, svirnas (vienintelis išlikęs), netoli ese – kaltvė, perpirkta iš išsikėlusią žydų. Joje meistras, be viso kito, kaldojo ir geležinius ornamantuotus kryžius, gėlių žiedus, kuriuos paskui įvairiai nuspalvinėdavo. Atrodė kaip gyvi. Laikės bičių, kurių, jo užveistų, sako, keli aviliai dar yra išlikę.

Antano Sorakos namas tuometinio Karolio Požėlos kolūkio pirmmininko įsakymu septintajame dešimtmetėje buvo nugriautas. Ne todėl, kad būtų kliudęs melioracijai ar naujo kelio tiesimui. Taip tūžmingai vietinis pareigūnas susidorėjo jeigu ir ne su jau seniai pasimirusi „bažnytininku” ir antitarybininku, tai bent su jo statiniu. Antanas Soraka tikrai buvo toks, kokiui jį laikė anas, sako, dar esas tebegyvas kolūkio pirmmininkas. Per patį pokario sunkmetį, 1948–1949 metais, jau senyvas ir pasilpęs meistras nė kiek nedvejojo, kai Kučiūnų bei Petroškų žmonės sumanė pagerbtį žuvusius tų kaimų parti-

Kryžius Lazdijų kapinėse. 1993 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

Nuversta skulptūra „Švč. Mergelė Marija”. Kučiūnų kapinės. 1993 m. Arūno Baltėno nuotrauka

Kryžius su koplytėle. Kučiūnų kaimas. 1963 m.
Mečislovo Sakalausko nuotrauka.

zarus. Jiems atminti padarė išlakius, puošnius kryžius, nors gerai žinojo, kad už tai jam gresia mažu mažiausia Sibiras.⁷ Kryžiai buvo iškilmingai ir nesislapstant pašventinti. Nuostabiausia, kad trys jų išliko iki mūsų dienų.

Meistro asmenybę puikiai charakterizuoją ir kitas, rasytojo Romo Sadausko papasakotas, epizodas. Išgirdęs, kad tremia Kalvelių kaime gyvenusios jo krikšto dukros šeimą, Antanas Soraka pas juos atbėgo vienmarškinis, basas, nešinas maišu su Švč. Mergelės Marijos statulėle, kurią giminaičiai pasiėmė su savim ir išsivežiojo po visą Sibirą. Grįžtant į Lietuvą, iš jų pavogė visus daiktus, liko nepaimtas tik vienintelis maišas, kuriame buvo ir skulptūra, giminaičių įsitikinimu, stebuklingai išsaugojusi šeimą.⁸

Meistras buvęs malonus žmogus, draugiškas ir labai vi-
sus gerbiamas. Nelinko prie žemės. Kol ji sovietų dar nebu-

vo atimta, ūkio darbams imdavo samdinius. Užėjusiems ar pasikviestiems žmonėms pastatydavęs buteliuką „samanės”, tačiau pats nesisėdavęs gerti, toliau sau meistraudavęs. Pasak marčios, nė minutės nenustygdačęs be darbo; kalbasi su žmogumi ir tuo pat metu ką nors tašo, galanda ar drožia. Buvęs jautrus grožiu, todėl ir pats švarus, visuomet nusiskutęs, žvalus, tiesus. Pasak jি dar gerai prisiminusią kaimo senučią, atrodęs „poniškai”, panašiau į miesto žmogų, o ne kai-
mietį. Reginęs ir kitus tvarkytis, gražinti namus bei sodybas.

Pasimirė Antanas Soraka 1951 m., palaidotas šalia sūnaus Vlado Kučiūnų kapinėse. Jo kapelio galvūgalyje – nedidelis, kukliais tarpšakių ornamenteliais papuoštas medinis kryželis. Kur ne kur šiose kapinėse dar galima aptiki kitus, daugiausia tokius pat nedidelius antkapinius kryželius, iš kurių formos bei puošmenų galima numanyti autorij. Būta čia ir aukštų Antano Sorakos darbo kryžių su skulptūromis bei antkapinių paminklų – statulų, iškeltų ant aukštų postamentų. Tačiau paskutinė (ar vienintelė?) tokia statula 1993 m. mūsų buvo rasta jau nuvirtusi, sutrėšusi ir pagal tradiciją ketinama sudeginti. Kaip ji įvairiu metu atrodė, tegalima įsivaizduoti tik iš archyvinių fotonuotraukų.⁹

Kaip teigia žinantieji, Pazapsių meistras darė visus anuometiniam kaimo gyventojui reikalingus baldus, dailias bričkeles, važius, gebėjo jiems pritaisyti ir reikiamas metalines dalis. Apie šiuos, dabar jau sunkiai kur besurandamus ir identifikuojamus, dirbinius pavyko išsiteirauti tik tiek, kad kiek-vieną daiktą mėgdavęs nors truputėli pagražinti.

Tačiau domina ne šie, labiau etnografų tyrinėjimo sferai priklausantys, Antano Sorakos dirbiniai, o tai, ką iš tikrujų galima laikyti dailės objektais. Tai: 1) bažnyčių altoriai ir ne-

Kryžiaus su koplytėle fragmentas. Kučiūnų kaimas. DV 4564.
1973 m. J. Granbos nuotrauka.

Kryžius su koplytėle. Kučiūnų bažnyčios šventorius. DV 1644.
1993 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

šiojamieji procesijų altorėliai, 2) memorialiniai statiniai – kryžiai ir 3) skulptūros, kurios, beje, dažniausiai būna neatidalmomi tiek altorių, tiek ir kryžių komponentai.

Pirmosioms dviem grupėms priklausantys Antano Sorakos kūriniai, kad ir kaip skirtuši jų funkcijos, struktūra ir kompozicija, turi kai ką bendro ir labai būdingo jų autoriui. Tieki kurdamas altorius, tiek kryžius, architektūrinę konstrukciją, kuri yra kiekvieno šio dirbinio struktūros bei kompozicijos pagrindas, jis siekė papildyti ne vien papuošiančiais, bet ir turinį, prasmę bei paskirtį praplečiančiais komponentais. Tuo bendriausia prasme Antano Sorakos darbai primena maždaug tuo pat metu Pasvalio apylinkėse dirbusio meistro Stanislovo Gegecko memorialinius statinius. Tačiau pastarojo vaizdinija labiau išplėtota, pasakytuime, netgi rafinuota, palyginti su kuklesne ir, kas ypač išsidėmėtina, rupesne, „liaudiškesne“ Antano Sorakos kūriinių puošba bei jos motyvų „repertuaru“.

Altoriai ir procesijų altorėliai

Yra žinomi keturi meistro padaryti altoriai: didieji Šeštukų ir Šlavantų, šoniniai Veisiejų bei senojoje Kučiūnų bažnyčiose ir du nešiojamieji procesijų altorėliai – Kučiūnų ir Šlavantų bažnyčiose.¹⁰ Visų jų struktūra įprastinė (mensa arba altorėliuose – pakyla ir retabulas), aiški, pakankamai darni. Altorių retabuluose akcentuotos skulptūrinėms kompozicijoms skirtos arkinės nišos, atskirtos nedaug profiliuotais karnizais ir piliastrais, viršu dažniausiai užbaigia gotikinius bokštelius imituojančios smailės. Gana eklektinės architektūrinės formos ir negausi, saikingai panaudota puošyba liaudiškai interpretuota; tai šios paskirties Antano Sorakos darbams teikia savito grožio, kuriuo ypač pasižymi ir nešiojamieji procesijų altorėliai. Juose persveria taipgi liaudiškai supaprastintos ir perdarytos, bet nebe gotikizuotos, o panašėnės į barokines formos. Šių altorėlių retabulai – tai plokštės, modeliuotos taip, kad primena kopytėlės ar bažnytėlės prieinių fasadą, kurio centre, puslankėje arkoje, įkomponuota

Kryžius su koplytėle. Kučiūnų kaimas. DV 4563.
1973 m. J. Granbos nuotrauka.

Kryžius su dviem koplytėlėm. Miškinė kaimas. DV 1649. 1997 m.
Vytauto Balčyčio nuotrauka.

Švč. Mergelės Marijos statulėlė. Tai pagrindinis dirbinio akcentas. Kučiūnų bažnyčios altorėlio retabulo plokštėje ji papildo, papuošia tiktais tapytos gėlės, kryželiai, kaspinėliai su lotyniškais išrašais arba aplikuotos, liaudiškai modifikuotos architektūrinės formos (lystelės, riestės). O Šlavantų bažnyčios altorėlio retabulo plokštėje visa, kas yra priklijuota arba nutapytą retabulo plokštėje, vis kitomis vaizdinėmis priemonėmis teigia titulinio švenčiausiojo personažo (taip pat Mergelės Marijos) tapatybę. Tai, pirmiausia, iš vardo MARIA raidžių sudaryta dekoratyvi kompozicija, lyg herbas apgaubta, šermuonėliais pamušta mantija, kurią vainikuoją karališkoji karūna, rašytiniai kreipiniai į Mergelę ir Jėzų, keli su jais galimi asocijuoti simboliniai vaizdiniai (Apokalipsės knyga su septyniais antspaudais, poligrafinis šv. Jono bei Kristaus atvaidas retabulo reverse). Visuose laisvuose ploteliuose įterptos tapytos gėlių šakos, kurios dar labiau padidina altorėlio visumos sukeltą mažorinę, netgi kiek žaismingą nuotaiką. Tai šiek tiek jį daro panašų su Dzūkijoje buvusia gana populiaria šventųjų paveikslų fonu bei aprėminimų puošyba.

Antano Sorakos skulptūros

Akivaizdu, kad šio, kaip ir daugelio kitų liaudies meistrų, juolab pasimokiusių, gaunančių užsakymus kurti ir bažnyčioms skirtus dirbinius, vienu įkvėpimo šaltiniu buvo (tebėra) jose buvę įrenginiai, paveikslai ir skulptūros, neretai tiražinės. Tai įrodo ir apibūdintieji altorėliai. Tačiau, kurdamas savo skulptūras, Antanas Soraka pasižvalgydavo ir į knygų iliustracijas. Tai jau tikrai nebe senajam, „klasikiniam“ lietuvių liaudies dievdarbiui (kai kurių autorių turbūt ne visai teisingu manymu, viską ēmusiam tik „iš savęs“) būdingas bruožas. Pazapsių meistras priskirtinas jau prie ganétinai praprusių, nors ribotai, vienpusiškai, bet prasišvietusių, pasiskaičiusių, siekusių šviesesnės ir kultūringesnės gyvensenos Lietuvos kaimo gyventojų. Panašus buvo ir jo kūrybos „brolis“ Pamažupių meistras Stanislovas Gegeckas. Tačiau pastarasis poligrafinius pavyzdžius daugiausia imitavo, stengėsi kuo tikliausiai pakartoti. Manytina, jog kaip tik tai jam sutrukėdė pasiekti geresnę meninę skulptūrų kokybę.

Kryžius Krosnoje.

Antanas Soraka dirbdamas į knygų iliustracijas žvalgėsi turbūt ne mažiau, iš jų „skolinosi“ ikonografiją, bet jo „dievukai“ neprarado ir savarankiškos meninės vertės. Tikriausiai todėl, kad matytus pavyzdžius meistras gebėjo savaip perdaryti, išlaikyti stiliaus vientisumą ir – svarbiausia – su teikti savo sukurtoms figūrelėms emocinį išraiškingumą. Žinoma, jis dailino savo šventujų veidus, stengėsi nuglotninti jų rūbų klostes, nudažyti taip, kad būtų panašu į tiražuojamas gipsines bažnyčių stovylas. Tačiau Antanui Sorakai Marijų,

Nukryžiuotųjų, kitų šventųjų figūroms sekėsi suteikti tam tikrą plastinę gyvumą, lyrinę nuotaiką, perteikti nuolankumo, švelnaus susikaupimo išpuštį.

Mergelė Marija ir Kristus – mėgstamiausieji meistro siuzetai, nors, Romo Sadausko teigimu, Babrų kaime augančios liepos koplytėlėje esanti Antano Sorakos išdrožta šv. Agotos figūrėlė, kurią išsaugojo vietiniai žmonės.¹¹ Kučiūnų klebonijoje yra ir nešančio kryžių Kristaus figūrėlė, kažkada buvusi įkomponuota į procesijų kryžiaus centro apskritą ertmę.¹²

Nukryžiuotieji, kaip iprasta, daugiausia skirti memorialinių paminklų kryžmoms, nors viena didesnė šio siuzeto Antano Sorakos daryta kompozicija yra įrengta ir Šlavantų bažnyčios didžiojo altoriaus retabulo viršutinio tarpsnio smailaarkėje nišoje. Tačiau už ją išraiškingesni kryžių Nukryžiuotieji. Labiausiai todėl, kad jiems, kaip ir Švč. Mergelių figūrelėms, būdingas sukauptumas, ramuma, eleginė nuotaika, kurią meistras sukūrė atitinkamai perteikęs Kristaus, jį adoruojančių angelų ar šventųjų pozas, judelius, veidų išraišką.

Kryžius Kučiūnų kapinėse. 1997 m. Vytauto Balčio nuotrauka.

Kryžius su skulptūra „Jėzus neša kryžių”. Kučiūnų bažnyčia. 1973 m. J. Granbos nuotrauka.

Skulptūra „Jėzus neša kryžių”. Kučiūnų bažnyčia. DV 1643. 1993 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

Kryžiai

Antano Sorakos dirbtą medinį kryžių akimoju galima atpažinti iš silueto, proporcijų, galop – jam vienam būdingo stiliaus. Tačiau kad jį perprastum, reikia pamatyti bent kelis tokius statinius, nes atrodo, jog meistras tarytum būtų bodėjėsis vienodo kompozicinio bei puošybinio sprendimo kartojimu. Jis darė ir panašių (bet ne tapaciu, kaip, pavyzdžiu, Aradninkų kaime tuo pat metu dirbusio meistro) vienas į kitą kryžių, bet tikta tada, kai to primygintinai praše užsakovai. Tačiau ir juose vis ką nors kaitaliojo: šakų profiliuotę, kryžmų apipavidalinimą, jau nekalbant apie tarpšakių spinduliu pavidalus, stiebų skaidymo atkarpomis būdą, ritmiką ir augalinius bei geometrinius jų briaunų papuošimus.

Ypač stebina Antano Sorakos išradingumas karo ir pirmaisiais pokario metais. Ne visiems užsakovams pavykdavo gauti ir atgabenti memorialiniam paminklui reikiamą medžio kamieną, tekdamo pasitenkinti lentelėmis. Tačiau ir jas

Antkapinis paminklas su Švč. Mergelės Marijos skulptūra (nugriautas 1995 m.). Kučiūnų kapinės.
1982 m. S. Keparučio nuotrauka.

meistras nepatingėdavo kaskart kitaip profiliuoti, pagražinti metalinėmis aplikacijomis, kontrreliefiniais arba iškiliais ornamentais, vis kitaip varijuojamais spalvų deriniais.

Dauguma antkapinių Antano Sorakos kryžių yra nelaibai aukštū, apykresniai. Tokie jie ne tik todėl, kad, papuvus stiebų apačioms, buvo sutrumpinti ir giliau įleisti į gruntu. Galima spėti, kad tokie jie buvo nuo pat pradžių, nes, kiek galima ižiūrėti datas, statyti pokariu. Veikiausiai lémé anuometinės sąlygos, užsakovų materialinės bei transportavimo galibybės, galbūt ir kitos, nuo jų neprisklausiusios, priežastys.

Tačiau ir tose pačiose Kučiūnų, ir kitose (pavyzdžiui, Lazdijų) kapinėse, ypač sodybose, pakelėse, gyvenvietėse, stovi labai aukštū, lieknū ir tuo pat metu – monumentalūs Antano Sorakos kryžiai, tarp kurių yra ir jau paminėti pokariniai, partizanams skirtieji. Jiems nedideli atgabenti tikrai nebuvu lengva, tačiau, matyt, nulėmė žmonių didelis noras ir pastangos.

Šie aukštieji meistro statiniai dėl savo kompozicijos aišku, silueto grynumo, proporcijų darnos yra ryškiai matomi

Procesijų altorėlis su Švč. Mergelės Marijos skulptūra.
Šlavantų bažnyčia. 1997 m. Vytauto Balčyčio fotoreprodukcia
pagal D. Klajumienės 1996 m. spalvotą nuotrauką.

Antano Sorakos kapas. Kučiūnų kapinės.
1997 m. Vytauto Balčyčio nuotrauka.

iš pačių tolimiausių perspektyvų, organiškai įsilieja į aplinkinę gamtą, švelniai banguotą Dzūkijos peizažą. O žiūrint iš arti imami pastebėti tie kryžių visumą papildantieji komponentai, kurie jiems teikia ir naujają, pagilintą prasmę.

Tarp jų pagrindinių vaidmenį, žinoma, atlieka skulptūros. Antano Sorakos kryžiuose jos dažniausiai būdavo kelios, įtaisytos į kryžmą bei stiebų koplytėles, kurios yra labiausiai išgražinti, ryškiausiai išsišķiriantys statinio įrenginiai. Gana didelė viršutinė koplytėlė paprastai pridengia ne tik kryžmą, prie kurios yra pritvirtinta, bet ir dalį ją supančių tarpšakių spinduliu. Mažesnė, kukliau papuošta antroji koplytėlė paprastai būna pritaisita stiebo pažemėje. Abi dažniausiai pri-mena mažas bažnytėles, tiksliau – jų statmeną pjūvį, apkraštuotą ornamentuotomis šoninėmis lentutėmis, savotiškomis „kulisos“, iš priekio atitvertą ažūrine, iš skardos karpyta, tvorele. Stogelis paprastai dvišlaitis, užbaigtas mažyčiais bokšteliais su kryžukais (pavyzdžiui, Petroškų kaimo kryžius su

Koplystulpis ant J. Sorakos kapo. Kučiūnų kapinės.
1997 m. Vytauto Balčyčio nuotrauka.

dviem koplytėlėmis,¹³ antkapinis kryžius Lazdijų kapinėse ir kt.). Kiekvieno kryžiaus kolytelių, ypač didžiųjų, puošyboje derinti supaprastinti stilinės architektūros elementai ir tradiciniai liaudiškos ornamentinės drožybos motyvai, beje, turintys aiškių regioninių ypatumų. Pasitaiko, kad ant koplytėlių pakraščių stovi ne bokšteliai, bet drožtinės žvakutės, klūpo angeliukai – adorantai (kryžius Kučiūnų gyvenvietės so-dyboje¹⁴). Pastoginės ir sienelių lentutės – „kulisos“ ne vi-suomet statmenos, būna, kad jos kone „rokokiškai“ išlenktos arba išpjaustinėtos tekstilinių užuolaidėlių pavidalu. Kaitaliota ir tarpšakių spinduliu forma. Spinduliai neretai iškirpti kaip kregždės uodega, bet gali būti panašūs ir į stilizuotą augalo šaką. Kad spinduliai nenulūzinėtų, juos ties maždaug ilgio viduriu A. Soraka tvirtindavo prie apskrito lanko, turė-jusio ir dekoratyvinę funkciją.

Turbūt patį puošniausią kryžių meistras sukūrė 1937 m. Kučiūnų senosios bažnyčios šventoriui¹⁵ (vėliau jis buvo perkeltas)

tas į šiek tiek kitą vietą). Dabar jis teturi kryžmos koplytėlę (antroji, buvusi pažemėje, atrodo, buvo panaikinta kryžių giliau išleidžiant į grunta), tačiau ji dvipusė ir ypač kruopščiai išdailinta. Koplytėlę supa ažūrinių drožinių ovalas, pastoginės bei lankstaus kontūro „kulisu“ lentelės, aptvarėlyje labai preciziškai iškarpytas Švč. Mergeles vardas. Stiebo briaunos apkraštutinos vertikaliomis ornamentuotomis lystėmis. Išraiškingai atrodo kryžiaus šakų galai, sukomponuoti iš trijų kryžmai sudėtų ir gana stambių širdiškių lapų, kurių kiekviename dar išduobta po antrają, mažesnę, baltais dažytą širdelę. Pats kryžius mėlynas, nors dažymas nebeautentiškas. Kaip rodo archyvinės fotuotraukos, kryžiaus viršūnėje buvo ištvirtintas antrasis, Antano Sorakos iš geležies nukaltas, ornamentuotas kryželis.

Šio ir ne vieno kito prieškariu ir vėliau daryto Antano Sorakos kryžiaus stiebe yra išpjaustinėtų įrašų, kitokių motyvų. Tai ne tik augalai, bet ir Švč. asmenų vardai ir monogramos, regiono memorialiniams paminklams ganetinai būdingi Kristaus kankinimo įrankiai, kosminiai motyvai. Vieno Kučiūnų kapinių kryžiaus stiebo priekyje per visą aukštį nvingiuota siaurutė, smulkiai gofruota metalinė juostelė – rožinio imitacija.

Iš viso to ir iš reljefinių bei kontrreljefinių užrašų Antanas Soraka kūrė lyg kokius „pamokymus“, kuriais i praeiv, juolab tokį, kuris suklupo pasimelsti, turėdavo „prabilti“ vienas ar kitas kryžius, primindamas tikėjimo, Viešpaties Dievo, šventujų svarbą bei galimybę šauktis jų pagalbos.

Galima tik išsivaizduoti, kokia ypatinga reikšmę meistro žemiečiams turėjo tai, kas buvo užrašyta ir pavaizduota partizanų atminimui sukurtuose Antano Sorakos kryžiuose. Čia kankinimo įrankiai ir erškėčių vainikais apjuostos širdys žmonių buvo suvokiami jau nebe kaip Kristaus, bet ir kaip pačios okupuotos Lietuvos, žuvusiųjų partizanų motinų išgyvenamų kancių ženklai, o užrašai JÉZAU STIPRUSIS DIEVE / PASIGAILÉK MŪS arba NUSIDÉJELIŲ GYNÉJA UŽTARYK UŽ MUS – kaip Dievo pagalbos meldimas.

Išvados.

Dzūkijos meistro Antano Sorakos kūryba turi šiokių tokų sąlyčių su XX šimtmečio antruoju ketvirčiu Lietuvos kryždirbystėje ēmusiu reikštis polinkiu į dekoratyvizmą. Tačiau šio meistro kūriniuose architektūrinę konstrukciją papildantys motyvai turi kitokią reikšmę bei prasmę; juos meistras naudojo ne tik kaip priemonę papuošti kuriamus altorius ir ypač memorialinius paminklus, bet ir siekdamas padidinti jų informatyvumą, didaktinį poveikį.

Nors Antanas Soraka buvo amatininkas, iğudės apdrototi medži meistras, jo kūryboje nedaug téra plastinio nenuoseklumo, kuriuo paprastai pasižymi šios kategorijos kūrėjų darbai. Priežastis, matyt, yra palyginti dar stiprus šio meistro ryšys su tradicine savo regiono liaudies daile, neabejotinai ir stipresnis nei kitų saiko jausmas, galbūt – didesnis kūrybos temperamentas, fantazija, ypač prasiveržusi kuriant kryžius. Antano Sorakos, kaip ir ne vieno kito XX a. antruoju ketvirčiu (ir ne tik tada) dirbusio meistro kūrinių pirmavaizdžiais buvo profesionalieji, tiražuojamieji bažnyčių įrenginiai bei statulos, taip pat ir spaudos iliustracijos. Tačiau jis visa tai įstengė perdyrti, sukurti lyriškus, gal kiek sentimentalokus, tačiau Dzūkijos dvasiai labai artimus meninius vaizdus.

NUORODOS:

1. Žiūr. *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*. – Vilnius, 1998 (toliau Katalogas...). – P.131–135, 142–143, il. 69–71, 77.
2. Katalogas... P. 142–143, 169, il. 77, 94.
3. Katalogas... P. 118–119; Pupienis A. Jo padaryti kryžiai teberymo pakelė // Dzūkų žinios (Lazdijai). – 1996, vasario 28, nr. 17, p. 2.
4. Kučiūnų kaimo gyventojų ir rašytojo Romo Sadausko pasakojimai, autorės užrašyti 1996 ir 2001m.
5. Lazdijų rajono Kučiūnų, Miškinių ir Pazapsių kaimų gyventojų pasakojimai, užrašyti 1996–2001m.
6. Pupienis A. Op. cit.
7. Albinos Makarevičiūs, gyv. Petroškų kaime (Lazdijų r.), pasakojimas, autorės užrašytas 1993 m. liepos mėn.
8. Romo Sadausko pasakojimas, autorės užrašytas 2001 m. pavasarį.
9. Katalogas... P. 140–141, il. 74–76.
10. Katalogas... P. 126–128, 395, 410–411, 417–420, 423, 454, il. 67, 257, 263, 266.
11. Romo Sadausko pasakojimas, autorės užrašytas 2001 m. pavasarį.
12. Kultūros paveldo centro archyvas. Kultūros paminklo DV 1643 pasas, užpildytas 1985 m. Katalogas... P. 116–119, il. 61.
13. Ten pat. Kultūros paminklo DV 3721 pasas, užpildytas 1985 m.
14. Ten pat. Kultūros paminklo DV 1647 pasas, užpildytas 1985 m.
15. Ten pat. Kultūros paminklo DV 1644 pasas, užpildytas 1985 m. Lietuvos TSR Kultūros ministerijos Mokslynės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės grupės ekspedicijos dienynas. 1968 m. Katalogas... P. 128–130, il. 68.

Dzievadaris

Gražina Marija MARTINAITIENĖ

The most celebrated woodcarver and cross-crafter of the region Antanas Soraka (1886–1951) was dialectically called Dzievadaris (Shriner) by people (their pronunciation of d before i and e as dz) in the countryside of Dzūkija (southeastern Lithuania on both sides of the Nemunas river). The major characteristics of his biography and the peculiarities of his creation have been discussed in the article.

Soraka could be ascribed to the category of „more educated“ masters; he worked as carpenter and he was also a joiner and a keen-witted blacksmith. Unlike traditional Lithuanian crafters almost all of whom kept working within the area of their native village throughout their life span he not once visited far away countries including several departures to the United States where while working in building construction he got more experience in carpentry and joinery. In Lithuania he manufactured a great variety of articles that were necessary for peasants in their farming, he also created crosses that were erected at farmsteads and waysides, he made crosses over graves and created church altars, little altars for religious processions, carved figurines of saints. Although the latter ones were created by copying them from the illustrations in books and by following the examples of professional church sculpture they featured their primitive treatment of proportions and forms as well as their lyric mood so characteristic of traditional folk plasticity.

A. Soraka's crosses feature their diversity, masterful compositions and original ornamentation. He was able to create them even under the threat of imprisonment during the hard period of the Soviet regime. The crosses most frequently contained several chapels for the statuettes of saints to be placed in. These chapels and bars of the crosses as well as the intersecting lines were wittily and originally ornamented by him. The stylized plant motifs were the masters' favourites, however, the monograms of Jézus and Mary as well as the abbreviations and dedicatory and other inscriptions were also wittily attached, the latter bearing not only the information but also decorative significance.

A. Soraka's monuments are in an intimate connection with the crosses that were created by the masters in the second quarter of the 20th century quite a few of which were the most ornamented. Yet, this Dzūkija's master possessed an exceedingly deep sensation of the moderation and of the oneness between proportions and forms, which enabled him to express his unusually harmonious and artistic visions.

Kalbos etiketas kaip tautos mentaliteto atspindys

Giedrė ČEPAITIENĖ

Objektas – įvairių kalbų etiketo formulės. Tikslas – išnagrinėti, kaip įvairių tautų (lietuvių, latvių, rusų, lenkų, iš dailes baltarusių, čekų, vokiečių, anglų ir kt.) kalbos etiketo formulės atspindi tą tautų bendravimo kultūros bei mentaliteto bruozus. Daugiausia dėmesio skiriama lietuvių kalbos etiketo raiškai. Remiamasi lyginamuoju ir aprašomuoju metodais. Pagrindinė išvada: kalbos etiketas nėra nemotyvuotas standartinių formuliuų vartojimas. Ir pačių formuliuų semantika, ir jų gramatinė raiška neretai atspindi senąsias vienai ar kitai etninei bendrijai būdingas bendravimo ypatybes.

Kalbos etiketas – nusistovėjusios kalbinio bendravimo normos, rodančios mandagius ar pagarbius pašnekovų snytikius. Aptardamas etiketo komunikacinių aspektą A. Baiburinas¹ teigia, kad į etiketą galima žvelgti kaip į tam tikrą „subalansavimo mechanizmą”, nes jis susijęs su kompromisu: komunikacijos akte dalyvaujantys partneriai paprastai esti nelygūs pagal vieną ar kitą parametrą. Iš tiesų, retas toks komunikacijos aktas, kurio dalyviai būtų lygiaverčiai lyties, amžiaus, išsilavinimo, karjeros, kilmės, gyvenimo vietas ir kt. požymiais. Todėl etiketo raiška nemažai priklauso nuo to, kokią vietą šie požymiai užima kiekvienos tautos vertibių skalėje.

Tarkim, esama tautų (dravidų, japonų), kuriose lytiškumas – itin svarbus požymis, nes pačioje kalbėjimo sistemoje fiksuojami vyru ir moterų kalbėjimo tipai.² Suprantama, kad svetimkalbis, prabilęs ne tuo tipu (pavyzdžiui, vyras – moteriškai), pažeidžia iprastas etiketo normas. Japonų kultūroje įžeisti žmogų galima ne tik vartojant paniekinių reiškiančią leksiką, t.y. keiksmais. Čia įžeidžios gali būti pačios gramatinės formos, pavyzdžiu „moteriškos” priesagos vartosena, kreipiantis į vyra.³

Yra žinoma, kad Kaukazo tautos ypač vertina kartų ryšį. Gruzijoje bet kurios šeimos šventės tostai pradedami pagarbos žodžiais motinai ir tėvui, po to pagerbiами seneliai ir visi giminės mirusieji, galiausiai – vaikai.

Musulmonų bendruomenėms būdingas griežtas paisymas lyties ir amžiaus reikalavimų. Tai atspindi ir darbinė veikla, ir šventės. Moteriai priskirti darbai dažnai yra fiziškai sunkūs, bet vyru nedera jai padėti. Lygiai taip pat vyresnysis neturi padėti jaunesniajam. Tokie reikalavimai ryškūs ir etikete: moterys nedalyvauja bendruose viešuose pokalbiuose su vyrais, jaunesnieji neturi teisės įsiterpti į vyresniųjų kalbą ir pan.

Skirtingos tautos skirtingai traktuoją „savą” ir „svetimą” (pavyzdžiui, namiški ir svečią). Daugelis Europos tautų svečiavimuisi, ypač – svečių priėmimui, skiria nemaža dėmesio: svečiu reiškiama pagarba, šeimininkas rodo vaišingumą ir pan. Japonų kultūrai būdinga „svetimą” (pavyzdžiui, pašnekovą) aukštinti, o patį save – žeminti. Neretai pabrėžiamas išskirtinis lietuvių dėmesys vaišėms, iki šių dienų išlikęs protys nuolatos raginti svečią vaišintis. Tai atspindi ir M. Valančiaus užrašyta bei iki šiol įvairiose Lietuvos vietose gyva patarlė: *Visko buvo, tik raginimo nebuvo* (cit. iš LKŽ XI 32). Suvalkijoje raginama šmaikštavant: *Ale valgyk, valgyk, o tai sakysi kaip anqsyk, kad nieko nedaviau* (užrašyta autorės 1981 metais Panovių kaime, Šakių rajone). Ši formuluočė rodo, kad patys suvalkiečiai šaiposi iš paplitusio stereotipo, kai suvalkietis laikomas šykštuoliu, nesugebančiu ar nenorinčiu vaišinti svečią. Beje, kitų regionų žmonės į tokį pašmaikštavimą reaguoja skaudžiai: puola aiškintis, kad jie tikrai niekados nieko panašaus nėra sakę.

Esama ir kitų nesusikalbėjimo dėl kiek skirtingos etiketo raiškos pavyzdžių. Kai vėlė rudenį pas zanavyką į svečius atvykės žemaitis susiruošę toliau keliauti, šeimininkas nutarė svečią įspėti ir tarė: „*Kelias tai prastas, ale aš tau teip dabar nepasakysiu, kur tė tos duobės*”. Žemaitis įsižeidė: matai, žino, o nesako! (užrašyta autorės 1997 metais Panovių kaime, Šakių rajone). Nesusikalbėta dėl skirtingo pasakymo suvokimo: zanavykas aiškina, kad jis žinąs, jog esama duobių, bet kur jos tiksliai esančios, nėra įsitikinęs. Žemaitis į situaciją žvelgė kiek kitaip. Jam atrodė, kad zanavykas svečio negerbia, jis erzinąs, žinodamas nesakąs, kur prastas kelias, taigi pasakymui suteikė etiketo funkciją.

Kitos kultūros į svečiavimą gali žvelgti visai kitaip. Štai kokią svečiavimosi situaciją Japonijoje (bendradarbis japonas Kato aplanko namuose anglę Lindą), remdamasis Kataoka, yra pateikusi A. Wierzbicka: „*Ponas Kato užėjo aplankytį Lindos. Ji palydėjo jį į svetainę ir paklausė: Nani ka nomitai desu ka?* (Ar norėtumėte ko atsigerti?). Ponas Kato sutriko ir nieko neatsakė. Linda tėsė: *Ocha to kohii ga arimasu keto, dochira ga nomitai desu ka?* (Turi arbatus ir kavos, ko Jūs pageidautumėte?). Galų gale ponas Kato pratarė: *Dochira demo i desu* (Man tas pats). Linda nutarė užplikyti du puodelius kavos. Ji paklausė Kato, ar jis norėtų pieši ir cukraus. Tas kurį laiką patylėjo, o paskui neryžtingai pasakė „taip”. Susierzinusi dėl jo neryžtingumo, Linda pa-

tiekiė kavą. Toliau šnekučiuojantis, Linda paklausė Kato, ar jis nenorėtų nueiti į vakarėlį. Ponas Kato atvirai nepatenkintas atsakė „ne“. Linda jautėsi užgauta tokio jo elgesio, o jis atrodė įžeistas, nepaisant Lindos svetingumo”.

Kataoka šią situaciją aiškina taip: Kato įsižeidė todėl, kad Linda elgėsi labai šiurkščiai – Japonijoje nepriimta reikštis savo norus bei pageidavimus. Šeimininkai paprastai atneša gérimum savo nuožiūra, neversdami svečių rinktis.⁴

Taigi Linda elgėsi pagal angliskąjį svečių priėmimo stereotipą, kuris visiškai neatitiko japonų sampratos. Šią situaciją galima būtų interpretuoti ir taip: japonai į svečiavimąsi žvelgia kaip į tokį poilsį, kurio metu svečio aktyvumas minimalus, jis nereiškia savo norų, jam nereikia nieko rinktis ir pan. Jei vis dėlto situacija reikalauja rinkimosi, apie tai dera kalbėti ne tiesiai, bet užuominomis, kaip apie galbūt esančią galimybę.

Tautos gyvenimo sąlygos (gamtinė aplinka, gyvenimo būdas, papročiai) gali lemti etiketo raiškos semantiką. Daugelis Europos tautų pasisveikinimui yra apibendrinę dvejopas frazes: 1) linkinčias gero tam tikru paros metu (*laba diena, labdien, Guten Tag* ir pan.); 2) linkinčias sveikatos (*Sveiki, latvių sveici, baltarusių zdrapoj, rusų zdrpaecmeyüme* ir pan.). Bet ir šios frazės gali atspindėti skirtingą tautų gyvenimo būdą. Pavyzdžiui, anglų *good afternoon* rodytų, kad pavakarys – šiai bendruomenei labai svarbus paros metas. Lenkų, italių pasisveikinimui sistemoje nėra specialių žodžių, skirtų pasisveikinti rytė. Galima būtų teigti, kad minėtos tautos šio paros meto pasisveikinimo formulėse neaktualizuojasi. Beje, ir pirmosios frazės savo struktūra ar vartojimo būdu gali skirtis. Kai kurios tautos iš pasisveikinimo frazės yra sudariuotos sudurtinį žodį (latviai, prancūzai, Italai); lenkai, baltarusiai elgiasi dvejopai: kartais vartojama visa frazė, kartais – sudurtinis žodis. Kai kurios tautos pasisveikinimui su gerai pažįstamais žmonėmis vartoja apskritai tik vieną kurį frazės žodį. Antai vokiečiai, olandai, švedai, neretai ir anglai susistikę gerai pažįstamą asmenį, bičiulį šiam tikslui vartoja žodžius *Tag!, Dag!, Morning!*, t.y. pasisveikina žodžiu, nurodančiu tik paros metą (diena, rytas ir pan.).

Kaip žinome, lietuvių neoficialioje aplinkoje sveikinasi žodžiu *labas*. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad paprastai šis būdvardis derinamas su paros metą žyminčiu daiktavardžiu (*labas rytas, laba diena, labas vakaras*), tačiau tada, kai vartojamas tik jis vienas, šis žodis su niekuo nebederinamas: nei su paros meto, nei su pašnekovo lyties įvardijimu. Rusai į pasisveikinimą, paminint paros metą, analogiškai lietuviams, irgi gali atsakyti vienu žodžiu *добрый* ‘geras, labas’, pavyzdžiui: *Добрый вечер! Добрый!* – Taigi ir lietuviams, ir rusams šiuo atveju svarbu aktualizuoti ne paros metą, bet tarpasmeninius santykius, išreiškiamus ‘geruma’ žyminčiomis sememomis.

Kitaip elgiamasi vartojant sveikatos linkinčius pasisveikinimo žodžius: šie žodžiai derinami su pašnekovo lytimi (*Sveikas; Sveika; Sveiki; Sveikos*). Galima teigti, kad būdvardžiai *labas* ir *sveikas*, vartojami pasisveikinimo formulėse, yra paty-

rę skirtinę desemantizacijos laipsni: žodis *labas* pasisveikinimo formulėse yra netekęs nominacinės reikšmės, virtęs etiketo ženklu ir, matyt, laikytinas jaustuku. Žodis *sveikas* pasisveikinimo formulėse dar nėra praradęs leksinės reikšmės, nors gramatinė reikšmė taip pat kinta. Vartojamas kaip grynas pasisveikinimo žodis, jis išlaiko būdvardžio ypatybes (tai rodytų ir liaudiškieji pasisveikinimai *Sveikas gyvas, Sveikas drūtas* ir pan.). Tačiau netiesioginiamame sveikinimesi (kai sveikinimasis drauge yra pokalbio pradžios ženklas) žodis *sveikas* gali būti vartojamas kaip įvardis, asmeninių įvardžių *tu, pats* pozicijoje, pavyzdžiui: *Kaip sveikas gyveni?* ir pan. Nemaža tokio tipo pavyzdžių pateikia LKŽ (XIV 293): *Keliauk sveika kur keliavus; Susimildami sveiki nieko naujo neprasimaniokit; Dabar imkis savo arkli ir keliauk sveikas, tik daugiau nesirodyk man į akis!* Tokios vartosenos būta prieškario inteligenčių laiškuose.⁵ Dera pastebėti, kad M. Daukšos „Postilėje“, K. Sirvydo žodyne tokiems santykiams įvardinti vartotas ir daiktvardis *sveikata*: *wissús dáiktus iúsu sveikátomus pírmēus trumpái paródissime* DP 49, *Jo mylista, jo sveikata* SD 156 (LKŽ XIV 296). Kaip rodo „Lietvių kalbos žodyno“ medžiaga, tokia vartosenai gana ilgai išsilaikü Mažojoje Lietuvoje: jos pavyzdžiai užfiksuoči ne tik T. Lepnerio *Der Preussische Littauer...* (1690), bet ir G. H. F. Nesselmanno žodyne (1851), kaip gyvos vartosenos pavyzdiją demonstruoja A. Kuršaičio žodynas: *Jo sveikatai kalbininkui Jonui Jablonskiui ši darbą skiriu* (LKŽ XVI 296). Didžiojoje Lietuvoje tokia vartosenai dar gyvavusi XX a. pradžioje. Jos pavyzdžių esama Lazdynų Pelėdos raštuose. Matyt tokiai vartosenai atspindi ir patarlę *Už tavo sveikatą – į savo žyvatą*.⁶ Galbūt iš šio posakio išriedėjo išprasta užsveikinimo geriant frazė *I sveikatą*, nors ji, žinoma, gali būti siejama ir su tiesioginiu sveikatos palinkėjimu. K. Būga tokiai vartosenai laikė lietuviška, lyginio ją su panašia senosios graikų kalbos konstrukcija.

Kitos tautos pasisveikinimui yra apibendrinusios visai kitos semantikos frazes. Tarkim, gruzinų pasisveikinimai, kuriuose įvardijamas paros metas (beje, jie vartojami retai), skamba taip: sveikinantis rytė – *dila mšvidobisa*, sveikinantis vakare – *sagamo mšvidobisa*. Čia esantis pažymynas *mšvidobisa* reiškia ‘taikus, ramus’. Taigi šios gruzinų formuliuotės atspindi karių tautos nuostatas: pagrindinis linkėjimas sutiktam žmogui yra taikos, ramybės linkėjimas. Beje, karių tautos mentalitetą išrasminiai dažniau už minėtias frazes vartojami sveikinimosi veiksmazodžiai *gamardžoba* (kreipiantis *tu*) ir *gamardžobat* (kreipiantis *Jūs*). I tokius pasisveikinimus atsakoma *gagimardžos* (kreipiantis *tu*), *gagimardžot* (kreipiantis *Jūs*). Sie veiksmazodžiai remiasi daiktavardžiu *gamardžeba* „pergalė“ (duomenis pateikė Violeta Majer-Lapinskienė, gimusi ir per 50 metų gyvenusi Tbilisyje, šiuo metu – Visagino gyventoja). Taigi gruzinų sveikinimosi formulės atspindi jų – karių tautos – mentalitetą.

Su gyvenimo sąlygomis, papročiais sietini kai kurių Afrikos tautų sveikinimosi žodžiai, reiškiantys „Aš tave matau“, taigi atspindintys dykumų krašto realijas, kur žmogus retai sutinkamas. Persų pasisveikinimas, kuris linki būti links-

miems, iš esmės atspindi šios tautos, mūsų vaizduotėje įsi-tvirtinusios drauge su „Tūkstančio ir vienos nakties pasakomis”, gyvenimo filosofiją. Mongolų pasisveikinimas reikštų pasiteiravimą, ar sveiki naminiai gyvuliai, taigi jis sietinas su šios tautos, daugelį amžių gyvenusios klajoklių gyvenimą, būdu, jos pagrindiniu verslu.⁸

Esama ir kitų su tautų mentalitetu susijusių etiketo skir-tumų. Skiriasi svečių sutikimo formuliuotės. Lietuviai, pasi-tikdami svečią, sako *Sveiki atvykę!* Ši formulė rodytų, kad senovėje lietuvių džiaugtasi gerai pavykusia kelione ir tuo, kad svečiai sveiki (t.y. nesužeisti, nepasiliгоjė) pasiekė ke-lionės tikslą. Tik po šių sutikimo žodžių pereinama prie kitos viešnagės fazės – paties svečiavimosi. Tada sakoma *Malonai kviečiam; Prašom užteiti* ir pan. Latvių, rusų sutikimo formulėse nekalbama apie patirtą kelionę, čia iš karto pa-brėžiamas būsimas svečiavimasis, todėl sakoma *Laipni lū-dzam!, Добро пожаловатъ!* Šios frazės lyg ir liudytų, jog rusų ir latvių tautomis itin svarbus yra gyvenimas „čia ir da-bar”, o ankstesnė patirtis neaktualizuojama.

Kartais net visiškai adekvati etiketo raiška atspindi skir-tingus tautų mentaliteto bruožus. Pavyzdžiu, lietuvių kal-boje atsisveikinant vartojojamą iprasta, bet kurioms situaci-joms tinkanti formulė *Sudiev!* Latvai atitinkamą formą *Ar-dievu!* paprastai vartoja tik palydėdami mirusijį, o šiaip atsi-sveikina tuo pačiu, ir pasisveikinant vartojojamu žodžiu *Sveiki!*⁹ Šis atsisveikinimo žodžių skirtumas suvokiamas ir kas-dienybėje. Antai su gerai lietuviškai mokančiu latviu atsi-sveikinus „Sudie“, išgirstas toks komentaras: „Būtų gerai dar gyviems susitikti“.

Kalbos etiketo pokyčius gali lemti politinės, ideologi-nės tautos gyvenimo sąlygos. Totalitarinės visuomenės pa-prastai būna linkusios į tam tikrą fetišizmą, aklą tam tikrų asmenybių ar ritualų garbinimą. Jose konkretiai asmeny-bei ar tam tikroms ideologinėms nuostatomis neretai sutei-kiamas visuotinės vertybės kategorija. Kalbos etiketo po-zīriui tokį fetišizmą atspindi fašizmo metais Vokietijoje įsi-galėjęs oficialus kariškių sveikinimosi šukis *Heil Hitler* (Te-gyvuoja Hitleris), t.y. pats Hitleris iškeliamas iki aukščiau-sios vertybės.

Fetišizmo apraiškų būta Sovietų Sajungoje. Jomis laiky-tinos įvairių visuomeninių susirinkimų (konferencijų, suva-žiavimų) pradžiös standartinės frazės į renginio prezidiumą siūlant TSKP CK politinį biurą, ilgą laiką – net su draugu Leninu, Stalinu (nors šie jau buvo mirę!) priešakyje. Taigi ne tik į nesančius, bet konkretioje vietoje, ko gero, niekada nė nebuvusius nepažįstamus žmones kreiptasi kaip į tam tikrą vertybę. Jei tikėti meniniai filmai, tai kai kur panašus ritu-alas atispindėjo net buityje: užstalės tostai buvo pradedami nuo šalies „viršūnėlės“.

Čekų-rusų kalbų žodyne užfiksotas pasisveikinimas *Čest práci!* (Šlovė darbui) su paaiškinimu „draugiškas pasisveiki-nimas“, tačiau pastarųjų metų čekų kalbos vartosenai tokio pasisveikinimo nebepatvirtina. Pasiteiravus apie tokį pasisvei-kinimą, čekai dabar teigia, kad jo būta tik sovietmečiu. Taigi

sveikinimosi frazę *Čest práci!* galėtume vertinti kaip santykio su oficialiai deklaruojama vertybė – darbu – išraišką.

Tariamą visuomenės narių lygiateisiškumą atspindėjo so-vietmečiu įsigalėjęs kreipimosi žodis *draugas*. Pasaulyje to-kios vartosenos tradicija siekia 1869 m., kai kreipinį *Freund*, kaip skiriamajį partijos ženklą, émė vartoti Vokietijos so-cialdemokratai. Beje, 1998 m. rudenį, kaip pranešé įvairios informacinės agentūros, Kinijoje buvo uždrausta viešojoje kalboje vartoti žodžio *ponas* atitikmenis, o pareikalauta kreiptis žodžiu *draugas*. Lietuvoje kasdienėje vartosenoje kreipinys *draugas* neįsitvirtino. Jis buvo vartojamas tik vie-šajame bendravime, krepiantis į aukštą tarnybinę padėti ar aukštą socialinį statusą turintį žmogų ar kuriuo nors atžvil-giu pavaldžių asmenų grupę, pavyzdžiu *draugas pirmininke, drauge sekretoriau, draugai kolūkiečiai, draugai deputatai*. Jis nevertotas greta žemesnį socialinį statusą nusakančių žodžių, pavyzdžiu „*drauge šerike*“, „*drauge valytoja*“ ar pan. Beje, kaip rodo šio straipsnio autorės atlikta 1984 metų „*Tiesos*“ bei „*Valstiečių laikraščio*“ publikacijų analizė, net vartojant žodį *draugas* pabrėžtas išskirtinumas. Svarbių partinių su-važiavimų ar konferencijų medžiagose „*draugais*“ vadinami tik TSKP vadovai, o kiti asmenys – delegatais, nariais ir pan.

Rusijoje greta *товарищ* sovietmečiu įsigalėjo ir kreipi-nys *гражданин*. Abu jie populiarūs ne tik viešojoje, bet ir vadinojoje gatvės kalboje. Neretai metro, autobuse gali-ma buvo išgirsti *гражданика, передайте „пилете, perduo-kite“; гражданин, подвиньтесь „пилети, пасишлики“*. Lie-tuvių kalba į kasdienę vartoseną kreipinio *pilietas* neįsileido, jis paprastai vartojamas tik teisėsaugos sistemoje arba iš įka-linimo vietų grįžusių asmenų. Viešose vietose rusų kalba lei-džia į nepažįstamajį kreiptis amžių ar lyti nusakančiais žodžiais (*молодой человек „януоли“, девушка „мергина“, женщина „мотерие“* ir pan). Lietuvių kalbai toks kreipimo-bis būdas visiškai nepriimtinas.

Kai kurias tautos mentaliteto ypatybes gali atspindėti kalbos etiketo formulų gramatinė raiška. Kaip žinoma, indo-europiečių linksnių sistemoje būta specialaus kreipimosis linksnio – vokatyvo. Iki mūsų dienų ši linksnių išlaikė vos ke-lios kalbos: lietuvių, latvių, ukrainiečių, baltarusių, lenkų, plg. lenkų *Kolezanko! Ojcze! Pani konduktorko!*, baltarusių *Druža! Brace! Sinku!*, latvių *Brāli! Vadītāji!*, lietuvių *Tėve! Broli! Vadove!* Galima spėti, kad šių tautų žmonėms kreipi-masis į kitus asmenis buvęs itin svarbus aktas.

Net sintaksinė sakinių struktūra kartais atskleidžia tam tikrus tautų mentaliteto skirtumus. Kai kurios tautos, reikš-damos prašymą, pirmiausia akcentuoja tai, kad prašoma, pa-vyzdžiu: *Sagen Sie, bitte; подаите, пожалуйста; Give me a book, please* ir pan. Šiuose posakiuose vyrauja imperatyvas, tai rodo prasminių veiksmažodžių liepiamosios nuosakos for-mos. Lietuvių ir lenkų prašymo raiška rodo, kad čia pabrėžia-mas pats santykis su pašnekovu. Pirmiausia sakomi manda-gumo žodžiai, tik po to – prašymo esmė, pavyzdžiu: *prašom paduoti; proszę zobaczyć.* Šiuose posakiuose imperatyvumo mažiau, nes vartojama prasminių veiksmažodžių bendratis.

Latvių kalboje galima abejopa prašymo raiška, pavyzdžiu: *pagaidiet mani, lūdzu, lūdzu, pagaidiet mani*. Tokį dvejopumą galbūt lémē ilgalaikė vokiečių kultūros ir kalbos įtaka, keletą šimtmecijų dariusi tiesioginį poveikį latvių kalbai ir kultūrai.

Skirtingą mentalitetą atspindi ir mandagumui reikštį vartojamos skirtingos gramatinės formos. Prašymui reikštį daugelis tautų paprastai vartoja esamojo laiko vienaskaitos 1 asmens formą. Taigi prašantysis kreipiasi savo vardu: *prosę, lūdzu, bitte*. Lietuvių kalboje apibendrinta daugiskaitos 1 asmens forma *prašom*, kuri dabartinės kalbos požiūriu laikoma nebe veiksmažodžiu, bet jaustuku. Galima būtų teigti, kad tokia lietuvių prašymo raiška atspindi polinkį į kolektivizmą. Kaip raše V. Kavolis, lietuviams būdingos koletyvinės vertybės, individualumo būta menkesnio, jis vertintas neigiamai, kaip bendruomenę griaunantis egoizmas.¹⁰

Kalbos, kuriose skiriama gramatinė giminės kategorija, kreipimuisi reikštį paprastai derina gramatinę ir biologinę giminę, pavyzdžiu: *ponia Augiene, gerbiamasis vedėjau; pane profesorze, pani sekretarko ir pan*. Rusų kalboje tada, kai kreipiantis į asmenį pareigybę drauge vartojanas priedėlis *товарищ*, kreipinys su adresato lytimi nederinamas, kreipiamasi tik vyriškos giminės forma, pavyzdžiu: *товарищ кассир, товарищ дупектор*. Galima būtų daryti prielaidą, kad žodis *товарищ*, pats neturėdamas moteriškosios giminės ir būdamas tam tikros vertabinės sistemos išraiška, ėmė peržengti kalbos sistemos normas.

Dėl kalbų sistemų ypatumų skirtingai gali būti reiškiamą padėką, prašymas ar kitos etiketo situacijos. Lietuvių padėkos ar prašymo raiškai būdinga veiksmažodinié konstrukcija su prieveiksmiu, pavyzdžiu: *nuoširdžiai dėkoju, labai prashaū ir pan*. Tokios konstrukcijos būdingos ir lenkų kalbai, tačiau čia prieveiksmio vieta laisva, jis gali būti ir prieš veiksmažodį, ir po jo, pavyzdžiu: *bardzo dziękuję, proszę bardzo*. Rusų, latvių, vokiečių kalbose padėka reiškiamā ne veiksmažodine, bet daiktavardine konstrukcija, todėl greta padéką reiškiančių žodžių paprastai esti ne prieveiksmis, o būdvardis, pavyzdžiu: *Большое спасибо!, Sirsnīgs paldies!, Vielen Dank!* ir pan. Tiesa, rusų kalboje padėka reiškiamā jaustuku *спасибо*, tačiau su būdvardžiu *большое* jis derinamas kaip daiktavardis. Tas pats pasakytina apie susitikimo raiškos formuluotes: lietuvių kalboje jos paprastai reiškiamos veiksmažodinėmis (*labai džiaugiuosi...*), rusų kalboje – būdvardinėmis konstrukcijomis (*я очень рад*).

Taigi kalbos etiketas, reikšdamas bendražmogiškus santiukius, drauge turi nemaža bruožų, nulemtų savito tautos gyvenimo būdo, jos mentaliteto, kultūrinės erdvės bei konkrečios kalbos ypatumų. Galima teigti, kad kalbos etiketas nėra tik nemotyvuotas standartinių formulų vartojimas. Ir pačių formulų semantika, ir jų gramatinė raiška neretai atspindi seniasias vienai ar kitai etninių bendrijų būdingas bendravimo ypatybes.

Atidžiau žvelgiant į lietuvių kalbos etiketą, galima pastebėti, kad Jame atsišpindi išskirtinis dėmesys pašnekovui. Tai liudyti ne tik iki šių dienų išlaikytos vokatyvo formos, kaip

specialus kreipimosi į kitą asmenį ženklas, bet ir prašymo raiška, kai pirmiausia taromas mandagumo žodis, svečių sutikiimo formulės. Antra vertus, lietuvių bendruomenė nedaug dėmesio skyrė pašnekovo lyčiai ar amžiui, todėl šias ypatybes nusakantys kreipiniai nebuvo vartojami. Matyt lietuvių savimeini svarbi vertybė buvo sveikata, nes ir šiuo metu tebevarojamos su šia sąvoka susijusios kalbos etiketo formulės.

1. Байдурин А. У истоков этикета. – Ленинград: Наука, 1990. – Р. 5.
2. Дžežulskienė J. Kalba ir giminė // Sociolinguistica ir kalbos kultūra. – Vilnius: Gimtoji kalba, 1994. – Р. 57–58.
3. Gudavičius A. Etnolinguistika. – Šiauliai, 2000. – Р. 118.
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – Р. 668–669.
5. Čepaitienė G. Prano Skardžiaus laiškų etiketas // Pranas Skardžius – bendrinės kalbos teoretikas ir ugdytojas (seminaro tezės). – Vilnius, 1999. – Р. 24–25.
6. Patarės ir priežodžiai. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. – Р. 432.
7. Būga K. Rinktiniai raštai. – Т. I. – Vilnius: Valstybinė politinės ir moksliškės literatūros leidykla, 1958. – Р. 124.
8. Vasilevskienė I. Ritualinė kultūra ir etiketas // Ethos. – 1991, nr. 4, p. 25.
9. Butkus A. Lietuvių-latišių kalbų vadovas. – Vilnius: Mokslas, 1987. – Р. 17–20.
10. Kavolis V. Lietuviai, komunizmas ir tautinis charakteris // „Metmenų“ laisvieji svarstymai. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993. – Р. 323.

Language etiquette as a reflection of national mentality

Giedrė ČEPAITIENĖ

Language etiquette implies the settled norms of intercommunication which show polite and respectable relations among the interlocutors. There are many communicative situations that are common to all people (greetings, farewells, requests, thanks and others). Nevertheless, language etiquette of different cultures and nations may have different interpretations and expressive means.

The nation's history, the conditions of its existence and development decide at least several features of language etiquette. Comparing people of different nationalities in their speaking we can notice a different estimation of the etiquette (what, when and with whom it should be discussed), particular relations with the person one is talking to, diverse semantic and grammatical expression of etiquette formulas.

Because of the hierarchical split characteristic of the nation there could be different evaluations of those who are talking of different claims on the behaviour while talking (e. g. Japanese tend to humiliate themselves and to praise the person they are talking to). Features of communication could be different because the position of females and males in society is treated differently.

The conditions of life (nature, way of life, customs) could be decisive in expressive semantics of etiquette (e. g. greeting of people of different cultures and nationalities may have a different direct meaning).

Changes in language etiquette may appear because of political and ideological conditions in life (e. g. greeting formulas in Hitler's Germany or words of address in the Soviet Union).

Some peculiarities of the nation's mentality could be reflected by grammatical means of expressions concerning the formulas of language etiquette.

Šiaulių universitetas, Lietuvių kalbos katedra,
P. Višinskio 38, Šiauliai

Gauta 2002 06 02, išteikta spaudai 2002 12 17

Kaimas ir miestas: tautodailės sąveikos

Vytenis RIMKUS

Tautodailė tradiciškai buvo suvokiamama kaip kaimo žmonių kūrybos fenomenas. Dažnai ji taip ir buvo vadinama („valstiečių menas“, „krestjanskoje iskustvo“, „Bauernkunst“). Tačiau keičiantis kaimo ir miesto gyventojų kiekybiniam santykui, kaimiečiams keliantis į miestus daugelis tradicinio kaimo gyvensenos bruožų integreruoja į naujają aplinką, susiduria ir net susilieja su vadinamuoju miesto folklorу ir sudaro savitą šiuolaikinę tautodailės kladą.

Šios tarpusavio sąveikų formos yra labai įvairios. Tautodailės parodos paprastai vyksta miestuose, ir net tradicinės senosios tautodailės kūrybos pavyzdžiai, atsidūrę tokiose ekspozicijose, pakeičia egzistavimo pobūdį, tartum praranda funkcines savybes, tampa eksponatu. Tas pats vyksta ir muziejuose. Tai akivaizdus perėjimas iš natūralaus prigimtinio tautodailės kūrinio funkcionavimo kaimo aplinkoje į miesto erdvę, tos erdvės uždarą dalį (salės, sau-

gyklos), kurioje atskleidžiamos ir užkonseruojamos dirbių ar kūrinių estetinės ir istorinės savybės.

Probleminis tautodailininkų skulptūros ir mažosios architektūros kūrinių buvimas miesto aplinkoje. Kai kuriais atvejais tokie bandymai ne itin sėkmingesni (mediniai koplytstulpiai, drožti stulpai miestų skveruose), tačiau organiškai įsikomponuojantys kapinėse. Iš retesnių sėkmingesnių pavyzdžių minėtina Juozo Liaudansko akmeninė „Skalbėja“ Kelmės centre, trijų ažuolų kompozicija „Saulės mūšis“, grupės tautodailininkų sukurti Šiauliuose. Šio paminklo pasisekimą lemia ir jo įsikūrimo „tarpinė zona“ tarp miesto pastatų ir landšafto.

Diskusijų objektu yra tapusios ir tos miestų, priemiesčių bei miestelių sodybos, kuriose esama įvairių skulptūrių, lipdytų ir kitaip pagamintų žvėrelių, paukščių, kitokių personažų. Būta pastangų juos naikinti kaip miesto vaizdą kompromituojančius dirbinius, kaip kičo apraiškas. Mano nuomone, tai viena iš buvusio kaimiečio savymonės reiškimosi formų: į mieste suspaustą sodybą neatskris gandras, todėl kaip nostalgijos ir sėkmės simbolis, kad ir gipsinis, jis įkeliamas į medį.

Miesto aplinka paskatinė tautodailės suvenyrizaciją. Iš to radosi „reprodukcinė“, „kioskinė“ tautodailė, bet jos prigimtis ir raida – atskiro svarstymo objektas.

Šioje reiškinijų įvairovėje įdomus tradicinės kaimo architektūros buvimas mieste (pasiremame tik Lietuvos pavyzdžiais). Dabar jau pripažystama, kad daug priemiesčių pastatų yra ne profesionalios architektūros objektai, ypač pastatyti XIX a.

Tvorelė iš skalbimo lentų. Pakruojis, Gegužės 1-osios g. 3. 1975 m.

ir XX a. pirmojoje pusėje. Tą patį galima pasakyti ir apie miestelius, bažnytkaimius. Daugumos tų pastatų vienas iš būdingų bruožų – jų fasadai orientuoti į gatvę, o ne į kiemą (taip paprastai būdavo žemdirbio sodybos ansambluje). Paprastai tokie priemiesčio namai yra vieniši (vienetiniai), autonomiški, kaip ir dešinėje ar kairėje pusėje vienoje linijoje stovintys kiti pastatai. Kaimo ar vienkiemio gyvenamasis namas yra tik sodybos dalis, j kaimo gatvę jis dažniausiai atsuktas galu, o fasadas, prieangis – į kiemą. Miestelių ir priemiesčių „miestietiškieji“ namai savo fasadu į gatvę atsisukę dar ir todėl, kad juose buvo įrengtos krautuvėlės, aptarnavimo įmonės. Dažnai jų savininkai būdavo žydai. Dėl savo atsiradimo ir funkcionavimo tie pastatai sudaro ypatingą tarpinį kaimo ir miesto ryšių kločą.

Buvo ir dar vienas kaimo architektūros atsiradimo mieste kelias. Besiplečiantis miestas j savo struktūrą kartais įtraukia ir buvusių tradicinius žemdirbių kaimus bei sodybas. Didžioji dalis tokių pastatų nugriaunama, jų vietoje iškyla daugiaaukščių namų kvartalai. Tačiau neretai jie tarytum peršoka kaimą ir jį užkonservuoja. Kaimas savo pakitusi gyvenimą tėsia naujoje aplinkoje. Tai ypač būdinga sparčiai besiplečiantiems miestams (Panevėžys, Šiauliai, Alytus, iš dalies Klaipėda). Tokių pavyzdžių aptinkama ir Vilniuje, Kaune, Kaišiadoryse. Beje, šis reiškinys būdingas ir kitoms šalims, sakysim, Rusijos sostinei Maskvai, ypač – milijoniniams Sibiro miestams. Šiauliuose taip atsitiko su Žaliūkų kaimu, kuris atsidūrė tarp senųjų ir naujuujų Šiaulių ir išlaikė ne tik keletą senųjų namų su ūkiniais pastatais ir sodeliais, bet ir puikų vėjinjų malūnų, kurj laiku susigriebta padaryti muziejumi. Yra ir naujesnių pavyzdžių. 1950 m. pietinėje miesto dalyje, Lieporių kaimo link susiformavo vadinamas melioratorių miestelis Aukštstablio kaimo (ir gatvės) teritorijoje. Namai mūriniai, tačiau vienaaukščiai, kvartaliukas su savo gatvių tinklu. Plečiantis miestui vadinamas miestelis buvo apsuptas penkiaaukščių ir devyniaaukščių daugiabučių namų. Ir jis su savo sodybomis, sodeliais ir daržais natūraliai gyvuoja daugiaaukščių namų apsuptyje. Tiesa, vyksta šiokios tokios rekonstrukcijos, atsiranda priestatų ir pauakštinių. Savas raidos istorijas turi Šiaulių Kalnelio, Gubernijos, Žuvininkų, „Kaukazo“ rajonai. O Zoknių barakai („lūšnynai“) – kitokios, sovietinės, prigimties reiškinys.

Pavienių reliktinių kaimiškų namų yra užsilikę ir Šiaulių centre, nors per pastaruosius

Darželis traktoriaus padangos viduryje.

Žaliūkų kaimo malūnas, atsidūrės tarp naujuuj Šiaulių kvartalu.

Buvęs Baniuliénės namas. Šiauliai, Vytauto g. 209. 2002 m.

Buvęs Baniuliénės namas (šiuo rakursu labiau matyti būdinga jo L formos kompozicija). 2002 m.

karus miestas buvo beveik visiškai sunaikintas. Pavyzdžiui, Vytauto bei P. Cvirkos gatvės. Praeityje tai buvo Pagyšių (pagal kaimo pavadinimą) ir Pakluonių gatvės. (Pagyšių gatvės sodybų ūkiniai pastatai (tvartai, kluonai) rėmėsi į keliuką, kuris vėliau ir tapo P. Cvirkos gatve.) Bene būdingiausias ten yra vadinamasis Baniuliénės namas (taip žinomas tarp senbuvių), esąs netoli Žemaitės ir Vytauto gatvių sankryžos, beje, spaudoje pristatytas kaip seniausias Šiaulių namas. Ar tikrai taip yra, jrodyti sunku, bet apskri-

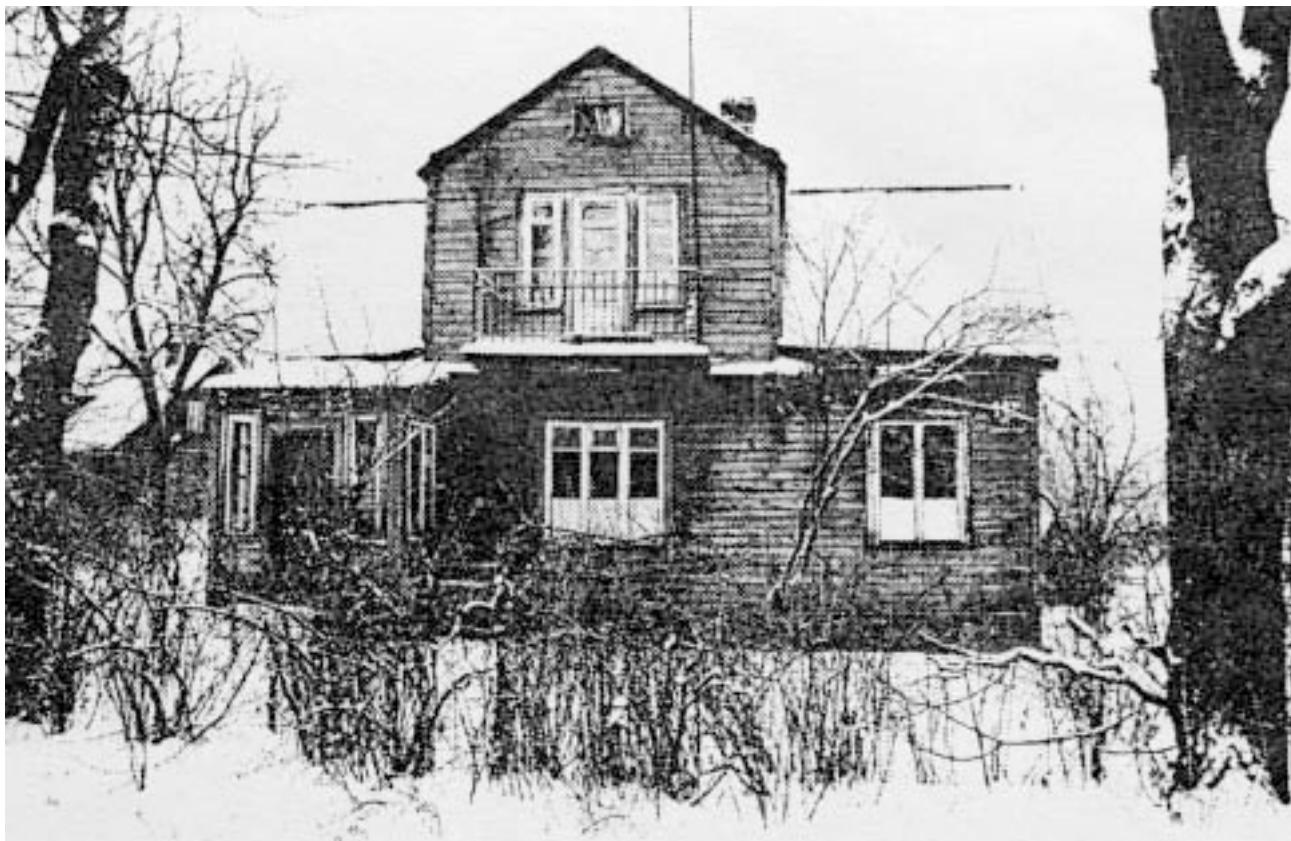
tai tai tipiškas žemaitiškas L formos stambaus ūkininko gyvenamasis namas, išlaikęs struktūrą, siluetą, planą, fasado orientaciją į kiemą. Šiferiu perdengtas stogas, gal pakeistas durys ar langai iš esmės nekeičia archajiško šio namo vaizdo. Yra ir daugiau panašaus likimo namų tiek minėtame miesto rajone, tiek ir kitur (Dvaro, Rygos gatvėse).

Dar kitoks reiškinys yra kaimo architektūros imitacijos, kurių būdingas pavyzdys – Šiaulių „Juonė

Kaimo namas mieste. Šiauliai, Vytauto g. 118. 2002 m.

Namas Dvaro gatvėje. Šiauliai.

Tautodailininko Juliaus Bukausko kalinėto metalo darbas.
Vilniaus g., Šiauliai. 1986 m.

Puodžių šventė – mugė. Šiauliai. 1979 m.
Autoriaus nuotraukos

pastuogės” architektūrinis ansambliekas. Jis irgi savaip įsikomponuoja į šiuolaikinio miesto struktūrą, gal ir diskutuotinas, tačiau apskritai praturtina miesto vaizdą. Prie tokų diskusinių objektų priskirtini ir kolektyviniai sodai su architektų suprojektuotais, savininkų „suliaudintais” ir kitokiais namais nameliais.

Ribinių, tarpinių reišinių diapazonas yra labai įvairus, būtent jų erdvėje dažnai vyksta archajinių formų užsikonseravimo procesai. Ryškus to pavyzdys – Mažosios Lietuvos krikštai. Tokių krikštų esama ir Lietuvos–Latvijos pasienyje, katalikų ir evangelikų susidūrimo bei bendravimo zonoje. Panašių reišinių (kalba, folkloras, papročiai) esama ir etninėse

grupėse, atsidūrusiose svetimoje kalbinėje ir kultūrinėje aplinkoje (lietuvių salelės Gudijoje, rusų sentikių grupės Lietuvoje).

Visa tai įdomi ir dėkinga paieškų bei tyrimų dirva mokslininkams, kraštotoyrininkams. Tuose mediniuose (atskirais atvejais ir ne mediniuose) namuose slypi daug paslapčių, kurios gali nemaža papasakoti ne tik apie krašto praeitį, bet ir gali būti naudingos apmąstant dabanties tautodailės raišką.

REGIONAL CULTURE

Rural and urban: interactions in folk art

Vytenis RIMKUS

With changes in ratio of rural to urban inhabitants and movement of rural population into urban areas, many characteristics of the rural life have integrated into the new surroundings. They have met and even melted into the so-called „urban folklore” and have formed an original layer of diverse forms of contemporary folk art. Folk sculpture and small scale architecture in urban surroundings have remained as problematic. The expanded urban areas have covered the former traditional villages and farms. The rural areas continue to changed their existence in the new surroundings. The diapason of intermediate and limited occurrences is quite different, and the archaic conservation processes take place in the resulting gap. There are many mysteries hidden in these occurrences as well as secrets which can tell us not only about the problems of the past, but of the present as well.

Mažosios Lietuvos kaimai ir sodybos XX a.: etninių ir kosmopolitinių bruožų kaita

Martynas PURVINAS

Mažojoje Lietuvoje nuo XV a. klostėsi lygiagrečių etnokultūrų (vokiečių, lietuvininkų ir kt.) koegzistencija. Jvairiu būdu ir jvairiu metu apgyvendintose teritorijose formavosi specifiniai kaimai bei sodybos, atspindėjė savo įkūrėjų bei gyventojų etnines nuostatas. Antai Aistmarių pakrantėse XIII a. kūrėsi būdingos struktūros vokiečių kolonistų kaimai. Tuo tarpu šiauriniame bei vakariniame Mažosios Lietuvos kraštyje ar kitose nuošalesnėse vietose galbūt galėjo išlikti senovės baltų gyvenviečių fragmentai. Ten formavosi baltams būdingos struktūros kupetiniai kaimai. Gana ryškias etnines tų senųjų kaimų charakteristikas lémė jų spontaniškas susikūrimas pagal vienos ar kitos gyventojų grupės etnines nuostatas (administracija ar kitos institucijos beveik nesikišo į kaimą, juolab į sodybų kūrimąsi).

Vélesniais amžiais padėtis krašte (kaip ir daugelyje civilizuoto pasaulio šalių) keitėsi: žmonių veikla (sodybų bei kaimų kūrimas bei plėtra) vis labiau buvo reglamentuojama juridiniais aktais, administracijos potvarkiais ir kt. Visa tai neišvengiamai vis labiau slopino etniškumo apraiškas, nes reglamentuojamai veiklai būdingas abstraktus kosmopolitiškumas. Daugiau ar mažiau racionalūs veiklos reglamentavimo principai, primesti „iš viršaus“, savo pobūdžiu kardinaliai skyrėsi nuo spontaniškosios etninės veiklos – kūrybos „iš apačios“ pagal sudėtingas nuojautas, kintančias tradicijas. Archaišką polikultūrinę veiklą (geriausiai atitinkusią realaus gyvenimo jvairovę, leidusią efektyviai veikti ir išgyventi sudėtingomis sąlygomis) vis labiau keitė unifikuojanti reglamentuojanti monokultūra.

Ta bendra visuomenės raidos tendencija gana ryški Mažosios Lietuvos kaimų istorijoje. Krašto unifikavimą ypač sustiprino XIX a. viduryje išsiplėtoję procesai – Prūsijos valstybės stipréjimas, Vokietijos imperijos susikūrimas, nauja sustiprintos germanizacijos politika, spartūs ekonominės plėtros tempai, siekis įvaldyti imperijos pakraščius.

XX a. pradžioje Mažoji Lietuva, jos kaimai ir sodybos atsidūrė po savotišku „presu“. Lėtus natūralius etnokultūrius procesus keitė griežtas reglamentavimas, kategoriski administraciniai potvarkiai, energingai ir gana staigiai keitę krašto gyvenseną, kaimų pobūdį.

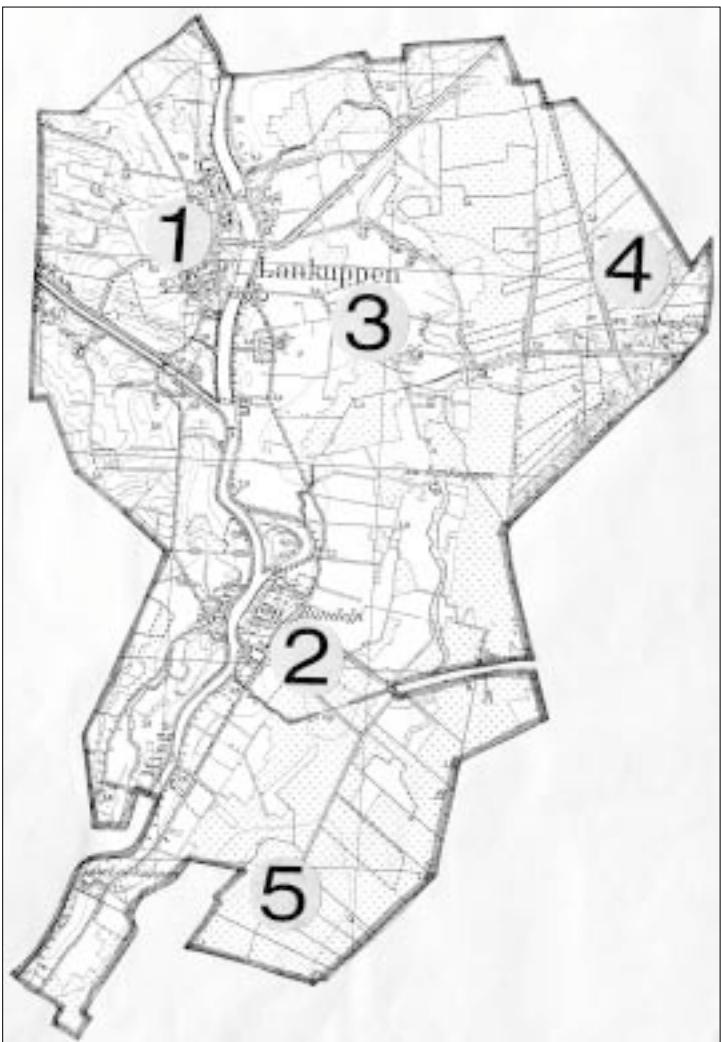
Mažosios Lietuvos kaimų būklei XX a. pradžioje būdingas akivaizdus tuometinis kaimo gyvenviečių daugiasluoksnis. Daug kur buvo išlikę senieji kaimų branduoliai, kai kur ir senovinės struktūros sodybos, atspindėjusios krašto gyventojų etnines nuostatas. Pavyzdžiui, baltams buvo

būdingos stambokos, kiek padrikai pastatytos sodybos su gausiais jvairaus dydžio statiniais. Mažojoje Lietuvoje lietuvininkai bei kuršininkai dažniau kurdavo laisviau susiklosčiusius, kiek netvarkingus kupetinius kaimus (1 pav.). Kolonistai iš Vakarų buvo atvežę gynybinių aikštinių kaimų, tankių gatvių kaimų struktūras, kompaktiškų sodybų kūrimo tradicijas.

Pagal naujujų amžių krašto valdžios nurodymus, griežtas statybos normas buvo statomi taisyklingai suplanuoti kaimai, geometriškai suplanuotos sodybos su reglamentuotu

1 pav. Miškogalių kaimas XX a. pradžioje. Netaisyklingai išsidėstę stambūs viensėdžiai (būdinga baltiška gyvenvietė, įsikūrusi įvaldytame plote tarp miškų ir pelkių).

2 pav. Lankupių kaimo žemės XX a. pradžioje:

- 1 – senasis kaimo branduolys (baltiškas kupetinis kaimas);
- 2 – prie Lankupių prijungtas Budalų kaimas; 3 – vėlesniais amžiais susikūrė Lankupių viensėdžiai; 4 – XIX a. pab. – XX a. pr. nusausintose pelkėse įsikūrusios sodybos; 5 – Lankupių kaimo žemėjų praplėtimas XIX a. pab. – XX a. pr.

statinių išdėstymu. XX a. pradžioje krašte buvo susiklosčiusi griežta naujų statybų projektavimo bei derinimo tvarka. Kiekvienai sodybai būdavo parengiamas specialus projektas, nurodantis geometriškai taisyklingą panašaus dydžio statinių (su reglamentuotais priešgaisriniais protarpiais tarp jų) dėstyMą aplink stačiakampį „prūsišką“ kiemą.

Tačiau senieji netaisyklingi kaimai nebūdavo naikinami ar iš esmės perdirbami (tuo XX a. pradžia Mažojoje Lietuvoje skyrėsi nuo vėlesnių totalitarinių režimų valdymo laikotarpių). Dažniau senųjų kaimų branduolius apsupdavo naujoviškų sodybų grupės ar ištisos gyvenvietės, iškurtos naujai apgyvendintose žemėse (išdalintu dvarų plotuose, iškirstu mišku ir nusausintu pelkių vietose) (2 pav.).

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje vis tankesnis darësi gyvenviečių bei viensėdžių tinklas. Toks tankus ir gana tolygas krašto apgyvendinimas (artimesnis Vakarų Europos modeliui) buvo svetimas senajai baltiškajai gyvenesei, kuriai buvo būdingas netolygas įsikūrimas (sodyboms

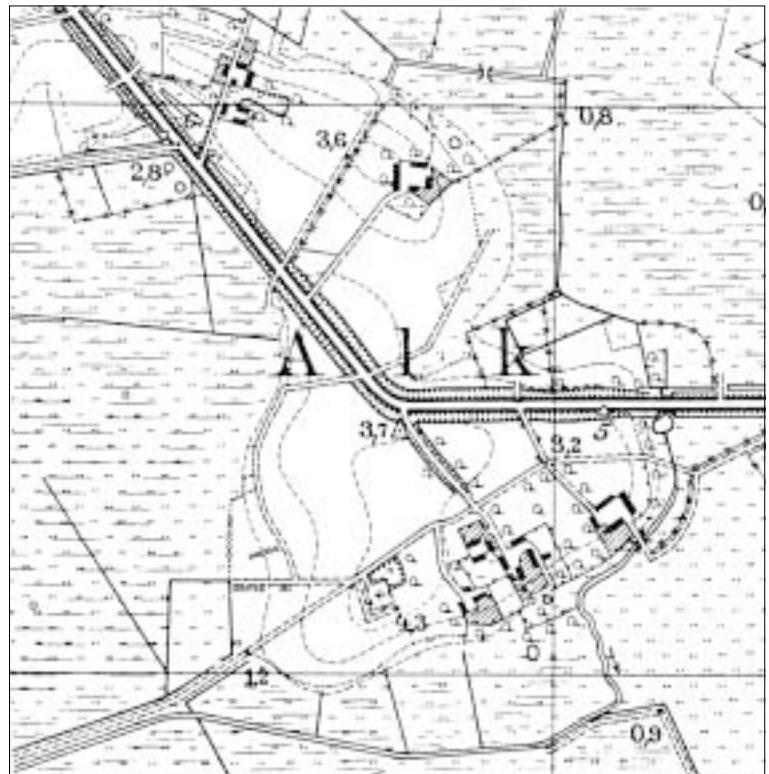
ir kaimams buvo pasirenkamos patogiausios vietas, nesibrupta prie kaimynų (3 pav.)). Taip nyko etniniai bruožai (savitas gyvenviečių netolygumas), juos keitë kosmopoliniai (racionaliai tolygas gyvenamujų vietų tinklas).

Etniškumo ir kosmopolitiškumo priešprieša, tradicinių bruožų nykimas ryškus nagrinéjant dvarų gyvenviečių raidą. Pietinėje Mažosios Lietuvos dalyje (geresnių dirvožemių plotuose) kūrėsi ir plėtési didieji valstybiniai bei privatus dvarai, kartais sunaikindami senuosius kaimus. Prie tokų didžiųjų dvarų XX a. pradžioje kūrėsi darbininkų gyvenvietės, racionaliai bei taisyklingai suplanuotos, su vienodomis sodybomis.

Pabrëžtinai taisyklingai buvo planuotos vadinamosios kolonijos – pelkininkų ir miškininkų gyvenvietės. Jos buvo griežtai suskirstytos į kvartalus su daugmaž standartinėmis sodybomis (4 pav.).

Dél viso to etniniai bruožai (ankstesniais amžiais akivaizdžiai ryškūs Mažojoje Lietuvoje, traukę keliautojų bei tyréjų dėmesij) kaskart glaudesnėje naujoviškų elementų apsuptyje gana sparčiai blėso.

Tarpukariu šie procesai vyko toliau. Klaipėdos kraštui ir Pietnemunei (Prūsus Lietuvai) politiskai atskyrus, tarp šių Mažosios Lietuvos dalij palaipsniui ryškėjo skirtumas. Antai nacistinio režimo metais pagal tuometinę populistišnę vidaus politiką buvo statomi taisyklingai suplanuoti kvartalai prie gyvenviečių su mažomis standartinėmis sodybėlėmis (dažnai skirtomis karo veteranams, naujiems kolonistams ir pan.). Tie taisyklingi dariniai kirtosi su lietuvi-

3 pav. Alkos kaimas XX a. pradžioje – ant kalvelės tarp pelkių įsikūrusi baltiška gyvenvietė.

ninkų gyvenviečių struktūros tradicijomis (netaisyklingumu, įvairove ir pan.).

Taip iki 1945 m. Mažojoje Lietuvoje palaipsniui gausėjo taisyklingo planavimo sodybų bei kaimų, atspindinčių kosmopolitines krašto raidos tendencijas. Naujieji statybos objektai stelbė senovinius kaimus, vis dar atspindėjusius vienės senosios etnokultūros ypatybes.

Kraštą visiškai pakeitė sovietinė okupacija 1945 m., vėlesnio etnocido dešimtmečiai. Išstūmus ar likvidavus senuosius krašto gyventojus, įvedus sovietinį politinį režimą bei ekonominę sistemą, buvo pradėta iš esmės pertvarkyti senuosius krašto kaimus. Dauguma jų buvo likviduoti, žemėse be šeimininkų pagal sovietinius standartus statyti naujos gyvenvietės arba paliktos nebegyvenamos dykros (pavyzdžiu, Karaliaučiaus krašte jos nusidriekdavo dešimtis ir šimtus kvadratinių kilometrų). Tirdamas senuosius krašto kaimus, nustačiau, kad nuo 1945 m. daugelyje vietovių buvo likviduota apie 90 nuošimčių ir daugiau senųjų pastatų bei sodybų. Mažosios Lietuvos teritorijoje įsivyravo plotai be ryškesnių etinių bruožų, nuasmeninti, savaip unifikuoti sovietinių transformacijų metu.

Taip beveik galutinai sunaikinti ryškesni etniniai krašto apgyvendinimo sistemos bei kaimų struktūros bruožai. Buvusiame įvairiame (etnokultūros bei kitais požiūriais) krašte įsivyravo vienodus.

REGIONAL CULTURE

Villages and farmsteads of Lithuania Minor in the 20th century: the change of ethnical and cosmopolitan traits

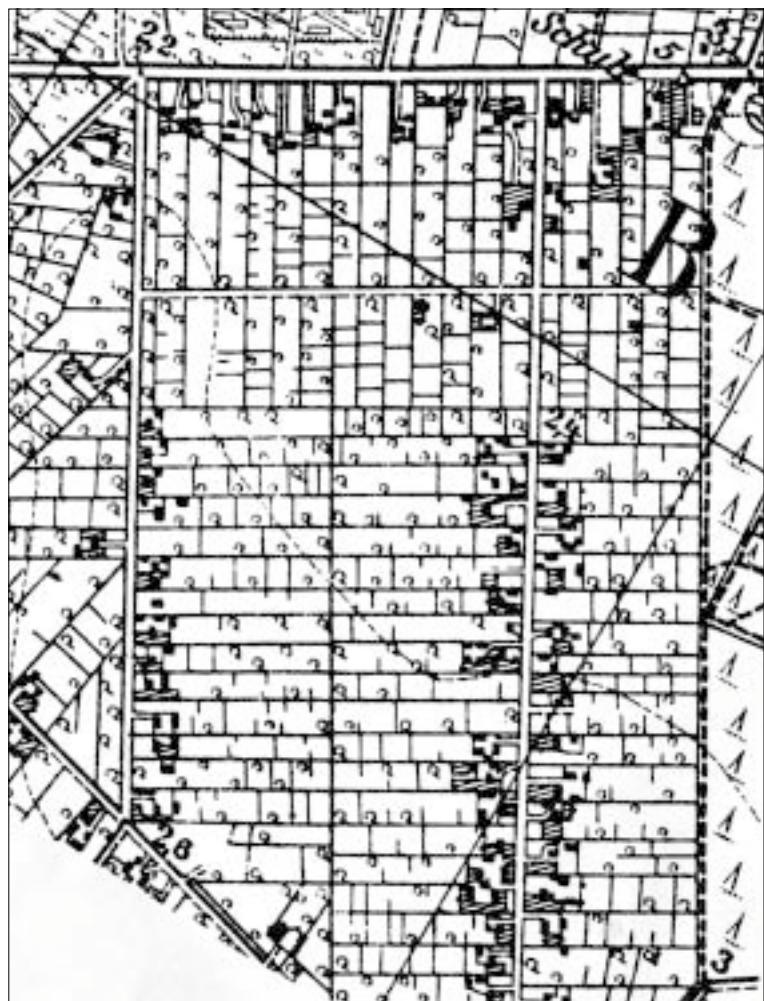
Martynas PURVINAS

Since the 15th century the coexistence of parallel ethnocultures (German, Lithuanian and others) has settled down in Lithuania Minor (the northern part of eastern Prussia). Historical processes that started in the middle of the 19th century (the strengthening of the Prussian State, the originating of the German empire, a new germanisation policy and so on) gradually destroyed traditional ethnoculture, affected villages and farmsteads in the countryside.

Ancient farmsteads that have been so typical for the Balts (big farmsteads, somewhat chaotically crammed nearby multiple buildings) have been replaced by strictly planned farmsteads – farmsteads geometrically arranged, following the directions from the local authorities. Such farmsteads have been established in the beginning of the 20th century according to the specially prepared projects.

From olden times freely formed „stack-like“ villages were typical for Lithuania Minor. Those villages consisted of several farmsteads that have been not cuddled together. In the beginning of the 20th century the regular accurate village planning was widespread. Farmsteads similar in size were neatly layed out.

Ancient villages were usually not destroyed or considerably restructured – they were often surrounded by the new-fashioned farmstead groups, established in a newly accomodated land: in the place of the parcelled-out estates, the cut down forests and drained swamps.

4 pav. Žalgirių kaimo (Bismarcko kolonijos) dalis XX a. pradžioje – griežtas taisyklingas suplanavimas.
Martyno PURVINO parengti ir nufotografuoti kaimų planai

Large-scale state and private farms emerged in the southern part of Lithuania Minor (the territory with a better soil) in the beginning of the 20th century. Regularly planned workers' settlements were built there.

During the years of the Nazist regime, on the ground of the internal policy of that time, regularly planned quarters for war veterans and Western colonists nearby the settlements consisting of small farmsteads were built.

Thus more and more regularly planned farmsteads and villages, occurred which reflected the tendency of the cosmopolitan development. The new objects took over the ancient villages that had reflected the specific features of the local ethnoculture.

The view of the country was entirely changed by the Soviet occupation in 1945 and the subsequent decades of the ethnocide. When ancient inhabitants were pushed out or eliminated and the Soviet economic and political system were established the reconstruction of ancient villages saw its outset. Most of them were liquidated, and new settlements were built on free sites in accordance with the Soviet standards. The investigation into the ancient villages in the countryside provided the data that since 1945 in most places 90 % or even more ancient buildings and farmsteads were liquidated.

Latvių mitologija

Prof. Pēteris ŠMITS

20. Piktoji dvasia, arba Velnias

Tarp dvasių žmonių priešas bei piktadarys yra *Velnas* (lietuviškai *Velnias*, seniau *Velinas*), etimologiskai išvestas iš vėlės pavadinimo *velis*. Nors liaudies tradicijoje Velnias ir nėra toks piktas kaip Šventojo rašto piktoji dvasia, vis dėlto nebesama jokių liudijimų, kad jis būtų laikomas vėle. Visiškai jokio pamato neturi požiūris, neva Velnio vardas nepriklausas senai baltų kalbų šaknai, o esąs perimtas. Pasakų Velnias gyvena ežeruose, balose arba tiesiog kažkur po žeme ir primena kvailą stipruolį ar milžiną kitų Europos tautų pasakose. Turime pasakų, kuriose Velnias kovoja su Dievu, todėl yra išsakyta mintis, jog tai esąs senojo indoeuropiečių dualizmo, koks aptinkamas pas senovės arijus, atgarsis. Tačiau indoeuropiečių protautė tokio dualizmo nežinojo, o ir latvių senuosiųose prietauruose nepasirodo joks tikras gerojo Dangaus tévo priešininkas. Pasakose neretai kalbama ir apie daugiau velnių, kurie irgi anaiptol neatstovauja blogio principui. Kovoje tarp Dievo ir Velnio pastarasis nedaro nieko blogo, o Dievas jį nuolat klasingai apgauна. Tokie Dievas ir Velnias nepernelyg beprimena atitinkamas senovės arių dievybes, nors pasakų tyrinėtojai vis tiek ieško mūsų sakmėse apie Dievą ir Velnią pavyzdžių, savo ištakomis susijusių su senovės persų Ahuramazda ir Arimanu.¹

Kitas Velnio vardas yra Juodas, *Jods*, sutinkamas jau Glüko biblijoje, kur jis atitinka vokiečių *Feldteufel* [pažodžiu 'lauko,-ų velnias']. Langė jį verčia *Waldteufel* ['miško,-ų velnias'] bei *Waldgott* ['miško,-ų dievas']. Stenderis priima tik dvi pirmąsias reikšmes ir priduria, kad *jodi* laikyti karių sielomis, apie ką jau buvo užsiminta ankstesniame (19) skyriuje. Kai kurie latvių rašytojai iš Juodo yra padarę senovės latvių karo dievą. Apskritai manoma, kad mūsų *Jods* esąs kilęs iš lietuvių žodžio *juodas*, nes juoda spalva krikščionių simbolikoje reiškia tamsą ir blogą, o ir pats Velnias vadinamas „juoduoju vyru” (*der schwarze Mann*). Betgi ir estų *ju-*

udas bei suomių *juutas* reiškia velnią. Be to, estų *juudas* dar yra šiaurės pašvaistės dievybė, kaip ir latviuose. Kadangi mūsiškio *Jods* atitikmens nežinoma nei lietuviams, nei prūsams, neigi vidžemiečiams, tai jis negali būti labai senas vardas, o veikiau priklauso prie keliaujančių kultūrinių žodžių. Tokiu atveju *Jods* galėtų būti prieistoriniai laikais perimtas Judas, susimaišęs su „juoduoju vyru” ir iš dalies dar pagal liaudies etimologiją susietas su lietuvių žodžiu *juodas*. Néra abejonių, kad *jodi* yra susiję su Šiaurės pašvaiste, bet ryšių su mišku ir karu neįmanoma įrodyti. Latvai jau turėjo karo dievybę *Kara māte*, ir jokių kitų karo dievybių mums nėra žinoma. [62]

Labai senas mitas, regis, yra tas, kuriame Perkuonas persekioja piktas dvasias, taigi ir Velnią, o ko gero, dar ir Juodą. Tik Velnio persekiojimas liaudies tradicijoje gausiai paliudytas, o apie Juodo persekiojimą tikroje liaudies kūryboje vis dėlto trūksta žinių. Tiesa, Ausėklis dainuoja, kad Perkuonas *dida jodus*, „šokdina juodus”, o ir kituose raštuose užtinkame tokį pasakymą, tačiau kokio nors pavyzdžio apie tai iš liaudies tradicijų pateikta nėra. Ir viename Mirbacho laiške sakoma, kad perkūnijos metu Kurše sakydavo: *Pērkons Jodu gainā* „Perkuonas Juodą gainioja”, bet paskelbtuose Mirbacho laiškuose daug kas iškraipyta. Juoba kad šio posakio negalima taip ištaisyti, esą Perkuonas „juodus gainiotų”. Kažkoks Kr. Saržantas iš Blydenės „Etnografinėms žinioms apie latvius” (I, 85)² rašo, kad *Pērkonam bijis ienaidnieks Jods* „Perkuonas turėjės priesą Juodą”, bet ši pasaka vėlgi atrodo pagražinta.

Prie išplėtotų mitų apie Juodą priklauso tokie užkalbėjimų duomenys: *Joda māte*, *Joda tēvs brauca baznīcā lieliem ratiem, melniem zirgiem; satiek uz cēla jūtēm – nāk no jūras trīs sulaiņi trejdeviņām bultām* „Juodo motė, Juodo tévas važiavo bažnyčion dideliais ratais, juodais arkliais, ir susitinka pakeliui – ateina iš jūros trys tarnai [su] trejom devyneriom strēlēm” („Труды”, VI, 48); *Skrej uz jodu pili, jodu sunpi nepajuta, jodu māte vien pajuta* „Skrieja ī juodų pilis, juodų šunys nepajuto, juodų motė tik pajuto” (ten pat, 514).

(Tėsinys. Anksčiau LK 2002 Nr. 1, 2, 3 ir 4)

Iš kitų velnio pavadinimų mums dar žinomi *Jupis* ir *Nīkšķis*. Pastarajį mini tik seni žodynai, tad galima manstyti, jog tai atsitiktinis vardas. O *Jupis* Kurše iki šių dienų išliko šūksnyje *parauj Jupis!* „*Jupis rautu!*“ Platesnių ir tikresnių žinių apie Jupį neturime.

Artimai susijęs su Velniu yra *pūkis* ‘pukys, aitvaras’, arba *vilce* ‘trauka’ arba ‘vilkikė’, nešė savo šeimininkams namo visokias gėrybes. Šitas *pūkis* tiek vardu, tiek reikšme visiškai atliepia lietiviškajam *pukys*, estų *puk* bei lybių *pūk* ar *pūk*. Jau Hupelis³ pastebėjo, kad tokį patį pūkį žino ir vokiečiai. Apie pūkį rašydamas jis pridūré: „Tokį patį prietarą esu aptikęs tarp paprastų žmonių Saksonijoje, todėl mums nereikia iš čionykščių prietarų juoktis“. P. Einhornas ne tik rašo apie pūkių laikymą, bet ir pats jais tiki. Kadangi *pūkis* ir foneitiškai atliepia vokiškajam *Puck*, tai nėra jokios abejonių, kad latviai, lietuviai, lybiai ir estai savo pūkius bus perėmę iš vokiečių. Latvių žodis, iš tikrujų etimologiskai atitinkantis vokiškajį *Puck*, yra *Buzis* ‘bubis, baujas, baidyklė’.

Jau 1610 metais Dionizijus Fabricijus (*Dionisius Fabricius*) apie latvius rašo: „Kai kas savo namuose laiko aitvarus (*dracones*), kurie iš kitų vagia javus ir neša namo“. Platesnių žinių 1636 metais pateikia P. Einhornas knygoje „Latvių genties Kuršo kunigaikštystėje reformacija“ (*Reformatio Gentis Lettiae in Ducatu Curlandiae*). Jis rašo: „Ši tauta turi vieną tokį piktą, bjaurų turto stabą, kurį jie savo kalba vadina pūkiu (*Puke*, vokiškai *Drachen*) ir kurį iki šios dienos daugelis laiko. Savo laikytojams tasai neša javus bei kitas gėrybes, viską vogdamas [63] iš tų, kas su juo nesusideda. Jis esas raudonas ir skrendas oru kaip deganti ugnis. Būdamas tuščias ir neprisipildęsjavų jis atrodo raudonas kaip ugnis, o kai prisivagia grūdų bei kita ko, tai atrodo mėlynas ir bjaurus. Šeimininkas, turintis pūkį, privalo rasti jam atskirą patalpą, kurią reikia laikyti labai švarią. Ten nevalia niekam įeiti, tik pačiam šeimininkui ir kam tarsi leidžia. Ne kiekvienam apie tai galima ir žinoti. Ten pūkį reikia maitinti ir girdyti, ir viską jam vis reikia patiekti pirmajam. Padarius alų, jo tučtuoju reikia duoti pūkiui, kol nei pats šeimininkas, nei jo artimieji dar neparagavo. Iškepus duoną, šviežiausią vėlgi pirma reikia patiekti jam. Tą patį reikia daryti ir ką nors išvirus. Jei pūkis pajunta, kad yra negerai laikomas, arba jei kas iš namškių jį pajuokia, tai jis taip užpyksta, kad sudegina visus to šeimininko namus“.

Senasis Stenderis apie pūkį rašo taip: „Pūkis nešas žmonėms pinigus bei javus. Ką latviai vadina pūkiu, aš ne kartą esu matęs savo akimis. Giedrą vakarą atrodo, tarsi žvaigždės iš dangaus kristų. Bet tai nei žvaigždės,

nei pūkis“. Senas Tirzos kunigas K. Šilingas 1832 metais rašo: „Kai aplink saulę ir mėnulį matyti šviesūs ratai, kai danguje pasirodo uodeguotos žvaigždės ir kai giedrą naktį... tarsi žvaigždės žemén krinta, tai tamsūs žmonės sako pūkį pinigus bei javus nešant ir drebėdami laukia kokios nelaimės ar baisybų“.

Pūkį įsigyti galima arba Rygoje, arba čia pat kaime iš blogų žmonių. Parsinešęs pūkį namo pirkėjas savo žmonai turi pasakyti: *Velns tavā sirdī, Velns manā sirdī* „Velnias tavo širdy, velnias mano širdy“.

Kas nori, pūkį gali ir pats užsiauginti. „Jei gaidi laikysi septynerius (variantuose trejus arba devynerius) metus, tai septintaisiais metais jis padės kiaušinių. Tą kiaušinį trejus metus reikia nešioti pažastyje, tada iš kiaušinio išsiris pūkis“ (J. Bitakas). Šis mitas pas mus bus atėjęs iš Rytų Europoje žinomos sakmės apie basiliską.⁴

Pūkis pasirodo katės, gyvatės, pelės, rupūžės bei kai kurių paukščių pavidalu. Nušauti pūkį galima tik sidabrine ar auksine kulka. „Pamačius pūkį įskrendant į namus, reikia sienon įsmeigtį dideli peilių (*tutens*), kad pūkis nebeišsigautų laukan“ (J. Bitakas). „Pūkį iškeikus kiaulės šūdu ir apmėčius šūdais, jis išeis iš kur atėjės“ (A. Žiebė). „Pamačius pūkį skrendant, reikia nusileisti kelnes ir sušukti: ‘Pūkiui kelnés nusmuko!‘ Tada vienas nešulys liksiąs toje vietoje“ (J. Bitakas).

Pūkį, nešantį rugius, dar vadina „Rugiu rungiu“ (*Rudzu ruņgis*) arba „Rugiu lungiu“ (*Rudzu luņgis*). R. Au-nininis rungio vietoje dar mini runkulinį (*runkulinj*), rundulinį (*rundulinj*) bei rutulytį (*rutulitj*). Šitas rungis, regis, bus tas pats, kas Fabricijaus ir karelų rugiu dievas *Rongoteus* [64].

21. Tarpininkai tarp žmonių ir dvasių pasaulio

Jau aukščiau matėme, kad senųjų baltų nei žmonės, nei dievai dar nebuvę pasiskirstę pagal griežtai apibrėžtus luomus ir pareigas. Kadangi aukų atnašavimas dievams dar buvo labai paprastas, tai nebuvę reikalingi né šventikai, gyvenantys tik iš savo amato arba priklausantys apibrėžtam šventikų luomui. Tačiau baltais, be abejonių, turėjo savo tarpininkus tarp žmonių ir dvasių pasaulio, kaip antai žynius, burtininkus, spėjikus, vilkatus ar vilktakius, raganas, laumes ir panašius antgamtinėmis jégomis apdovanotus žmones. Nors apie žynių valdžią bendrai visoms baltų tautoms jau daug rašyta, tačiau nenurodytas né vienas žynio ar burtininko pavadinimas, kuris būtų tas pats visose trijose baltų kalbose. Išgarsinto prūsus Krivio (Dusburgiečio *Criwe*) nepaži-

ta nei lietuviai, nei latviai. Toks pat svetimas lietuviams bei latviams liko prūsų vaidelotas, nors štai Rytprūsių vokiečiai dar dabar sako *Waidler* ‘*burtininkas*’, *waideln* ‘*burti*’ bei *Waidelei* ‘*burtai*’. Kita vertus, mūsiškiam *burtnieks* (20051) prilygstantį žodį turi ne tik lietuviai (*burtninkas*), bet bus turėjė, kaip man atrodo, ir senieji prūsai (plg. Prūsijos vokiečių *Burten*, *Burtininker* ‘spėjikai, burtininkai, žadėtojai’, *burten* ‘*burti*, spėti ateiti’). M. Pretorijaus veikale lotynų kalba „Prūsijos įdomybės“ (*Deliciae prussicae*), parašytame XVII amžiuje, prūsuose minimi kažkokie ženklų aiškintojai *burtones*. Aukščiau jau minėtas lenkas Jonas Maleckis rašo, jog šventikai, „rusų“ kalba vadinti *Burty*, esą melsdavę Potrimpą. Kadangi Maleckis griežtai neskiria rusų nuo baltų tautų, o Potrimpo, pagal senesnes žinias, būta kaip tik prūsų dievo, reikia manyti, kad šie „*burtai*“ yra būtent prūsų šventikai, iš kurių ir kilo minėtas Prūsijos vokiečių žodis *Burten*. Čia dar galime paminėti, jog Prūsijoje esama ir tokio vietovardžio kaip *Burwite*.

Bendriems mitologiniams baltų tautų vardams dar priklauso *laume* (lietuviškai irgi *laumiė*), kurią aptinkame ir Prūsijoje, viename Notangos kalno pavadinime *Laumygarbis*, kuris, kaip matyti, reiškia ‘laumės kalnas’.

Latviams ir lietuviam bendri yra šie antgamtinėmis ypatybėmis pasižymintys žmonės: *vilkats* (liet. *vilkatas*) ar *vilkacis* (liet. *vilkakis*) ir *ragana* (liet. *ragana*). O žodžiams *burvis* ‘*burtininkas*, žynys’, *zilnieks* ‘spėjikas’ bei *spīgana* ‘laumė, ragana’ fonetiškai atitinkamų neturi nei lietvių, nei prūsų kalba. Savo ruožtu nei latviai, nei lietuviai neturi nieko panašaus į prūsiškuosius ligašonus, tulisonus bei zigenotus. Burviai, zylniekai, vilkatai bei raganos tebežinomi dar ir dabar, todėl jų aiškinti nė nereikia. Spyganos ir laumės dabar sunkiai beskiriamos nuo raganų ir, regis, tėra sritiniai žodžiai, bent jau visuotinai jos nėra žinomas. Svarbū vaidmenį seniau dar vaidino *laitītāji* ‘braukytojai (masažuotojai)’ (1839; 20338; 20998), *zālotāji* ‘žolininkai’, *pūšlotāji* ‘kerētojai’, *sāls pūtēji* ‘druskos pūtėjai’ (18309; 20998), [65] *vārdotāji* ‘vardytojai, užkalbētojai’, *riebēji* ‘užglostystojai’, *zintenieki* ‘žiniuonyse’, *zavetnieki* ‘žavėtojai’ (16072; 20742–3), kurie visi užsiémė panašiu amatu, bet itin seno visiems jiems bendro pavadinimo neturi. Matyt, seniau šie gydymo darbai bus priklausę tiems patiembs burtininkams bei žyniams, tik iš dvasininkų jie galiausiai igavo paniekinančią reikšmę.

Senais laikais *burtnieks*, *burvis*, *vilkats* bei *ragana* nebuvo jokie keiksmažodžiai, ir taip buvo vadinami ne kokie sukčiai ar piktdariai. Jų antgamtinės galios iš dalies bus jų pačių įsikalbėtos, iš dalies priskirtos jiems

žmonių prietingumo. Matyt, žmonės neretai kreipdavosi į juos pagalbos. Senieji šventikai, vadinti burtininkais ir žyniais, matyt, prilygo Sibiro tautų šamanams. Svarbiausias jų uždavinys buvo nutiesti mirusiuju siełoms ryši su anuo pasauliu. O žmonėms atrodė, kad savo antgamtinėmis galiomis jie gali prisūkti gerąsias dvasias ir apmalštinti piktašias. Kadangi visas ligos, liaudies požiūriu, kyla iš piktyjų dvasių, tai kiekvienas tokis žynys buvo ir gydytojas. Gydymas buvo kova su piktoiomis dvasiomis, atliekama burtais, nors nevengta ir kitų priemonių, kaip antai masažo, žolinimo, išnirusių kaulų atstatymo, lūžusių kaulų surišimo ir t.t. Stebuklus galėjo daryti ir pats ligonio tikėjimas garsaus burtininko antgamtine galia.

Šiame skyrelyje gal paminėtini ir vadinančių šunburniai, *sumpurni*, žinomi mūsų pasakoms. Tų šunburnių kitados būta visai kaip žmonių, tik su šunų galvomis. Jie édë žmones ir, uosdami pėdsakus, vydavęsi iš paskos. Norédami išsigelbėti nuo šunburnių persekcionimo, žmonės atžagariai audavęsi vyžas ar nagines ir prisiberdavę į jas pelenų. Kai kurios pasakos dar pasakoja, kad šunburniai negaléjë žiūrėti aukštyn, todėl žmonės nuo jų išsigelbédavę išsilipdami į medį. Pagal estų pasakas, šunburniai (*koerakoonlased*) nerasdavę žmogaus ievos medyje, nes ievos kvapas nustelbiąs žmogaus pėdsakų kvapą.⁵ Šunburniai, senos ir plačiai žinomas mitinės būtybės, liaudies atmintyje, atrodo, bus sumišusios su kažkokiom senovės tautom.⁶

22. Lyguo, Lyga, Lygajas ir Lyguonis

Iki šiol mes apžvelgėme tuos latvių dievus ir nepaprastus žmones, kuriais latviai iš tikrujų tikėjo ar bent manytina, kad tikėjo. Bet mūsų raštuose netrūksta ir tokių dievų, apie kuriuos tikrai galima pasakyti, kad senieji latviai jų niekuomet nėra žinoję. Šios rūšies dievams aš priskiriu tuos, apie kuriuos nieko nelieidia nei kalba, nei liaudies tradicijos, nei patikimi istoriniai šaltiniai.

Iš tokių netikrų dievų, ko gero, daugiausia minėti *Līgo*, *Līga* bei *Līgājs* [66]. Jau XVI a. Stryjkowskis, Kromeris bei Lasickis praneša lietuvius bei latvius garbinus dievą *Lado*, *Ledo* ar *Lido*, iš tikrujų atsiradusį iš aukščiau minėto rusų šūksnio *duðð-lado*. Langé (II, p. 127) vietoj *Lido*, kaip kažkokia „šiaurės tautų“ džiaugsmo dievybę, nurodo *Līgo*, nors kitur (I, p. 454 ir II, p. 177) jis vis dėlto mato čia veikiai šūksnį. Stenderis kone žodis žodin nurašė Langės aiškinimą ir šalia dar tiesiog pridūrė *Līgo* buvus šiaurės tautų „džiaugsmo dievą“ (*der Gott der*

Fröhlichkeit). Mannhardtas su Döbneriu⁷ seniausiu šaltiniu, teigiusi egzistavus dievą *Līgo*, laiko Stenderi, nors pirmasis ir išsako mintį, jog Stenderis šią žinią bus paėmęs iš kur kitur. Visas minėtas žinias palyginę matome, kaip šis dievas *Līgo* tolydžio išribojė iš rusų šūksnio *λαδό*.

1872 metų „Baltijos šauklio” (*Baltijas Vēstnesis*) 47-ame numeryje įdėtas K. Müllerio, vadinto Zarinių Karliu, straipsnis „Trupiniai iš mūsų sakmių šalies”, kuriame autorius dievo *Līgo* vietoje nori įvesti deivę *Līga*, greičiausiai atrastą Jurio Alunāno. Ją menas latvių žodis *līgaviņa* ‘sužadėtinė, nuotaka’ ir prūsų žyniai ligašonai, esą buvę Lygos šventikais. Tačiau *līgaviņa* ir *Ligaschones* ir abu dargi sieti su kažkokia džiaugsmo deive neturime nė mažiausio pagrindo. Lygos dvaras Kandavoje čia irgi netinka kaip įrodymas, nes, pirma, nežinome šio pavadinimo reikšmės, o antra, panašiai skambančių žodžių aptinkama ir finų kalbose. Nors istorija ir liaudies tradicijos nesuteikia mums nė jokių žinių apie deivę vardu *Līga*, vis dėlto Zarinių Karlis randa jai labai platų veiklos barą. Lyga buvusi ne tik meilės deivė, bet ir moterų globėja, kaip atsvara vyru linksmybės dievui Trimpui, ir poezijos mūza. Pirmiausia ji reiškusi pavasarį ir pačią gamtą. Latvių Velykų supimasis ir Joninių priedainis *līgo* reiškę kaip tik Lygos garbinimą. Tokia Lyga nedera ir prie turimų žinių apie senąją latvių mitologiją. Jeigu jos nuo seniausių laikų būta bendrős prūsų, lietuvių ir latvių deivės, tai ji negalėjo būti nei meilės deivė, nei poezijos mūza, kurios gali atsirasti tik aukštėsnėje kultūroje. Pastaraja reikšme jos tada būtų galima ieškoti mūsų liaudies dainose. Šiaip jau atrodo neįtikėtina, kad nė vienoje iš trijų baltų tautų nebūtų išlikę žinių apie šią bendrą deivę. Tik vienoje liaudies daina pavadintoje dainuškoje (L.D. 13268) randame ir Lygą:

*Viens tie nēma saules meitu,
Otrais Līgas kalponīti.*

Vienas ēmė saulės dukrą,
Antras Lygos tarnaitėlę [67].

Dainos pateikėjo būta kažkokio Manilio Secès, kuris buvės „iš dalias silpnaprotis”. Jis mėgės daug pasakoti „apie dievus ir dvasias”. Liaudies dainas jis „mokojo susieti taip, kad jos tapdavo viena ištisa daina”.

Daina esanti „užrašyta žodis žodin”, bet pateikėjo teirautis būtų veltui, nes „jis jau numiręs”. Lyga tad paminėta tik vienoje dainoje, sukurtoje „silpnapročio”, juoba seniai mirusio. Gaila, kad tokia daina išvis pateko į *Latvju Dainas*.

Pagaliau būta mėginimų išpuoseleti ir dievą *Līgo*. Kaip kad žodžio *mīlais* ‘mielasis’ šauksmininkas yra *mīlo*, taip tad *Līgo* būsiąs šauksmininkas vardo *Līgājs*. Betgi *mīlais* yra būvardis, tuo tarpu *Līgājs* priskirtinas daiktavardžiams. Kaip kad iš *rugājs* ‘rugojas, rugio šiaudas’ neišeina sakyti *rugo*, taip ir *Līgājs* negali virsti *Līgo*. Pasakų ir „liaudies” dainų apie Lygają, kiek man žinoma, iki šiol paskelbta nėra.

Galiausiai Lygos ir Lygajo vieton dar buvo statomas Lyguonis, *Līgonis*, apie kurį kalbėsime vėliau, ap tardami Joninių šventę.

Versta iš: Prof. P. Šmits. Latviešu Mītoloģija / Otrs pārstrādāts izdevums. – Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926. – P. 62–68.

Iš latvių kalbos vertė **Dainius RAZAUSKAS**

Ypatingą padéką reiškiu Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyr. mokslinei darbuotojai dr. Lilijai Kudirkienei, maloniai sutikusiai perskaityti vertimą ir išsakiusiai reikšmingų pastabų.

NUORODOS:

1. Šmits P. Latviešu pasakas un teikas. – I. – P. 77–79.
2. Turimas galvoje M. Ārono redaguotas mēnraštis *Etnografiskas ziņas par latviešiem*.
3. Hupel A. W. Topographische Nachrichten. – IV. – Riga, 1774. – P. 207.
4. Šmits P. Latviešu pasakas un teikas. – I. – P. 42.
5. Eisen M. J. Estnische Mythologie. – P. 202–206.
6. Šmits P. Latviešu pasakas un teikas. – I. – P. 39.
7. Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft. – XX, 4.

THE VOICE OF LATVIA

Lettish mythology

Pēteris ŠMITS

The translation of the „Lettish Mythology” by Prof. Pēteris Šmits is continued to publish. This edition comprises the three following chapters, namely: 20. on the Evil Spirit, or *Vēlns*; 21. on the mediators between this world and the Beyond (i.e. priests, sorcerers, wizards etc.); and, finally, 22. on the false Lettish gods *Līgo*, *Līga*, *Līgājs*, and *Līgonis*.

Mihály Hoppálas gimė 1942-ujų spalio 31-ą dieną Kasos mieste, Vengrijoje (dabar Slovakijos Košicė). 1961–1966 metais studijavo Debreceno universitete, 1972 m. tapo diplомуotu etnografu (*cum laude*), 1990 – etnografijos mokslų kandidatu. 1967–1971 metais dirbo jaunesniuoju moksliniu darbuotoju Vengrijos Mokslų akademijos Etnografijos institute, 1972–1975 – moksliniu sekretoriumi, nuo 1976 – vyresniuoju moksliniu darbuotoju. 1997 metais tapo Europos Folkloro instituto direktoriumi. Bent dešimties knygų autorius arba bendraautorius, 41 knygos sudarytojas arba redaktorius (15-os užsienio kalbomis ir 26 vengrų kalba). Mihály Hoppálas taip pat yra 26 filmų režisierius arba scenaristas; 1988–1990 m. – Tarptautinės šamanizmo tyrinėtojų draugijos generalinis sekretorius, 1991–1993 m. – direktorius, 1994–1996 m. – viceprezidentas, 1997–2001 m. – prezidentas.

Pašnekesys su mokslininku „šamanu” Mihály Hoppálu

Gegužės pradžioje Estijoje lankėsi visame pasaulyje žinomas šamanizmo tyrinėtojas, UNESCO Europos folkloro instituto direktorius vengras Mihály Hoppálas. Gegužės 3 d. Taline, *Fенно-Ugria* klube, jis pateikė ataskaitą apie minėto instituto veiklą. Po poros dienų ji pakalbino savaitraščio *Sirp* bendradarbibus:

– Visuomenė jus pirmiausia pažista ne kaip direktorių, o kaip vieną garsiausių mūsų dienų šamanizmo tyrinėtojų. Kodėl pasirinkote būtent šią sritį?

– Diplominį darbą universitete rašiau apie vengrų liaudies mediciną, pasinėriau į šią žinių sritį. Beje, liaudies medicinoje, kurios šaknys slypi gilioje praeityje, esama daugelio terapijos rūšių, susijusių su šamanizmu.

Lemtingi buvo 1975 metai, kai su Józefu Antallu (vėliau tapusių Vengrijos premjeru) dirbau Medicinos istorijos muziejuje. Tiriamasis darbas iš dalies siejosi su senaja, šamanų praktikuota, vengrų liaudies medicina. Kitu mano mokytoju tapo Vilmosas Diószegi. Etnografijos muziejuje jis vadovavo Folkloristikos skyriui – jis ir pakvietė mane į Mokslų akademijos Folkloristikos institutą.

O antroji lemtinga aplinkybė buvo ta, kad Diószegi mirė labai anksti – vos penkiasdešimties. Taigi man teko perimti visą milžinišką jo surinktą medžiagą, sutvarkyti ją ir suredagoti. Iveykiau tą darbą. Taip ir atsirado garsusis veikalas *Shamanism in Siberia* („Šamanizmas Sibire“).

– Kuo jus žavę šamanizmo tradicija?

– Esminga ir patrauklu tai, kad ji padeda pažinti senovius vengrų istorijos kloodus bei su mitologija susijusius taučios dvasinio gyvenimo dalykus.

Po Diószegi mirties man teko rašyti leidiniui *Uráli népek* („Uralo tautos“), kurio redaktorius buvo Péteris Hajdú, vieną skryti apie tą tautų mitologiją ir šamanizmą.

Pabaigęs tą darbą, netrukus nuvažiau į Angliją, į Londoną. Vienas tenykštis bičiulis nupirko man dovanų Mircea

Eliade's knygą *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy* („Šamanizmas: archaiškosios ekstazės technikos“). Tai apskritai vienas fundamentaliausiai kūrinių apie šamanizmą.

– Jis ir padarė tokią stiprią įtaką?

– Kūrinių parašytas neįtikėtinai įdomiai, jis galutinai mane pastumėjo šamanizmo link.

Vėliau Vengrijoje surengėme mokslinę konferenciją Vilmosui Diószegi atminti. I ją pasiviečiau kolegų iš tuometinės Tarybų Sajungos. Daugeliui tai buvo pirmoji galimybė išvykti iš savo šalies.

Tuo metu susipažinau su Lennartu Meriū – štai trečioji aplinkybė, padariusi man esminę įtaką. Jis atvažiavo į Vengriją filmuoti savo garsiojo dokumentinio filmo *Linnustee rahvas* („Paukščių tako tauta“), o aš buvau jo mokslinis konsultantas ir palydovas. Sėdom į mašiną ir apvažiavom visas filmuoti tinkamas vietas.

Ir kai po to pirmąkart atvažiavau į Estiją, Lennartas man parodė senus kadrus, kuriuos panaudojo savo dokumentiniame filme *Toorumipojad* („Torumo sūnūs“). Tuomet ir įsitikinau, kad šamanizmas vis dar gyvas, nors mano kolegos rusai įtikinėjo, kad Tarybų Sajungoje šamanizmo jau nebeįmanoma tyrinėti, kadangi šis neva išnykės, miręs. Jų žodžiai skambėjo visai įtikinamai. Suprantama, komunizmas nebuvo pakantus senosioms mitologijoms ir tikėjimams, gavinusiems nacionalinius mažųjų tautų jausmus.

– Įdomu, ar jums nekilo mintis, kad domėjimas šamanizmu yra paveldėtas? Kitaip tariant, ar tarp jūsų protėvių, giminaičių nebūta žiniuonių ar užkalbėtojų?

– Vargu, nemanau, kad tokį būta. Vis dėlto įdomu, kad abi mano dukros – Borbála ir Dorottya užsiima naujomis šiuolaikinės terapijos rūšimis. Viena – amerikinės kilmės judesio terapija, vadinama *body-mind-centering*, kita domisi masažo terapija.

– Kaip šamanizmo tyrinėtojas, jūs turėjote galimybę su-

sitiki ir bendrauti su daugeliu šamanų ir užkalbėtojų. Kaip apsakytumėte tą jausmą ar išgyvenimą, kurį patiriat, susidurės su tokiais ypatingais, „išrinktaisais“ žmonėmis? Ar sunku užmegzti ryšį?

– Viena pirmųjų mano, kaip tyrinėtojo, kelionių atvedė į vienkiemį netoli Debreceno miesto. Ten susitikau su vienu žiniuoniu, kuris man papasakojo nuostabią istoriją apie tai, kaip žiniuonys bulių pavidalaus tarpusavy rungiasi danguje. Jis ir pats tai buvo asmeniškai patyręs. Idomu, kad grumtynės, pasivertus buliai, minimos ir buriatų šamanų. Danguje žvérių pavidalaus grumiasi šamanų dvasios pagalbininkės. Toji paralelė mane sukrėtė. Dar įspūdingesnis susitikimas su vienu Slovakijos vengrų žiniuoniu.

Apie jį išgirdau iš bičiulio, susipažinusio su juo Slovakijoje. Gyvena greta dabartinės Slovakijos – Vengrijos sienos, kaimelyje, kuris yra už 50 km nuo miesto Kassa (vengriškai), arba Košice (slovakiškai). Mudu su bičiuliu nuvažiavom pas jį į svečius, ir tas žmogus papasakojo be galio įdomių istorijų. Pasirodo, jis tikrai kilęs iš žiniuonių giminės. Jo tėvas (valstiečių kilmės) buvo žiniuonis, turėjęs didžiulę vidinę jėgą, išmanymą ir sugebėjimus. O patsai tas žmogus, su kuriuo bendravom, gyveno paprasto sodiečio gyvenimą. Pasakojo mums, kaip gydąs. Tiesa, daugiausia – gyvulius, rečiau – žmones. Galų gale, ne tai svarbiausia. Svarbu, kad žinios ir sugebėjimai, perduodami iš kartos į kartą, išliko. Deja, taip jau atsitiko, kad neturėjau laiko pokalbiams su tuo žmogumi publikuoti. Tada, 70-ujų vidury, vis neturėdavau kada, nuolat būdavau užsivertęs kitais darbais. Vis dėlto ketinu tą medžiagą išspausdinti. Pavadinsiu: „Pašnekesiai su paskutiniuoju vengrų žiniuoniu.“

– Šamanai, žiniuonys, užkalbėtojai – ar turi jie kokią tikjiems būdingą „aurą“?

– Matote, kaip mokslininkas privalau visą šią su „aura“ susijusią tematiką ištýrinėti objektyviai. Nepaisydamas to, turiu iš karto prisipažinti: jaučiu, jog tie žmonės spinduliuoja nepaprastą gerumą. Beje, Vengrijoje yra du tokie žiniuonys, pas kuriuos, vildamiesi pasveikti, traukia šimtai žmonių. Visi kalba, kad jų gydymas labai veiksmingas. Todėl, be abejonės, tokie žmonės turi geradario aurą. Tačiau mums visa tai – nepakankamai išaiškintų reiškinį sritis.

– Todėl, kad neįmanoma išmatuoti?

– Kaip tik todėl, kad negalima išmatuoti. Tiksliau, kai ką galima ištirti – ar žmonės tikrai išgyja, ar ne. Gydytojai, žinoma, šito nenori pripažinti.

– Manoma, jog tai „nemoksliška“...

– Būtent. Bet galų gale tai ne etnologo užduotis – matuoti tą aurą ar spinduliaivimą. Kai būdamas Mandžiūrijoje susitikau su šamanu, kurio fotografija ant mano knygos *Sámánok, lelkek és jelképek* („Šamanai, dvasios ir simboliai“), išejo Budapešte 1994 metais) viršelio, mudu negalėjom pažišnekučiuoti, nes jis šnekėjo tik savo gimtaja kalba (nemokėjo net kiniškai), o aš, savo ruožtu, nemokėjau jo kalbos. Bet mudu pažvelgėm kites kitam į akis ir iškart tapome draugais. Ko pas jį atvažiavau, žinojo ir be žodžių. Mudu sėdėjom greta kito ir... Žodžiu, tarp mudvieju gimė toks

labai malonus tarpusavio supratimas, dvasinis ryšys. Panaši istorija man atsitiko ir su vienu Tuvos šamanu, kuris atsišviekindamas pasakė: „Tu – mano sūnū“.

Tą patį patyriau ir Korėjoje, kur viena šamanė – ir su ja dėl kalbos barjero negalėjau pasikalbėti – man išeinant liepė dar kada nors būtinai sugrįžti, nes jautė norinti perduoti man savo žinias ir sugebėjimus.

Tokie dalykai širdyje žadina šiltus jausmus. Ir aš tikiu: žmonių santykiose svarbiausia, kad, esant būtinybei, galime suprasti vienas kitą ir be žodžių.

– Jei abiejų „bangos ilgis“ tas pats.

– Taigi, tas pats bangos ilgis, arba rezonansas, darna...

Turiu vieną labai gerą bičiulį. Gyvena Belgijoje, prie Briuselio, emigravo iš Vengrijos dar iki II pasaulinio karo. Jis – dailininkas. Pats save vadina dailininku šamanu. Jis turi šamano būgną, negana to, dar ir gydo. Kiek mudu šnekėjomės... Jis sako, kad pagrindinis šamano rūpestis – atstatyti darną žmoguje. Esmė ta, kad daugelio ligų šaknys – dvasinės pusiausvyros praradimas, pažeista psichika.

Tuvoje, taip pat Buriatijoje pastebėjau, kad šamanas rūpinasi ne tiek *jau sergančio* žmogaus gydymu, kiek stengiasi *užbėgti ligai už akių*, atstatyti vidinę pusiausvyrą. Jei kuris nors sunegaluoja, eina pas šamaną ir prašo, kad tas jį „*apvalytų*“. Čia esminis Rytų ir Vakarų mąstysenos skirtumas: nereikia laukti, kol susirgsi ir tik tada gesinti gaisrą, verčiau neleisti ligai prisiartinti, jos išvengti.

– Pastaruoju metu kaskart vis daugiau žmonių, ir iš „pačių civilizuočiausiųjų“, susidomi savo šaknimis, o jų beieškodami, atranda šamanizmą. Jei žmonės vėl tapțu šamanizmo pasekėjais, ar tai būtų išeitis iš dabartinės krizės, pasireiškiančios plačiai paplitusi nepasitikėjimu savimi, vidiňės darnos stoka?

– Tiesa, mažosiose, Tarybų Sajungos sudėtyje buvusiose tautose vėl palaipsniui ima rastis šamanų. Juk jie – ne vien tikrosios šių tautų kultūros sergėtojai, bet ir vedliai naujoje, besikeičiančioje situacijoje. Vadinas, šamanizmas šioms tautoms – ir simbolis, ir priemonė ieškant kelio į savo kultūros ištakas, paveldą.

– Kaip tik todėl šamanizmas, šamanai ir buvo laikomi tokiaisiai pavojingais?

– Taip. Todėl juos ir persekiojo, kur tik ir kiek tik galėdami. Keista, bet Kinijoje šamanų nelietė. Būtent jie Kinijoje išsaugojo ir dabar tėsia vietinės kultūros tradicijas.

Mano nuomone, nebūtų labai gerai, jei šamanizmas suklestėtų visur. Nors tiesa ir tai, jog šamanai kitoms religijoms nepaprastai pakantūs. Jų pačių atžvilgiu niekad nebuvo rodyta šitiek kantrybės. Pakantus nebuvo nei islamas Vidurinėje Azijoje, nei protestantizmas Laplandijoje. Lamaizmo išpažinėjai persekiojo šamanus Tibete ir Mongoliuje.

– Net stačiatikybė nebuvo tolerantiška.

– Taip, stačiatikybė Rusijoje – taip pat. Na, žinoma, ypatingu nepakantumu pasižymėjo komunizmas. Šiuo atžvilgiu, kaip sakiau, Kinija buvo išimtis. Aš įsivaizduoju, kad mūsų planetoje būtų buvę kur kas daugiau santaikos, jei

kitos, agresyvesnės religijos nebūtų nustūmusios šamanizmo į tolimiausią kampą.

Šamanizmas visada buvo labai lankstus, todėl ištvéré vienkintį spaudimą. Visur, kur ligi šiol tebegyvuojas, jis yra labai lanksti... net, sakyčiau, ne „religija”, o greičiau tikėjimas, pasaulėvaizdis, mitinė mastysena, pasaulėjauta. Santykis su liga, sveikata, praeities paveldu, savo šaknimis – duotybės, kurias iš šamanizmo verta perimti, pasinaudoti jomis mūsų laikais. Vis dėlto tegul kiekvienas laikosi savo kultūrinių tradicijų. Ten, kur nebūta šamanizmo, kur nėra senų jo tradicijų, aš jo nediegtiau. O ten, kur jis nuo seno egzistavo, leiskime jam ramiai gyvoti. Kadaisė šamanizmas buvo plačiai paplitęs tarp Šiaurės, Vidurio ir Pietų Amerikos gyventojų, jis žinomas visoje Eurazijoje ir t.t. Taigi tai daugelyje vietų paplitęs fenomenas, nors reiškiasi begale įvairiausiu pavadinimu. Verta puoselėti kaip tik labiausiai išvystytas šamanizmo rūšis, stipriausias tautose, kur jis kultivuoamas.

– Šamanizmui atgaivinti reikia ypatingų žmonių.

– Jų atsiras. Tarp jaunosis kartos atstovų – vis daugiau pasiryžusių pasišvęsti šiam keliui. Tarkim, nemažai mandžū tautos jaunimo šiandien ryžtasi šiai profesijai.

– Ir savo valia?

– Visiškai savo valia. Tik šitaip ir įmanoma, nes varu nė vieno nepriversi imtis šios profesijos. Juolab, pagal tradiciją, sprendžia dvasios, tinka kuris būti šamanu ar ne. Jos renkasi patį tinkamiausią asmenį.

– Kaip žinia, šamanu būti gali toli gražu ne kiekvienas. Ši profesija reikalauja nemenko savęs atsižadėjimo, atsakomybės už savo pašaukimą, net pasiaukojimo. Arba, kaip rašot savo knygoje „Šamanai, dvasios ir simbolai”: „Šamanas visada pasirengęs susidurti su kritine situacija, neretai jis prisiiima ir visas su tuo susijusias kančias”; „Šamanas visada aukoja savo jėgas ir išmanymą, kai tik bendruomenei prireikia gerovę teikiančios iniciatyvos”. Ne paslapčis, jog mūsų dienomis tokį savybių turintys žmonės sutinkami vis rečiau. Tad ar apskritai įmanoma rimtai kalbėti apie „šamanizmo atgimimą”?

– Matote, pats esu sutikęs tokį žmonių.

– Netgi pasiturinčiose šalyse?

– Ir ten. Pavyzdziui, Jungtinėse Valstijose Michaelis Hameris, žymus šamanizmo tyrinėtojas, net įsteigė pagarsėjusius kursus, kuriuose mokomasi mušti būgną. Ten visada rasi du tris žmones, kurie iš visos širdies, nesiekdamai naudos, padeda kitiems. I tuos kursus žmonės ateina todėl, kad jaučia turį tam tikrų gabumų. Tai rodo, kad gebėjimas būti šamanu gyvas kiekviename iš mūsų. Tiesa, nevienodu mastu, bet tikrai gyvas. Tai žinau iš savo patirties. Kai iš léto vedu delnu viršum kito žmogaus, tam tikroje vietoje kartais pajuntu šaltį. Ir i savo klausimą „Čia skauda?” sulaukiu atsakymo „Taip”. Vadinas, mes, be abejonės, turim gabumų, tik jais nesinaudojam.

– Ar jūs pats dalyvavote panašaus pobūdžio šamanų kursuose?

– Taip, dalyvavau. Hamerio – netgi dukart. Pasirodo, jis skaitės mano knygas, ir jam patikę. Pakvietė mane į Kal-

forniją, į svečius, leido nemokamai dalyvauti jo kursuose. Taigi dalyvavau Hamerio ir jo mokinį, pavyzdžiui, Jonathano Harowitzo, rengiamose kursuose. Beje, Hameris dėstė šamanizmą ir Vengrijoje.

– Ar Vengrijoje vyksta panašūs nuolatiniai kursai?

– Taip, vyksta. Netgi dveji. Vienų organizatorius – žinomas Budapešto *Tér-Színhás* teatro režisierius Istvánas Somogyi. Jo požiūris į visa tai labai rimtas. Beje, jis pajęgus iki galo atlikti „šamano sielos kelionę”. Iš kultūrinės atminties Somogyi iškasė neįtikėtinų dalykų. Savo mokiniams ir aktoriams, kad jie tapțu gabesni, atlieka šamano iniciacijos ritualą.

– Ar tai tikrai duoda naudos?

– Be abejo, taip. To teatro aktoriai labai gerai vaidina. Čia slypi neabejotinas ryšys, juk ir šamanas, tam tikra prasme, – „vieno aktoriaus trupė”. Jis turi mokėti dainuoti, mušti būgną, šokti, imituoti įvairių gyvūnų ir dvasių globėjų balsus. Visa tai – esminiai aktorystės komponentai.

– Kaip į tai žiūri šiuolaikinė Vengrijos visuomenė?

– Tai kelia didelį susidomėjimą. Somogyi turi apie 50 mokinį, aplink jį buriasi besidomintys. Praeūsiais metais mačiau jų gatvės vaidinimą, surengtą kaip didelė procesija – be galio įdomu. Buvo skirta Vengrijos valstybės 1000-mečiui ir pirmojo Vengrijos karaliaus, Šventojo Istvano Pirmojo karūnavimo 1000-mečiui pažymėti. Vaidinimas vaizdavo pagonių ir krikščionių susitikimą. Žodžiu, buvo labai įdomu ir įspūdinga.

– Koks požiūris apskritai į žiniuonis, šamanus, užkalbėtojus šiandieninėje Vengrijoje ir jai gretimose žemėse?

– Kiek žinau, šamanų daugiau nebéra. Vis dėlto, kaip minėjau, yra du gydantys žiniuoniai. Vienas save nedviprasmiškai vadina užkalbėtoju (užkeikėju), nes jis, regis, kilęs iš žiniuonių giminės ir, manding, naudoja senuosius, paveldėtus gydymo būdus. Nebuvau su juo asmeniškai susitikęs, bet mačiau jo televizijos interviu – gana įdomu. Ateity norėčiau su juo susitikti akis į akį.

– Tad Vengrijoje kol kas – tik du tokie žmonės?

– Galbūt ir daugiau, nes dabar štie dalykai labai madinę. Tik aš į tuos kitus asmenis nežiūriu pernelyg rimtai.

– Kitaip sakant, tie „kiti“ greičiau – tik žolininkai?

– Taip, žolininkai. Na ir dar, žinoma, viską krūvon suplakantis *New age* judėjimas. Pradeda tą, pradeda aną, o išeina kažkokia košė... Beje, Rusijoje, negana to, tai kelia ir nemažą pavojų. Ypač kalbant apie tikrus Sibiro šamanus. Juk Rusijoje šiandien galima publikuoti ką tik nori, kad ir visiškus niekus. Žmonės ko tik nepriskaito, ir galų gale viskas baigiasi siaubinga painiava. Bent jau aš stengiuos susitiki tik su tokiais žiniuonimis ir užkalbėtojais, kurie gyvena kuo atokiau nuo spausdinto žodžio įtakos. Nebūtinai civilizacijos nepaliestose vietose – tokį šiaiš laikais paprasčiausiai nebéra, bet vis dėlto ten, kur iš senųjų tradicijų dar šis tas išliko.

Su Mihály Hoppálu Taline kalbėjos Tõnu Kalvet

Versta iš: Sirp. – 2001, birželio 1 d.

Iš estų kalbos vertė Urmas KARU ir

Birutė PETRAUSKAITĖ

Žymus XX a. antrosios pusės amerikiečių antropologas Edwardas Twitchellas Hallas gimė 1914 metais Misuryje. Antrojo pasaulinio karo metu tarnavo Jungtinių Valstijų daliniuose Europoje bei Filipinuose, tada ir susidomėjo skirtingų kultūrų nulemtu erdvės suvokimu, t. y. antropologijos šaka, pavadinta proksemija. E. T. Hallas ir buvo vienas iš jos pradininkų. Pagrindinė jo idėja ta, kad nors sensorinis visų žmonių aparatas vienodas, erdvės – tiek konkrečios, žmogų tiesiogiai supančios, asmeninės, tiek juoba platesnės, abstraktesnės – suvokimą dideliu mastu lemia kultūra. Beje, „asmeninė erdvė” – viena iš pagarsėjusių būtent šio mokslininko įvestų sąvokų. E. T. Hallas veikalai: „Nebyli kalba” (*The Silent Language*. – New York: Doubleday, 1959), „Slaptoji dimensija” (*The Hidden Dimension*. – New York: Doubleday, 1966) ir „Anapus kultūros” (*Beyond Culture*. – New York: Anchor Press, 1976).

Proksemija tarp kultūrų: vokiečiai, anglai ir prancūzai

Edward T. HALL

Vokiečių, anglų, amerikiečių, prancūzų kultūros di-dele dalimi persmelkia viena kitą, tačiau daugelyje taškų jos ir kertasi. Apsišvietę amerikiečiai ir europiečiai baudžiasi teisingai interpretuojantys vieni kitų elgesį, todėl iškylantys nesusipratimai yra juoba rimti. Kultūriniai skirtumai, į kuriuos neatsižvelgiant, paprastai tampa dingstimi kitą laikyti netikėliu, nepraustaburniu ar storžieviu.

Vokiečiai

Kai tik žmonės iš skirtingų šalių dažniau susiduria, jie ima apibendrinti vieni kitų elgesį. Vokiečiai bei vokiškai kalbantys šveicarai – ne išimtis. Dauguma šių dviejų šalių intelektualų bei profesionalų, su kuriais man teko kalbėtis, galų gale pradėdavo aptarinėti amerikiečių santykį su erdvė ir laiku. Tieki vokiečiai, tiek vokiškieji šveicarai išsakė ne vieną taiklą pastabą dėl to, kaip kietai amerikiečiai suspaudžia laiką ir kaip laikosi dienotvarkės. Jie pastebėjo ir tai, kad amerikiečiai nepalieka né valandėlės laisvo laiko patiemis sau (tai pažymėjo ir Sebastianas de Grazia savo knygoje „Apie laiką, darbą ir tingulį”).

Kadangi nei vokiečių, nei šveicarų (skyrium, Šveicarijos vokiečių) tikrai negalima apkaltinti nerūpestingumu, man pasirodė jdomu plačiau paklausinėti juos apie jų požiūrį į amerikiečių santykį su laiku. Jie teigė, jog europiečiai įtraukia į savo dienotvarkę mažiau įvykių nei amerikiečiai, ir paprastai pridurdavo, kad europiečiai jaučiasi ne taip „suspausti” laiko kaip amerikiečiai. Žinoma,

euporiečiai skiria kur kas daugiau laiko viskam, kas susiję su žmonių tarpusavio santykiais. Ne vienas iš mano apklaustujų pastebėjo, kad Europoje svarbu žmonių tarpusavio santykiai, o Jungtinėse Valstijose – dienotvarkė. Keletas net žengė dar vieną loginį žingsnį ir susiejo elgesį laike su laikysena erdvėje, kuriai amerikiečiai esą neįtiketinai neatidūs. Europietiškų standartų požiūriu, amerikiečiai erdvę tiesiog nedovanotinai eikvoja ir retai deramai pritaiko žmonių poreikiams. Atrodo taip, tarsi amerikiečiai manytų žmones išvis neturint jokių su erdvė susijusių poreikių. Perdėdami dienotvarkės reikšmę amerikiečiai tad linkę nuvertinti asmeninius erdvės poreikius. Tačiau toli gražu ne visi europiečiai yra tokie įžvalgūs. Dauguma pasitenkina pasakę, kad Jungtinėse Valstijose jie nuolat jaučiasi spaudžiami laiko, ir dažnai dar pasiskundžia mūsų miestų vienodumu. Šiaip ar taip, iš tokų europiečių pastabų galima tikėtis, kad vokiečiams tikrai labiau nei amerikiečiams rūpės erdvės normų pažeidimai.

Vokiečiai ir įsibrovimas

Niekuomet nepamiršiu, kaip, būdamas paskutinio kurso studentas, pirmasyk susidūriau su vokiečių proksemėmis nuostatomis. Visas mano išsiauklėjimas, mano padėtis, pats mano ego buvo užsipulti ir akimirkniu sutriuškinti vokiečio, kurio sampratos apie „įsibrovimą” nesušvelnino nei trisdešimt metų gyvenimo Amerikoje, nei puikiai išmokta anglų kalba. Norint suvokti įvairias su tuo susijusias aplinkybes, reikia aptarti dvi kertines amerikiečių nuostatas, kurios šioje šalyje yra

savaimė suprantamos ir kurias amerikiečiai tad yra linę laikyti visuotinėmis.

Pirma, Jungtinėse Valstijose esama visuotinai paimoma nematomų ribų aplink bet kuriuos du ar tris besišnekučiuojančius žmones, atskiriančių juos nuo aplinkinių. Tokią grupę izoliuoja bei gynybine privatumo siena apsupa vien tik astumas. Paprastai čia kalbama tyliai, vengiant pažeisti kitų privatumą, o jei balsai vis dėlto girdimi, žmonės elgiasi taip, tarsi jų negirdėtų. Taigi privatumas garantuojamas ir tuomet, kai jo iš tikrųjų nėra. Antroji nuostata kiek subtilesnė ir liečia tikslią ribą, kurią peržengės asmuo suvokiamas iš tikrujų jėjės į patalpą. Kalbėtis pro uždaras duris, stovint lauke, daugumai amerikiečių nereiškia būti namo ar kambario viduje jokia šio žodžio prasme. Jei kas, pravėrės duris, stovi ant slenkscio ir kalbasi su kuo nors viduje, asmeniškai jis tebesuvokiamas ir tebejaučiamas kaip esąs lauke. Jei kas įstaigoje tiesiog įkiša galvą į kabinetą, jis dar tebéra lauke. Paprasčiausiai laikytis durų staktos, nors visu kūnu jau esi kambaryste, reiškia, kad viena koja tu dar tebeeini pro šalį, taip sakant, dar nežengei į kito teritoriją. Né viena iš šių erdvės nuostatų negalioja Šiaurės Vokietijoje. Kiekvienu iš šių atvejų, kai amerikietis dar laikys save esant lauke, jis jau bus įžengės į vokiečio teritoriją ir, vadinas, jau bus užmezgės su juo santykį. Konfliktą tarp šių dviejų nuostatų į mano dėmesio centrą iškélé toks nutikimas.

Buvo šilta pavasario diena, viena iš tų, kokios būna tik gryname Kolorado aukštumų ore, diena, kai džiaugesi, kad gyveni. Stovėjau ant naujai įrengtos sodybos laiptelių ir kalbėjausi su jauna moterimi, gyvenusia viršuje. Pirmasis aukštas buvo paverstas dailininko studija ir, be to, taip, kad vienu ir tuo pačiu jėjimu naudojosi abiejų butų gyventojai. Viršutinio buto gyventojai, įžengę pro nedideles duris, iki laiptų į antrą aukštą turėjo praeiti palei vieną studijos sieną. Kitaip sakant, jie turėjo „patogumą“ kirsti dailininko teritoriją. Stovėdama ant laiptelių ir šnekėdamasis pažvelgiau į kairę ir studijoje, už kokių penkiasdešimties ar šešiasdešimties pėdų, pastebėjau dailininką iš Prūsijos, irgi besišnekučiuojantį su dviem savo draugais. Jis buvo pasiskęs taip, kad žvilgtelėjęs į šalį galėjo mane matyti. Aš pastebėjau jį, bet nenorédamas pasirodyti įžūlus arba nutraukiti jo pokalbio su draugais, nesąmoningai pritaikiau amerikietišką taisyklę ir nusprendžiau, kad abu šie dalykai – mano tylus pokalbis ir jo šnekučiavimas – vienas kito visiškai neliečia. Netrukus patyriau, kad tai buvo klaida, nes greičiau nei apie tai galima papasakoti dailininkas paliko savo draugus, perėjo mus skyrusią erdvę, nustumė mano pašnekovę į šalį ir degančiomis aikimis pradėjo ant manęs šaukti. Kokią aš turėjus teisę įžengti į jo studiją su juo net nepasisveiki- nės? Kas man davės tokį leidimą?

Aš pasijutau taip užgautas ir pažemintas, kad net po kone trisdešimties metų tebejaučiu pyktį. Vėlesni tyrinėjimai man padėjo geriau suprasti vokiečių nuostatas, ir suvokiau, kad, vokiečio aikimis, aš tikrai buvau nedovanotiniai nemandagus. Aš jau buvau „viduje“ ir dargi įsibroviau taip, kad galėjau *matyti*, kas ten vyksta. Vokiečiui nėra tokio dalyko kaip būti patalpoje neperžengus įsibrovimo ribos, juoba žiūrint į kitą, nesvarbu, iš kaip toli.

Neseniai tyrinėdamas, ką žmonės pastebi būdami intymioje, asmeniškoje aplinkoje ir visuomenėje, viešumoje, turėjau progą nepriklausomai įsitikinti vokiečių vizualinio įsibrovimo jausmu. Savo tyrinėjimų sumetimais paprašiau nufotografuoti kokią porelę atskirai vienomis ir kitomis minėtomis aplinkybėmis. Vienas iš mano pagalbininkų, vėlgi vokietis, savo tiriamuosius viešai fotografovė tik geroku kampu, nes, kaip jis sakė, „nevalia atvirai žiūréti į kitą žmogų – *tai įsibrovimas*“. Tai, ko gerro, paaškina ir tą nerašytą paprotį, kuriuo remiasi vokiečių įstatymai, draudžiantys viešai fotografioti nepažystamus asmenis be jų sutikimo.

„Privati sfera“

Vokietis nuosavą erdvę jaučia kaip savo ego tąsą. Šį jausmą galima suvokti per terminą *Lebensraum* [pažodžiui ‘gyvenimo, ar gyvybinė, erdvė’], kuris apima tiek daug, kad jo net neįmanoma išversti. Hitleris jį vartojo kaip veiksmingą psichologinį svertą vokiečius pakelti užkariavimams.

Priešingai nei arabo, kaip pamatysime vėliau, vokiečio ego yra nepaprastai atidengtas, tad gindamas savo „privačią sferą“ vokietis gali nueiti labai toli. Tai buvo pastebėta ir Antrojo pasaulinio karo metu, kai amerikiečių kareiviams teko stebėti vokiečių belaisvius kuo įvairiausiomis aplinkybėmis. Vienu atveju vidurio vakarų fronte keturi vokiečių karo belaisviai buvo apgyvendinti kartu viename mažame barake. Ir vos tik pasitaikė galimybė gauti medžiagų, kiekvienas iš jų atsivérė, kad įgytu *nuosavą erdvę*. Ne tokiomis palankiomis aplinkybėmis pačioje Vokietijoje, Vermachtui jau žlungant, kai belaisvių daugėjo greičiau nei buvo įmanoma juos apgyvendinti, jie buvo priversti įsikurti už nepridengiančių vielos tvorą. Čia kiekvienas kareivis, kuris tik įsigudrindavo gauti medžiagų, ēmėsi statyti nuosavą būstelį, kartais ne didesnį už lapės urvą. Amerikiečiai stebėjos, kodėl vokiečiai nesujungia savo pastangų bei skurdžių statybinių išteklių ir neįsirengia sau didesnės, tinkamesnės erdvės, juoba turint galvoje labai šaltas pavasario naktis. Nuo to karto man dažnai tekėdavo pastebėti šito poreikio – pridengti ego – architektūrines apraiškas. Vokiečių namai su balkonais įrengti taip, kad privatumas tiesiog krenta į akis. Kiemas paprastai aptvertas ištisa siena, bet net ir tada, kai neaptvertas, jis yra šveñta.

Ypač vokiečiui kelia nerimą amerikiečio požiūris, jog erdve reikia dalintis. Negaliu šio atvejo dokumentuoti, bet vienas liudininkas iš Antrojo pasaulinio karo metu okupuoto ir sugriauto Berlyno pranešė apie košmarišką situaciją, kokią neretai gali sukelti žioplos tarpkultūrinių santykų klaidos. Tuo metu Berlyne itin trūko gyvenamojo ploto. Siekdama palengvinti padėtį, Amerikos zonas okupacinė vadovybė įsakė berlyniečiams, kurie tebeturėjo sveikas virtutes ir vonių kambarius, dalintis jais su savo kaimynais. Įsakymą galų gale teko atšaukti, nes vokiečiai, įtampai peržengus pakeliamas ribas, dėl šių pasidalintų patogumų pradėjo vieną kitą žudyti.

Vokietijoje tiek privačiuose, tiek visuomeniniuose pastatuose dažnai įrengtos garsui nepralaidžios dvigubos durys. Apskritai vokiečiai į duris žiūri labai rimtai. Atvykės į Ameriką vokietis iškart patiria, kad mūsų durys labai plonus ir lengvos. Visiškai skiriasi šių šalių gyventojų požiūris į uždaras bei atviras duris. Istaigose amerikiečiai duris laiko atviras, vokiečiai – uždaras. Vokietijoje uždaros durys visai nereiškia, kad už jų esantis žmogus nori būti vienas ir netrukdomas ar kad jis daro kažką tokio, ką slepia nuo aplinkinių akių. Paprasčiausiai vokietis mano, jog atviros durys – tai nerūpestingumas bei netvarka. Uždaros durys išsaugo kambarį kaip visumą ir įkūnija gynybines ribas tarp žmonių. Kitaip jie būtų priversti nuolat bendrauti. Vienas iš mano kalbintų vokiečių paaiškino: „Jei mūsų šeimoje nebūtų buvę durų, mes būtume priversti gyventi visiškai kitaip. Be durų mes būtume kur kas dažniau riejęsi... Kai nebegali kalbėtis, tiesiog pasitraukiu už durų... Jei nebūtų buvę durų, aš visuomet būčiau buvęs pasiekiamas savo mamai”.

Pavykus vokietijai išjudinti pasisakyti apie amerikietišką uždaros erdvės sampratą, galima tikėtis, kad jis prabils apie triukšmą, sklindantį kiaurai pro sienas ir duris. Daugeliui vokiečių mūsų durys atspindi amerikiečio gyvenimo būdą. Jos plonus ir pigios, jos retai kada gerai sueina, joms labai trūksta substancialumo, kuriuo pasižymi vokiškosios durys. Užsidaro jos tyliai ir atrodo labai tvirtos. Užrakto beveik negirdėti, jis vos brakšteli, tarsi jo visai nebūtų.

Amerikos biznio atvirų durų politika ir uždarų durų nuostatos vokiečių verslo kultūroje sukelia nemažų sunkumų atstovaujančioms bei pagalbinėms Amerikos firmoms Vokietijoje. Dalykas, regis, labai paprastas, bet nesugebėjimas jo pagauti tarp amerikiečių ir vokiečių vadovų abiejose Atlanto pusėse kelia trintį bei nesusipratimus. Vienos firmos, turėjusios verslo reikalų visame pasaulyje, kartą buvau pakviestas patarėju. Vienas iš pirmųjų klausimų buvo: „Kaip priversti vokiečius laikyti duris atviras?” Mat atviros durys šioje kompanijoje vokiečius vertė pačius jaustis atvirus, ir veikla tapdavo neleistinai relaksuota bei nedalykiška. Kita vertus, uždaros durys amerikiečius vertė jaustis taip, tarsi čia vyktų

kažkokia konspiracija, o jie paprasčiausiai paliekami nuošaly. Esmė ta, kad tiek atviros, tiek uždaros durys abiejiose šalyse reiškia ką kita.

Tvarka erdvėje

Vokiečių kultūros tvarka bei hierarchišumas reiškiasi ir organizuojant erdvę. Vokiečiai nori nuolat žinoti, kur jie yra, ir labai nemégsta žmonių, kurie pažeidžia eilę arba „išsimušą iš ritmo”, arba kurie nepaiso tokų užrašų kaip „leiti draudžiamą”, „Tik personalui” ir panašiai. Kai kas vokiečių požiūryje į mus kyla būtent iš mūsų familiaraus požiūrio į ribas bei valžią apskritai.

Šiaip ar taip, nerimas, kurį vokiečiams sukelia tvarą nuolat pažeidžiantys amerikiečiai, né iš tolo nepalyginamas su tuo, kokį jiems kelia lenkai, išvis nemantytys nieko bloga šiokioje tokioje netvarkoje. Jiems eilė ir subordinacija atrodo kaip lazdos muštras bei aklas keliaklupsčiavimas prieš valžią. Kartą mačiau lenką, kavinėje įlindusį be eilės vien tam, „kad išjudintų tuos avinus”.

Kaip jau buvau užsiminęs, vokiečiai įsibrovimo klaušimų yra labai techniški. Kai kartą savo studentų paprašiau apibrėžti atstumą, kuriuo prisiartinės trečiasias jau būtų įsibrovės į dviem žmonių pokalbi, amerikiečiai nieko neatsakė. Kiekvienas žinojo, kad jis pajustų įsibrovimą, jei tas nutiktų, bet negalėjo įsibrovimo kaip nors apibrėžti arba paaškinti, kaip būtent jį pajustų. Tuo tarpu vokietis ir Vokietijoje dirbantis italas, abu priklausą manu klasei, atsakė nedvejodami. Abu pasakė, kad trečiasis įsibraus į dviem žmonių erdvę prisiartinės per septynias pėdas [per du metrus]!

Daugeliui amerikiečių atrodo, kad vokiečiai elgiasi pernelyg griežtai, nenuolaidžiai bei oficialiai. Iš dalies tokį įspūdį sukelia skirtinges santykis su kėde. Amerikiečiai, regis, nekreipia dėmesio, jei kas patraukia kėdę, kad atstumas geriau atitinką situaciją, o tie, kas atkreipia į tai dėmesį, nieko nesako, nes aptarinėti kito elgesį būtų nemandagu. O Vokietijoje pakeisti kėdės padėtį reiškia pažeisti papročius. Papildoma atgrasa tiems, kurie to nežino, yra vokiškų baldų masyvumas. Netgi didysis architektas Mies van der Rohe, dažnai maištavęs prieš vokišką tradiciją statyboje, savo pagarsėjusių krėslus darė tokius sunkius, kad net ir tikram galiūnui būtų gana keblu juos patraukti. Vokiečiai lengvi baldai yra anatema, ir ne tik dėl to, kad atrodo per skysti, o kaip tik dėl to, kad žmonės juos judina ir taip griauna daiktų tvarką, kartu vis įsibraudami į „privacią sferą”. Kartą man pranešė apie vieną atvejį: vokietis laikraščio redaktorius, persikėlęs į Jungtinės Valstijas, lankytųjams skirtą kėdę pastatė „tinkamu atstumu” ir priveržė prie grindų varžtais, nes negalėjo pakęsti amerikiečių įpročio pagal situaciją nuolat stumdyti kėdę.

Anglai

Jau esu sakęs, kad amerikiečiai ir anglai – tai dvi didelės tautos, kurias skiria viena kalba. Tačiau skirtumai, dėl kurių apkaltinai kalbą, priklauso ne patiemis žodžiams, o veikiau kito lygmens pranešimams, pradedant angliškaja intonacija (kuri daugeliui amerikiečių atrodo apsimestinė) ir baigiant tuo, kaip ego elgiasi su laiku, erdve bei daiktais. Turbūt nėra kitų dviejų kultūrų, kuriose prokseminių detalių skirtumai būtų taip pabrėžti, kaip išsilavinusiu (gimnazijos lygio) anglų ir viduriniosios klasés amerikiečių. Viena iš pagrindinių šio platoaus nesutikimo priežasčių yra ta, kad Jungtinėse Valstijose žmones bei užsiémimus klasifikuoja pati erdvė, o Anglioje tik socialinė sistema nustato, kas tu esi. Jungtinėse Valstijose reikšminga jūsų padėties užuomina yra jūsų adresas (ne tik namų, bet ir darbovietės). Džonsas iš Bruklino ar Majamio – ne tas pat, kas Džonsas iš Niuperto ar Palmbyčio. Grinvičo bei Keipkodo pasauliai nesuseina su Niuarko ar Majamio. Istaigos Medisono ar Parke aveniu atrodo svaresnės nei Septintojoje ar Aštuntojoje aveniu. Kampinis kabinetas turi didesnį prestižą nei esantis šalia lifto ar ilgo koridoriaus gale. O anglas gimsta ir užauga socialinėje sistemoje. Jis išlieka lordas – nesvarbu, kur jis užtiksi, kad ir už prekystalio žuvies kioskelyje. Be klasinių skirtumų, skiriama mes su angliais ir tuo, kaip padaliname erdvę.

Viduriniosios klasés amerikietis, augantis Jungtinėse Valstijose, jaučia turjus teisę į atskirą kambarį ar bent dalį kambario. Amerikiečiai, paprašyti apibūdinti idealų kambarį arba kabinetą, vienareikšmiškai įsivaizduoja jaime save vieną. O paprašyti apibūdinti savo dabartinių kambarių ar kabinetų, jie pasakoja tik apie savajų bendros patalpos dalį ir per vidurį nubrėžia aiškią ribą. Tiek vyrai, tiek moterys virtuvę bei pagrindinį miegamajį apibūdina kaip prilausantį motinai arba žmonai, o tévo valdomis laiko kabinetą ar darbo kambarį, jei toks yra, o jei ne, tai „dirbtuvę“, „rūsi“ ar kitąs yra darbastalį garaže. Amerikietės moterys, norédamos pabūti vienos, gali eiti į miegamajį ir užsidaryti duris. Uždaros durys yra ženklas, reiškiantis „netrukdyti!“ arba „esu pikta!“. Tieka namie, tiek darbe amerikietis prieinamas tada, kai atviros jo durys. Iš jo tikimasi ne užsidarymo, bet nuolatinio persirengimo atsiliepti į kitų reikalus. Durys uždaromas per konferencijas, asmeniškus ar biznio pokalbius, taip pat dirbant susikaupimo reikalaujanči darbą, mokantis, ilsintis, miegant, persirenginėjant bei mylintis.

Viduriniosios bei aukštesniosios klasés anglas auga viename kambaryje su savo broliais ir seserimis. Tik vyriausiasis gauna atskirą kambarį, kurį užleidžia išvykdamas į pensioną, gal devynerių ar dešimties metų. Perėjimas į nuosavą kambarį, anksti jpratus gyventi kartu su kita, nors atrodo nenuoseklus, padaro reikš-

mingą poveikį anglo santykui su nuosava erdve. Jis gali niekuomet neturėti nuolatinio „nuosavo kambario“ ir retai tokio tikisi ar mano turjus į ji teisę. Netgi Parlamento nariai neturi savo kabinetų ir dažnai tvarko reikalus terasoje priešais Temzę. Todėl anglus glumina amerikiečių poreikis turėti saugią vietą darbui, kabinetą. Anglioje dirbantys amerikiečiai gi, negavę prideramos, jų požiūriu, uždaros darbo patalpos, susierzina. Ego pridengiančių sienų poreikis amerikietį stato kažkur tarp vokiečio ir anglo.

Skirtingos anglų ir amerikiečių nuostatos siūlo kai kurių reikšmingų užuominų, ypač jei laikomės prielaidos, kad žmogus, kaip ir kiti gyvūnai, turi įgimtą poreikį retkarčiais užsidaryti nuo kitų. Vienas anglas studentas iš mano seminarų gali būti pavyzdžiu, kas nutinka, kertantis nuostatomis. Jo santykiai su amerikiečiais akivaizdžiai buvo įtempti. Regis, niekas nesiklojo, o iš jo pastabų buvo aišku, kad mes nemokame deramai elgtis. Jo nusiskundimų analizė parodė, jog pagrindinis susierzinimo šaltinis buvo tariamas amerikiečių nejautumas tam, kad jis kartais paprasčiausiai nenori dalintis savo mintimis. Jo žodžiai: „Aš vaikštinėju pirmyn atgal po kambarį, ir atrodo, kad vos tik noriu pabūti vienas, mano kambariokas iškart mane ima kalbinti. Netrukus jis jau klausia: Kas yra, tu kažko pyksti? Ir kaip tik tada aš jau iš tikrujų supykstu ir ką nors atrėžiu“.

Nors prieikė šiek tiek laiko, bet galiausiai mums parvysko nustatyti pagrindinius šiuo atveju susikirtusius amerikiečių ir britų nuostatų skirtumus. Norėdamas pabūti vienas, amerikietis eina į kambarį ir užsidaro duris – uždarumą jam suteikia architektūros elementai. Amerikiečiui atsisakyti kalbėtis su kitu, esančiu tame pačiame kambaryje, atsakyti jam tyla reiškia kraštinę atmetimo formą ir yra neabejotinės didelio nepasitenkinimo ženklas. O anglas, nuo vaikystės neturėjęs nuosavo kambario, atsiribojimui nuo aplinkinių niekuomet nesinaudoja erdvę. Jis turi išsiugdės tam tikrus vidinius barjerus, kuriuos iškelia ir tikisi, kad aplinkiniai juos atpažins ir pripažins. Taigi kuo labiau anglas, būdamas su amerikiečiu, užsidaro savyje, tuo labiau amerikietis linkęs brautis, siekdamas įsitikinti, ar viskas gerai. Įtampa trunka tol, kol abu pradeda pakankamai gerai vienas kitą pažinti. Esmė ta, kad abiejų erdvinių bei architektūriniai poreikiai anaiptol néra tokie patys.

Naudojimasis telefonu

Anglų vidiniai privatumo mechanizmai ir amerikiečių privatumo priedanga lemia labai skirtingus papročius, susijusius su telefonu. Nuo telefono neapsiginsi nei sienai, nei durimis. Kadangi iš skambučio nepasakysi, nei kas skambina, nei kaip svarbus yra jo reikalas, tai žmonės jaučiasi priversti atsiliepti. Kaip galima numanyti, anglai, kai nori pabūti vieni su savo mintimis,

telefoną suvokia kaip įsibrovimą žmogaus, kuris nieko geresnio jau nebesugalvojo. Kadangi niekuomet nežino, ar labai užsiémės yra anas kitame laido gale, tai anglas prieš skambindamas gerai pasvarsto. Verčiau jau pasiūsti laišką. Skambinti – tai „bruktis“ ir būti nemandagiam. Telefonas skirtas neatidėliotiniems reikalams ir nenumatytiems atsitikimams.

Aš pats kelerius metus naudojausi šia sistema gyvendamas Santafé, Niumechike, kai buvau ištiktas depresijos. Be telefono aš apsieidavau visų pirma todėl, kad už jį reikia mokėti, bet kartu ir džiaugiausi mažos savo kalnų slėptuvės ramybe ir nenorėjau būti trikdomas. Kitiems ši mano idiosinkrazija sukėlė šoką. Žmonės tikrai nežinojo, ką su manimi daryti. Jie tiesiog nustérdavo, kai j Klausimą „Kaip man su Jumis susisiekti?“ aš atsakydavau: „Pasiūskite man atviruką. Aš kasdien lankausi paše“.

Aprūpinę daugumą savo viduriniosios klasės piliečių atskirais kambariais ir netgi galimybe pabėgti į užmiestį, mes įsiskverbėme į pačią asmeniškiausią jų erdvę pačiu viešiausiu įtaisu – telefonu. Dabar mus gali pasiekti bet kas ir bet kada. Iš tikrujų mes tapome tokie prieinami, kad dabar reikia sugalvoti, kur įtaisyti mūsų sugalvotus įtaisus taip, kad žmonės paprasčiausiai galėtų dirbtį! Tačiau ginantis nuo skambučių reikia parodyti didžiausią sumanumą bei taktą, kad kiti nebūtų įžeisti. Juolab mūsų technologijos neatsižvelgia į žmogaus poreikį pabūti kartu su šeima ar tiesiog vienam su savo mintimis. Problemą sukelia tai, kad iš telefono skambučio neįmanoma pasakyti, kas skambina ir koks neatidėliotinas yra jo reikalas. Kai kas atsisako paskelbti savo numerį informaciniuose sąrašuose, bet tai, savo ruožtu, sukelia sunkumą iš toliau atvykusiems ir norintiems paskambinti draugams. Valdžios vyru sprendimas – atskiri telefonai svarbiems asmenims (papras tai raudoni). Raudonoji linija eina kiaurai pro visas sekretores, „kavos pertraukėles“, pro signalą „užimta“ ir jungia tiesiai su Baltaisiais rūmais, Valstybės departamento bei Pentagonu.

Kaimynai

Anglioje gyvenantys amerikiečiai savo reakcijomis į anglus yra gana nepaslankūs. Dauguma jų įsižeidžia ir sutrinka, nes užaugo amerikietiškų santykų su kaimynais erdvėje ir anglus interpretuoja neteisingai. Anglioje kaimynystė nereiškia nieko. Tai, kad gyvenate gretimame bute su kita šeima, nereiškia, kad galite juos aplankyti, iš jų skolintis, bendrauti su jais, ar kad jūsų vakis gali kartu žaisti. Sunku tiksliai pasakyti, kiek amerikiečių sugeba prisitaikyti prie angliskojo gyvenimo būdo. Anglu nuostata amerikiečių atžvilgiu iš esmės yra nuspavinta pastaruju kolonijinio statuso. Ši nuostata yra kur kas sąmoningesnė ir todėl lengviau išsakoma nei

paties anglo nerašyta teisė ginti nuo pasaulio savo privatumą. Kiek tik siekia mano žinios, tie, kas bandė kreiptis į anglus vien kaimynystės pagrindu, vargu bau susilaukė sėkmės. Taip, anglas gali susipažinti ir netgi pamėgti savo kaimynus, bet tik ne todėl, kad jie gyvena šalia. Nes anglų bendravimo nuostatas grindžia ne erdvė, o socialinis statusas.

Kieno yra miegamasis

Aukštesniojo viduriniosios klasės sluoksnio anglų namuose ne moteriai, o būtent vyru priklauso miegamasis, visų pirma kaip slėptuvė nuo vaikų, dar nejsivinusiu angliškojo privatumo taisyklių. Vyru, ne moteriai, priklauso ir persirengimo kambarys. Vyru priklauso ir kabinetas, suteikiantis visišką privatumą. Anglas vyros yra labai išrankus savo apdarams ir pasirengęs skirti nemažai laiko bei dėmesio jiems įsigyti. Priešingai, anglų moteris į rūbų pirkimą žiūri panašiai kaip amerikietis vyras.

Pakeltas ir prislopintas balsas

Derama erdvė tarp žmonių nustatoma jvairiais būdais. Vienas iš jų, irgi kintantis iš kultūros į kultūrą, – balso garsumas. Tieki Anglioje, tiek apskritai Europoje amerikiečius nuolat kaltina garsiai kalbant, o tai iš tikrujų priklauso nuo dviejų balso valdymo formų: a) būtent garsumo ir b) įsakmios moduliacijos. Amerikiečiai pakelia balsą priklausomai nuo atstumo ir daro tai pakopomis (šnabždesys, normalus balsas, šauksmas ir t. t.). Neretai draugingam amerikiečiui nerūpi, kad jis ir taip visi puikiai girdi. Iš tikrujų taip jis išreiškia savo atvirumą, parodo, kad neturi ką slėpti. O anglui tai rūpi, dar ir kaip, nes norédamas išvengti asmeniškumų bei nejsibrauti jis išsiugdė sugebėjimą reguliuoti savo balsą pagal asmenį, su kuriuo kalba, atidžiai priderindamas jį taip, kad vos jveikštaplūkis triukšmus bei atstumą. Anglių kalbėti pernelyg garsiai reiškia įsibrovimą, blogas manieras ir yra žemo socialinio elgesio ženklas. Beje, dėl savo balso moduliavimo anglas amerikiečių aplinkoje gali sukelti įtarimų konspiracija, o tai, savo ruožtu, gali tapti priežastimi jį paženklinti kaip tvarkos drumstėją.

Akių išraiškos

Kai kurių įdomių skirtumų tarp kultūrų atskleidė akių išraiškos tyrimas. Anglas mūsų šalyje susiduria su keblumais ne tik tada, kai nori pabūti vienas ir užsidaręs, bet ir tada, kai nori bendrauti. Jis niekada néra tikras, ar amerikietis jo klausosi. Mes, savo ruožtu, irgi nesame tikri, ar anglas mus suprato. Daugelis šių bendravimo dviprasmybių kyla dėl skirtingai suprantamos akių išraiškos. Anglas yra išmokytas griežtai sutelkti dėmesį ir atidžiai klausyti, jei nenori pasiodyti nemandagus ir néra

garsą izoliuojančią sienų. Jis nekinkuoja galva ir neburba, kad parodytų, jog supranta jus. Kad girdi jus, jis parodo, mirkteledamas akimis. Kita vertus, amerikiečiai išmokyti nedėbsoti. Mes žiūrime kitam žmogui tiesiai į akis ir nenusukam žvilgsnio tik tuomet, kai norime įsitikinti, kad jų nugalėsime.

Amerikiečio žvilgsnis, nukreiptas į pašnekovą, dažnai šokinėja nuo vienos akies prie kitos ir netgi ilgam išvis palieka jo veidą. Deramas anglo elgesys klausant reikalauja per atitinkamą priimtą atstumą nejudamai įremtų akių: turi atrodyti, kad jis žiūri tiesiai į jus, kad ir jurių vieną akj žiūréty. Norėdamas atliliki šį fokusą, anglas turi būti už kokių aštuonių ar daugiau pėdų. Kai žvilgsnis nebeapima 12° pločio démés, tai jis jau per arti. Arčiau nei aštuonių pėdų atstumu žmogus neišveniamai žiūri tik arba į vieną, arba į kitą akj.

Prancūzai

Prancūzai, gyvenantys piečiau bei ryčiau Paryžiaus, šiaip jau priklauso Viduržemio jūros kultūrų paribui. Šios grupės nariai tarpusavy yra artimesni nei šiaurės europiečiai, anglai bei amerikiečiai. Viduržemio kultūros santykis su erdve matyti iš sausakimšų traukinii, autobusų, automobilių, pakelės kavinių bei gyventojų butų. Išimtis, žinoma, yra turtingų pilys bei vilos. Sausakimšas gyvenimas savaime reiškia neišvengiamą juslinį bendravimą. Prancūziškajį jusliškumą atskleidžia ne tik tai, kaip prancūzai valgo, svečiuojasi, šnekasi, rašo, grūdasi kavinėse, bet netgi tai, kaip jie sudarinėja žemėlapius. Jų žemėlapiai yra nepaprastai gerai apgalvoti ir taip sudaryti, kad kelialojas gali rasti juose pačios smulkiausios informacijos. Jau vien iš šių žemėlapių galima pasakyti, kad prancūzai panaudoja visus savo pojūčius. Žemėlapis ne tik paaikiina jums, kaip susigaudyti vietovėje, bet ir pataria, kur galima pasidžiaugti atsiveriančiu vaizdu, kuris kelias veda per įspūdingą kraštovaizdį, taip pat kur galima pailsėti, atsigavinti, pasivaikščioti ir netgi skaniai pavalygti. Žemėlapis informuoja kelialoją, kokius pojūčius ir kokiuose kelionės taškuose jis gali tikėtis pasmaginti.

Namai ir šeima

Viena iš galimų priežasčių, kodėl prancūzai taip mėgsta būti lauke, yra būtent sausakimši namai, kuriuose dauguma jų gyvena. Prancūzai svečiuojasi restoranuose bei kavinėse. Namai skirti šeimai, o poilsis ir bendravimas vyksta lauke. Visi namai, kuriuose tik man teko lankytis, ir apskritai viskas, ką man pavyko sužinoti apie prancūzų namus, liudija, kad jie dažnai iš tikrujų yra gerokai perpildyti. Darbininkų klasės bei smulkių buržua namai gi itin perpildyti, o tai reiškia, kad prancūzai ištis yra priversti daug bendrauti jusliškai. Jų įstai-

gos, namai, miesteliai ir miestai, ir netgi kaimas suplanuoti taip, kad palaikytų bendravimą.

Tarpasmeniniuose susitikimuose bendravimas ypač intensyvus. Kalbėdamas su jumis prancūzas iš tikrujų į jus žiūri taip, kad dėl to negali kilti jokių abejonių. Ir į moterį, atkreipusią dėmesį Paryžiaus gatvėje, jis žiūri tiesiai ir atvirai. Amerikietės moterys, kurj laiką gyvenusios Paryžiuje, gržusios išgyvena juslinio nepakankamumo periodą. Kelios man prisipažino, kad įprato nuolat būti žiūrimos, todėl amerikiečių įprotis nežiūrėti vertia jas jaustis taip, tarsi jų iš viso nebūtų.

Prancūzai ne tik jusliškai bendrauja tarpusavyje, bet ir yra įpratę prie to, ką mes pavadintume aštriais pojūčiais. Prancūzų automobilai atitinka jų poreikius. Mažą jų dydį šiaip jau priskirtume žemam pragyvenimo lygiui bei didesnėms žaliaivų kainoms, tačiau nors kainos, žinoma, yra veiksny, vis dėlto būtų naivu manyti, jog tai pagrindinis veiksny. Automobilis ne mažiau atspindi kultūrą nei kalba, todėl užima atitinkamą nišą kultūriname biotope. Mašinų pokyčiai atspindi kitus pokyčius ir juose atsispindi. Jei prancūzams tekty vai ruoti amerikietiškas mašinas, jie būtų priversti atsiaskyti daugelio savo erdvinių įpročių, kurios šiaip jau brangina. Eismas palei Eliziejaus laukus bei Triumfo arką panašus į eismą tarp Niudžersio kelio užkardos ir Indianapolio greitkelio saulėtą sekmadienio popietę. Su amerikietiškų dydžių mašinomis tai būtų masinė savižudybė. Netgi vienas kitas „kompaktiškas“ amerikietiškas automobilis Paryžiaus eismo sraute atrodo tarsi ryklys tarp mailiaus. Jungtinėse Valstijose tas pats automobilis atrodo normalus, nes atitinka mastus. Tik sveitimoje aplinkoje, kur išsišoka, Detroito plieno žirgas pasirodo toks, koks iš tikrujų yra. Amerikietiškos pabaisos viduriuose ego gana vietas, privatumo sferos mašinoje net nesusikerta, taigi keleiviai čia gali net nesusitikti. Nenoriu pasakyti, kad visi amerikiečiai vienodi, sukirpti pagal Detroito kurpalį. Bet kadangi Detroito nepriversi gaminti to, kas patikytų kitiem, tai daugelis amerikiečių renkasi mažesnes, manevringesnes europietiškas mašinas, geriau atitinkančias jų asmenybę bei poreikius. Šiaip ar taip, gana bent kiek atidžiau įsižiūrėti į prancūziškus automobilius, kad pastebėtum, jog čia kur kas labiau pabrėžiamas individualumas nei Jungtinėse Valstijose. Tik palyginkite Peugeot, Citroeną, Renault bei Dauphine'ą ir mažytę 2 C.V. batų déžutę! Amerikoje metų metus turėtų mainytis stiliai, kol atsirastų tokia jvairovė.

Prancūzų santykis su atviromis erdvėmis

Kadangi apskritai erdviniai poreikiai turi išlaikyti pusišausvyrą, prancūzai miestiečiai išmoko maksimaliai naudoti parkus bei gatvę. Miestas jiems teikia pasitenkinimą, taip pat ir žmonės mieste. Gana švarus oras,

šaligatviai iki septyniaskaitės pėdų pločio, automobiliai, nepaverčiantys žmogaus bulvare nykštuku, – visa tai leidžia laikyti gatvės kavines bei išsaugoti atviras erdves, kuriose žmonės gali rinktis ir pasidžiaugti vieni kitais. O kadangi prancūzas mėgaujasi miestu ir visa širdimi gyvena Jame – jo vaizdu, garsu bei kvapu jvairovėje, jo šaligatviu, aveniu bei parku erdvėse, – tai ir izoliuojančios automobilio ertmės jam reikia kur kas mažiau nei Jungtinėse Valstijose, kur žmonės tarp dangoraižių bei Detroito išperų atrodo kaip tikri nykštukai, iš visų pusų apgulti šiukšlių bei nešvarumų ir apnuoduti smogo bei anglies dvideginio.

Žvaigždė ir tinklas

Europoje esama dvių pagrindinių erdvėtvarkos sistemų. Viena iš jų, segmentinė „žvaigždė“, būdinga Prancūzijai bei Ispanijai, yra socialiai jcentriška. Antroji, „tinklas“, atsiradusi Mažojoje Azijoje, perimta roménų ir Cezario laikais atnešta į Angliją, – socialiai išcentriška. Prancūziskoji-ispaniškoji sistema visus taškus ir visas funkcijas jungia. Prancūzų metro sistemoje skirtingos linijos kaskart susieina tam tikrose žymiose vietose, kaip kad Taikos aikštė, Opera bei Madlenas. Tinklo sistema atskiria dalykus juos išrikuodama. Abi sistemos turi privalumą, tačiau žmogui, įpratusiam prie vienos, kita gali pasirodyti kebli.

Pavyzdžiui, klaida pasirenkant kryptį centriniame taške susikertančiu spinduliu sistemoje tampa tuo didesnė, kuo toliau nukeliaujama. Taigi bet koks apsirirkimas čia yra tas pat, kas leistis klaudinga kryptimi. Tinklo sistemoje klaidos priklauso nuo apsirirkimo laipsnio – 90° ar 180° – ir paprastai būna pakankamai akivaizdžios, kad jas pastebėtų net tas, kas yra ne kokios orientacijos. Jei keliaujate teisinga kryptimi, kad ir per vieną ar du kvartalus nuo savo tikslo, klaidą galima bet kada lengvai ištaisyti. Tačiau centrinio taško sistema turi kai kurių tik jai būdingų privalumų. Įpratus joje gaudytis, čia, pavyzdžiui, kur kas lengviau nustatyti vietą erdvėje paprasčiausiai nurodant tašką ant konkretaus spindulio. Taip galima susitarti su kuo nors susitikti netgi nepažystamoje teritorijoje, tarkim, dvidešimtosios magistralės penkiasdešimtame kilometre į pietus nuo Paryžiaus – tai visa reikalinga informacija. Priešingai, tinklo koordinacių sistemoje, norint nustatyti padėtį erdvėje, būtina nurodyti bent dvi linijas ir tašką (šiaip jau kur kas daugiau linijų ir taškų, priklausomai nuo to, kiek tenka daryti posūkių). Be to, žvaigždės sistema leidžia daugelį jvairių užsiemimų integruti mažesnėje erdvėje nei tinklo sistema. Antai gyvenamoji, apsipirkimo, verslo, darbo ir poilsio vietas gali susieiti aititinkamuose centriniuose taškuose ir būti iš jų lengvai pasiekiamos.

Neįtikėtina, kiek daug prancūzų gyvenimo sričių remiasi žvaigždės spinduliu sistema. Tarsi visa kultūra

būtų paremta modeliu, pagal kurį valdžia, įtaka bei vadovavimas cirkuliuoja pro keletą susisiekiančių centrų. J Paryžiu veda šešiolika pagrindinių greitkelių, į Kaną (netoli Omahos pakrantės) dyviliaka, į Amjeną dyviliaka, į Le Maną vienuolika ir dešimt į Reną. Net šie skaičiai pakankamai raiškiai neperteikia, ką iš tikrujų reiškia tokia organizacija, nes visa Prancūzija – tai aibė voratinklių, susikabinusių vis į stambesnius ir stambesnius centrus. Kiekvienas smulkesnis centras turi savo išėjimą į aukštesnį lygį. Paprastai keliai tarp centrų neina per kitas gyvenvietes, nes kiekvienas miestelis turi savo kelią. Tai visiška priešingybė amerikietiškajai organizacijai, kurioje magistralės, jungiančios pagrindinius centrus, mažus miestelius suveria lyg karolius ant vėrinio.

„Nebylioje kalboje“ esu aprašęs, kaip prancūzų įstogos vadovas dažnai atsiduria vidury – su savo patikėtiniais, supančiais jį aplinkui tarsi palydovai ant stygų. Kartą man teko turėti reikalų su tokia „centrine figūra“ – mano vadovaujamos mokslininkų grupės narys prancūzas pageidavo būti paaukštintas pareigose dėl to, kad jo stalas stovėjo vidury! Netgi De Gaulle'is savo tarptautinę politiką grindė centre Prancūzijos padėti. Žinoma, kai kas nesutiks, jog ir labai centralizuota prancūzų švietimo sistema turi bendra su įstaigų išplėnavimu, metro planu, gatvių tinklu ir, galų gale, tautos charakteriu, bet, mano galva, būtent taip ir yra. Ilgametė darbo su jvairiomis kultūromis patirtis mane įtikino, jog pagrindinės gijos paprastai persmelkia visą vienuomenės audinį.

Apžvelgti šias tris Europos kultūras, kurioms Jungtinii Valstijų vidurinioji klasė yra itin artima (tieki istoriškai, tiek kultūriškai), paskatino, be kita ko, ir tai, kad per kontrastą su jomis išryškėjo ir kai kurios mūsų pačių pamatinės nuostatos. Apžvalga parodė, kad skirtingos suvokimo nuostatos lemia visiškai skirtinus erdvės poreikius, nesvarbu, kuriame lygmeny juos nagrinėsime. Viskas, nuo kabineto iki ištiso miesto ar didmiesčio, atspindi jo įkūrėjams bei gyventojams būdingą suvokimo modalumą. Todėl sprendžiant tokias problemas kaip miesto atnaujinimas bei amortizacija, būtina iš esmės ištirti, kaip jo gyventojai suvokia erdvę ir kaip reaguoja į savo pojūčius. Kitame skyriuje bus kalbama apie tautas, kurių erdviniai pasauliai gerokai skiriasi nuo mūsiškio ir iš kurių mes galėtume daugiau sužinoti apie save.

Versta iš: Hall E. T. *The Hidden Dimension*. – New York: Doubleday & Co., 1966. – P. 123–138: XI.
Proxemic in a Cross-Cultural Context:
Germans, English, and French.
Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Jono Basanavičiaus premija – Daivai ir Evaldai Vyčinams

Toli gražu ne kiekvienam lemta atrasti tikrąjį savo kelią, pamatinės, nevienadientes vertėbes, paliktas mums liaudies dainų rinkiniuose ir kaimo senolių išminties kloduose, padėti jas ižvelgti kitiemis ir tame kelyje atrasti vienam kitą.

Kaip tik tokie *atradusieji* yra šių metų valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatai.

Daiva Račiūnaitė–Vyčinėnė jau pelnė išskirtinę vietą šiuolaikinėje kultūroje kaip iškilusia unikalaus mūsų kultūros reiškinio – sutartinių – tyrinėtoja ir populiarintoja. Nuo pat savo, kaip folkloro puoselėtojos, veiklos pradžios su M. K. Čiurlionio meno mokyklos folkloro ansambliu, vėliau Muzikos akademijoje, dėstytojos Laimos Burkšaitienės paskatinta, ji įsisuko į užburiantį archaiškųjų giesmių ratą (maginį jų poveikį ir pati ne kartą nagrininėjo). Mokslo darbuose, straipsniuose, konferencijų pranešimuose ji nagrinėja sutartinių sandaros, stiliaus, atlikimo ypatybes, kilmės, paplitimo klausimus, semantiką, sąsiadas su mitiniais vaizdiniais.

Šiuos tyrinėjimus vainikavo 1992 m. appginta humanitarinių mokslų daktaro disertacija, 2001-aisiais pasirodžiusi monografija „Sutartinių atlikimo tradicijos“ ir šiemet anglų kalba išleista knyga „Lithuanian poliphonic songs“ (kartu su autentiškais senųjų

giesmininkų įrašais). Tai neabejotinai pasitarnaus tiek sutartinių fenomeno, tiek ir jų tyrinėjimų sklidai tarptautiniu mastu.

Né kiek ne mažiau vaisingos Daivos Račiūnaitės–Vyčinėnės pastangos gaivinti ir skleisti gyvajį sutartinių skambėjimą, jų atlikimą grindžiant mokslo darbų rezultatais, o šiuos pasitikrinant ar net inspiruojant praktika. Turėdama savito tembro balą, puikiai valdydama atlikimo specifiką, drauge su jos suburta sutartinių giedotojų grupe „Trys keturiose“ ji kaip niekas kitas nuosekliai ir profesionaliai „taiso giesmes“ daugybės koncertų, vakaru, Lietuvos ir užsienio folkloro festivalių metu, rengia radijo įrašus, garso publikacijas.

Daiva, kaip ir dera senosios kultūros tyrinėtojai, atstovauja giedančių moterų – kūrėjų (deivių, laumių) stichijai, o Evaldas Vyčinas (tegu bus atleistas tam tikras schematiškumas) reprezentuoja vyriškosios, instrumentinės kultūros pusę, né kiek ne mažiau slėpinigą, paženklintą anapusine patirtimi.

Evaldas – vienas autoritetingiausių lietuvių instrumentinės muzikos, pačių senųjų instrumentų reikšmės gaivintojų, skleidėjų bei tyrinėtojų. Straipsniuose, konferencijų pranešimuose jis nagrinėja tradicinių instrumentų gyvavimo, repertuario, sandaros specifiškumus, jų sampratos atspindžius tautosakoje, dai-

nose. Tačiau gal net svarbiau, kad jo ir jo vadovaujamų folkloro ansamblį „Visi“, „Jievaras“ déka į kultūros apyvartą sugržo dūdmaišis, cimbolai, ožragis, švilpa, pūslinė, dambrelis, paties rekonstruota ratukinė lyra ir kiti senieji lietuvių instrumentai, kuriuos tradicinių kaimo muzikantų kapelų bei folkloro ansamblų grojime beveik visiškai buvo ištūmė dumpliniai armonikos tipo instrumentai. Evaldas – puikus muzikantas, grąžantis kone visais tradiciniai instrumentais, tačiau ypatinga „vyčiniška“ maniera, kurioje darniai susilieja gera ištudiuotas senųjų muzikantų stilius ir ryški individualybė.

Bet turbūt niekas su kitais nesupainios ir Evaldo baldo, savitos dainų interpretacijos. Pakanka išgirsti jo vedamą dainą (pavyzdžiu, „Jau sutemo temela“, „Tuoje ulyčiuo“), ir kitaip jų skambėjimo, atrodo, jau nebegali įsivaizduoti. Panašiai nutinka, kai jiedu – Daiva su Evaldu – uždainuoja drauge.

Beje, jau daug metų ir daug ką jie veikia drauge – dėsto LMA Etnomuzikologijos katedroje, kuriai Daiva jau antri metai vadovauja, dainuoja su folkloro ansambliu „Visi“, „Naujosios muzikos“ ansambliu, nuolat fiksuodamis ir studijuodamis dar tebegyvuojančius senosios mūsų kultūros reiškinius važinėja po Lietuvą, drauge ir atskirai rengia garso publikacijas. Beje, paskutinieji metai jiems buvo ypač rezultatyvūs – pasirodė Daivos parengtų sutartinių kasetė, serijos „Lietuvių tradicinė muzika“ kompaktinės plokštélės „Sutartinės“, „Pietų dzūkų dainos“, „Aukštaičių daugiabalsės dainos“, Evaldo sudaryta smuiko muzikos rinktinė, su ansambliu „Visi“ išrašytos žemaičių dūnininkų dainos, Simono Stanevičiaus, Liudviko Rézos surinktos dainos, paties Evaldo solo atliekamos Antano ir Jono Juškų surinktos dainos. Išties dainingas laikotarpis.

Tai, ką apie Daivos ir Evaldo Vyčių veiklą probékšmiai paminiéjau, – neabejotinai verta visokeriopo aukšto įvertinimo. Tačiau valstybinė Jono Basanavičiaus premija teikiama ne tik už mokslo darbus, muzikos atlikimą, pedagoginę veiklą, bet visų pirma už mūsų tautos kultūrai reikšmingos veiklos mastą, poveikį visuomenei, idėjų téstinumą.

Būdami santūrios, orios laikysenos, niekada nepataikaujantys kieno nors skoniu ar suvokimui, o gal kaip tik dėl to, kad pirmine, neginčiama verte laiko senają, prasmį ir simbolij pri-sotintą dainą, jiedu neabejotinai stovi dabarties lietuvių kultūros fenomeno – folkloro judėjimo – priešakyje, tapdami jo formuojojais ir įkvėpējais, daugelio reiškinių pradininkais. Iš jų vadovaujamų kolektyvų išaugo ne viena žmonių karta, senają dainą tarsi ugnį išnešiojusi po visą Lietuvą (pirmiausia tai pasakytina apie buvusius „Visi“ ansambliečius), pasirinkusi etnomuzikologijos studijas ar profesionalią autorinę kūrybą grindžianti giluminiais folkloro klodais (tai buvę Daivos auklétiniai – „čiurioniukai“). O kiek folkloro ansamblų tiesiog sekė „visiukais“, kopijavo jų laikyseną, žemaitišką ar brolių Juškų surinktų dainų atlikimo stilų, kiek sutartinių giedotojų susiburti ir įsigilinti į šį kultūros paveldą paskatino „Trys keturiose“.

Daiva ir Evaldas Vyčinai neatsiejami nuo folkloro festivalio „Skamba skamba kankliai“ organizavimo darbų, nuo pačių

folkloro sajūdžio ištakų, – generuodami idėjas, rengdami programas, nuolat patys ir su savo kolekyvais esmingai jame būdami. Jie ir kitų reikšmingų etninės kultūros įvykių – šventės „Ant marių krantelio“, tarptautinių festivalių „Baltica“, „Griechyne“, „Gyvosios archeologijos dienos“ – dalyviai. Be kita ko, įvykiai tampa ir jų pačių parengtos šviečiamosios ar koncertinės programos, mokymai, konsultacijos. Tai milžiniškas visą jų gyvenimą užpildantis nesavanaudis triūsas vardan, sakytum, paprastos, bet lietuviškosios savivokos gelmes siekiančios liaudies dainos.

Linkédami jiedviem gražaus tarpusavio sutarimo (kaip dėl skambesio glunda Evaldo smuiko „strūnelė su šilkeliu“), darnos šeimoje ir su visu kuo, kas juos supa (kaip nuteikia Daivos senosios giesmės), drauge su jais esame laimingi, kad garbinga valstybinė Jono Basanavičiaus premija įteikiama šiemis neeiliniams ne tik etninės, bet ir visos šiuolaikinės lietuvių kultūros žmonėms.

Vida ŠATKAUSKIENĖ

LAUREATES

Daiva Vyčinienė and Evaldas Vyčinas – the Jonas Basanavičius Prize Winners

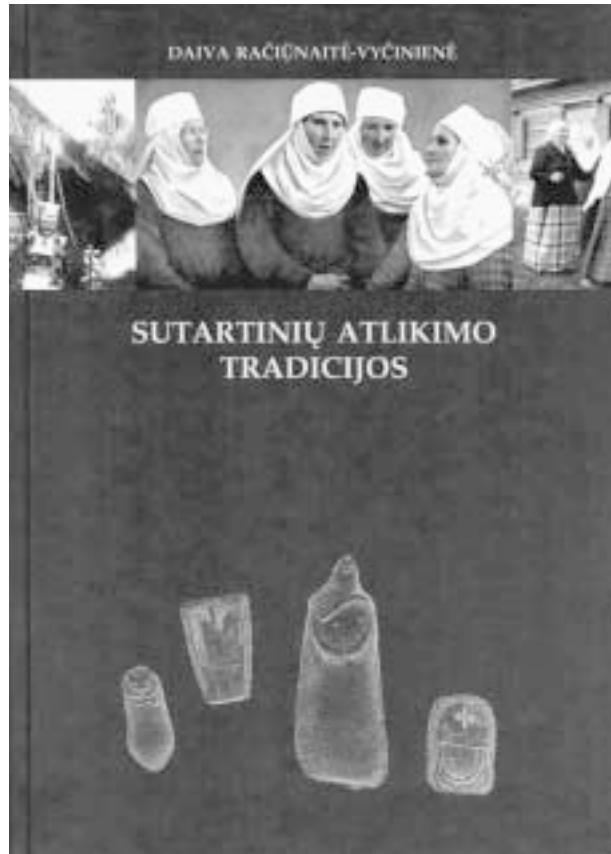
Vida ŠATKAUSKIENĖ

Folk Culture Centre's assistant director Vida Šatkauskienė presents the Vyčinas, Daiva and Evaldas, the Jonas Basanavičius Prize winners of 2002. Throughout all Lithuania they are well-known as active workers of the folklore movement. Currently Daiva Vyčinienė is not only the most celebrated scholar, chanter and fosterer of ancient Lithuanian polyphonic songs sutartinės (singing in the folklore group „Three in Four“) but also the organizer of festivals, the author of books and the compiler of sound recordings. And Evaldas Vyčinas is a gifted musician who plays the fiddle, the psaltry, the cymbols, the bagpipe, and who is the leader of several folklore groups such as „Visi“, „Jievaras“ as well as the investigator and cultivator of the ancient Lithuanian instrumental music.

Slėpiningas sutartinių fenomenas

Ukrainiečių etnomuzikologas Klementas Kvitka savo mokiniams patarinėdavo: jei rašai knygos ar kurio kito darbo recenziją, reikia ne tik knygą perskaityti, bet ir gerai išstudijuoti visą literatūrą, visus šaltinius, kuriuos autorius panaudojo. Be to, reikia išstudijuoti ir tuos veikalus, kurių autorius nepanaudojo, bet kuriuos galėjo panaudoti. Prisilaikydama tokio požiūrio, apie Daivos Račiūnaitės–Vyčinienės knygą „Sutartinių atlikimo tradicijos“ (Vilnius: Kronta, 2000) neturėčiau rašyti ko nors panašaus į recenziją. Joje autorė pateikė tokį gausų panaudotos literatūros sąrašą, kad neskaitytos dalies tikrai nesiimčiau studijuoti. Taigi tokį griežtą reikalavimą, kokį kėlė minėtas mokslininkas, sunku įvykdyti, tad, šiuo požiūriu, mano atsiliepimas apie pirmają, beveik 300 puslapių apimties sutartinių studiją nebus išsamus – tai bus gal tik pamastymai ar viena kita nuomonė apie autorės aprašomajį objektą, įtikinamų ar abejotinų hipotezių sukeltos mintys ar tiesiog konstatavimas, kad pagaliau pasirodė sutartinių tyrinėjimų rezultatai. Po šviesaus atmimimo Zenono Slaviūno netekties ilgą laiką niekas jo studijų nesiryžo pratęsti, juolab kad tai sudėtinga tema, reikalaujanti ne tik pirmynčio pasaulio tautų muzikinio folkloro pažinimo bei kitų giminingų mokslo duomenų išstudijavimo, bet ir didžiulio pasišventimo. Pastarojo autorei išties netruksta – tai lémė nuo studijų laikų besitęstantis beveik kasdienis gyvenimas sutartinių „fone“, jos giedotos įvairiuose folkloro ansambliuose, o šiuo metu grupėje „Trys keturiöse“, kuriai pati ir vadovauja, be to, ji nuolat studijuoja sutartines įvairiausias aspektais (literatūros sąraše – 15 pozicijų įvairiuose mokslo leidiniuose). Sutartinės, kaip įprasta dabar sakyti, – tarsi autorės „gyvenimo būdas“.

Gal kiek vėlokai atsiliepiama apie šį mokslinį veikalą. Sutartinių gerbėjų jis tikriausiai seniai išstudijuotas (iš tiesų leidinys pasirodė tik 2001 m. antrojoje pusėje), bet knyga – ne iš populiarujių, ne trumpalaikės vertės. Vieniems ji – pažintis su lietuvių dainuojamuoju folkloro fenomenu – sutartinėmis, kurios, anot autorės, „miesto jaunimui <...> vis labiau tampa savotiška meditacijos forma, o kai kuriems – ir saviraiškos būdu“. Kitiemis, ypač praktikuojantiesiems šį meną moksliniu pagrindu, – tai giliinimas iš sudėtingų sinkretinų sutartinių reiškinų, jų daugiabalsumo formas, įvairias atlikimo būdų atmainas. Dar kitiemis ši knyga sužadina žingeidžius pamastymus apie šio fenomeno kilmę, raidos formų priežastingumą, „pirminį“ ar „antrinių“ reiškinų genezę, baltų genčių migravimo ir maišy-

mosi istoriją ir dar daugybę kitų klausimų, į kuriuos gal atsakys tik būsimosios tyrinėtojų kartos. Bet vargu ar atsakys. Foninis menas, priešingai nei materialusis, nepaliko pėdsakų žemės sanklodose, tad tik iš dalies čia gali padėti kiti mokslai, o rašytiniai šaltiniai apie šį ypatingą kultūros reiškinį beveik išvis tyli. Tačiau autorė tikisi, kad jos darbas paskatins kitus mokslininkus imtis sutartinių tyrinėjimų ir kitais aspektais.

Paėmusi į rankas D. Račiūnaitės–Vyčinienės knygą pajauti, kad ji „šilta“ ir „gyva“. Iš jos puslapių, natų „partitūrų“ „skamba“ šiurkščiai darnūs, į nesibaigiančią polifonijos pynę susiliejantys sutartinių garsai. Gausiai iliustruota archyvinėmis ir šiuolaikinėmis atlikėjų bei muzikos instrumentų nuotraukomis, archeologinių radinių piešiniais, ornamentais, aiškinamosiomis schemomis, knyga skaitytojui žada ne akademiską stiliją. Ir iš tiesų. Jau įvadinėse pastabose autorė populiarai pristato sutartinę, trumpai nusako jos pagrindines ypatybes. Jų nemažai: tai tokios dainos, kurias būtina „ypač gerai sutarti“; jos buvo atliekamos tam tikro moterų skaičiaus, kas

lėmė ir jų pavadinimus – „dvejinė, trejinė bei keturinė”; „nepaisant atlikėjų skaičiaus <...> sutartinėse visuomet skamba tik du balsai <...> vienu metu, <...> neretai tarp balsų susidaro sekundos intervalai”. Šių dviejų balsų pynimasis tarpusavyje palyginamas su audimo procesu, kuriame „nytys tarsi nardo viena pro kitą: tai iškyla į paviršių, tai vėl pasislepia <...> sudarydamos jvairiaspalvių tembrų audinio jspūdį”. Čia pat pateikiamas grafinis sutartinių melodijų piešinys, kurio raštai tikrai primena mūsų audimo raštus (sudarė D. Valionis). Panašūs į sutartinių esą ir audimo terminai (*rinkti* raštą ir *rinkti* sutartinės tekštą; *rinktinė sutartinė* ir *rinktinė juosta* ir pan.). Bet nemanykime, kad toks vaizdingas įvedimas į sutartinių pasaulį – tai stengimasis papirkti skaitytoją, žaisti palyginimais ir įvaizdžiais. Pasirodo, indoeuropeistikos specialistai jrodi, kad amatininkų kūrybos terminai būdingi ir poetinei kūrybai, o mitologija kalba apie tai, kad kūrybos aktas priklauso dieviškiesiems visatos kūrėjams, kurie kuria, organizuoja, tvarko chaosą, paversdami jį kosmosu. Taigi sutartinių giedojimui autorė teikia kosmologinę prasmę; juk ir deivės dažniausiai audžia dainuodamos, nes „dainavimas <...> yra maginė priemonė chaosui pertvarkyti į kosmosą”. Taip nusakoma sena sutartinių kilmė ir jų pirmykštė funkcija.

Pirmame skyriuje apžvelgiama objekto rinkimo, skelbimo ir tyrinėjimo istorija. Vartomi rašytiniai šaltiniai, pakartojami chrestomatiniai folkloristikos istorijos faktai, juose ieškoma sutartinių gyvavimo pėdsakų laiko ir vienos atžvilgiu (taip pat pateikiamos ir sporadiškos, įvairoje literatūroje naujai užtiktos žinios). M. Stryjkowskio „Kronikoje” (XVI a.) paminėtos istorinės dainos su priedainiu „lado”, o ypač vienos jų lenkų kalba pateiktas fragmentas „Ne taip man gaila pilies...”, M. Miežinio sutartinių užrašymuose XIX a. radęs giminaičių Rytų Lietuvoje, neleidžia suabejoti, kad tikrai minimos sutartinės. A. Guagninio, J. Bretkūno (XVI a.) bei T. Lepnerio (XVII a.) aprašyti muzikos instrumentai ir jų skambėjimas, nors abejojant, tačiau, autorės nuomone, taip pat – instrumentinės sutartinės (tokios nuomonės yra ir kiti tyrinėtojai). Bet ar tikrai būtent sutartinių giedojimą Stryjkowskis ir Lepneris pavadino „vilkų staugimui”, „kaukimui”, – labai abejotina. Prie liaudiško dainavimo nepratusiai ausiai tokį jspūdį galėjo sukelti ir apskritai liaudies dainos, ypač sodrios, žemais stipriais balsais dainuojamos žemaičių (sutartinės labiau prilygsta „gervių gargėjimui” ar „gulbių tūtavimui”). Minėti autoriai konkrečiai kalbėjo apie Mažają Lietuvą ir žemaičius, bet nebūtinai tai turėjo būti sutartinės. Tiesa, M. Prætorijaus (XVII a.) Prūsijoje užrašytas šokis „Žalia rūtelė”, kurį jis gana detaliai apraše, labai panašus į sutartinių šokį (apie tai kalbama jau kitaime skyriuje – „Sutartinių paplitimo ir kilmės teorijos”), bet, kaip tyčia, autorius neužrašė melodijos, kuri daug pasakyta, nors penklinė ir buvo nubrėžta. Labai ryški

tendencija šį šokį priskirti prie sutartinių (išnašoje paciutojamas K. Poškaičio tvirtinimas, kad „Žalia rūtelė” yra sutartinės šokis), nors panašių šokio judesių randame ir ne sutartinėse.

Sutartinių buvimo žemaičiuose galimybę patvirtintų S. Stanevičiaus ir S. Daukanto pateikti duomenys. Ypač svarbi S. Stanevičiaus paskelbta sutartinė su melodija (1833). Ji nagrinėtina ne tik dėl atlikimo būdo (autorė pateikia S. Stanevičiaus, H. G. F. Nesselmano, Ch. Bart-scho ir J. Čiurlionytės interpretacijas), bet ir dėl sutartinių gyvavimo praeityje Žemaitijoje. Autorės nuomone, ši sutartinė nėra polifoninėms sutartinėms tipiškas pavyzdys, nes neturi politonalumo. Bet nereikia užmiršti fakto, kad sutartinė buvo užrašyta iš vieno pateikėjo, kuris visas melodijas galėjo padainuoti viena tonacija. Beje, visas savo užrašytas dainas S. Stanevičius, atrodo, pats padainavo F. Ivanavičiui, kuris užrašė melodijas (rinkinio įžangoje autorius rašo: „<.... daugiausia kaltas esu Jo Mylistai Ferdinandui Ivanavičiai, karužujui nuožygio Raseinių, kuris, tuom laiku būdamas Vilniuje, man ir mano dainoms išrodė tą teismą, jog dainažymes parašė”). Taigi ar jmanoma dainavimo būdo rekonstrukcija? Antra vertus, juk ir Šiaurės Rytų Lietuvoje, sutartinių gyvavimo ruože, kur vyrauja balsų derinimo įvairovė, ne vienos sutartinės yra politonalios. Taigi šios sutartinės žemaitiškumo ir „tikrumo” klausimas liks neišspręstas; ji žymės tik istoriškai pirmajį sutartinių melodijos užrašymo faktą, tačiau sutartinių arealą hipotetiškai praplėsti į vakarus gal ir galima.

Kur kas sudėtingesnis ir labiau intriguojantis kitame skyriuje gvildenamas klausimas – sutartinių amžius ir genezė. Pritardama kitų mokslininkų teiginiams, kad sutartinės siekia medžiotojų kultūrą, t. y. akmens amžių, autorė nagrinėja pirmykštėms liaudies meno stadijoms būdingus kūrybos elementus ir į pirmą vietą iškelia sutartinių sinkretizmą. Nors ne visi užrašyti kūriniai gali tai patvirtinti (dažnai stokojama kurio nors komponento, t.y. melodijos, šokio aprašo ar pilno teksto), tačiau jeigu jie turi savo variantų šeimas su sinkretinė visumą išlaikiusiais pavyzdžiais, kaip teigia autorė, sutartinių sinkretizmą yra galimybė rekonstruoti. Tai tikriausiai autorės ir buvo išbandyta pirmiausia praktiškai, atkuriant gyvą sutartinių skambėjimą; šis metodas tinkta ir mokslinei rekonstrukcijai, kuriant sutartinių pirmykštio, sinkretiško pavidalo hipotezę. Rekonstrukcijos būdu ir bandoma sudaryti „semantinį lauką, atkurti tam tikrą kultūros etapą”. Autorė susistemina sutartinių senumą patvirtinančius sinkretizmo komponentus, kuriuos nusako atskiromis poetikos, melodikos ir choreografinių judesių ypatybėmis. Iš jų svarbesni esą ne prasminis tekstas, ne turinys, bet motoriniai priegiesmai bei muzikinė išraiška, emocinis krūvis. Pasiremdama A. Veselovskiu, autorė teigia, kad senojo sinkretizmo emocinis ele-

mentas buvęs svarbesnis už žodinį turinį. Analogijos – mažai civilizuotų pasaulio tautų dainavime, kuriame dažniausiai vyrauja nežinomas prasmės žodžiai. Tokiu „be-prasmių” žodžių prasmė užslėpta, jų reikšmė maginė. Tokios dainos bus buvusios apeiginėmis, ritualinėmis. Kiti sinkretizmo elementai taip pat siejami su gilia senovė, ir kiekvienam jų autorė randa vaizdingą, hipotezėmis pagrįstą paaiškinimą. Nagrinėjami atskiri sinkretizmo elementai, jų tarpusavio sąveika, semantika. Prie sutartinių senumo priskiriamą ir ta jų ypatybę, kad jos buvo atliekamos tik moterų, ypač šokant, nes „vienos lyties atstovų šokimas rodo labai seną kilmę”. Moteriškasis pradas ne tik sutartinių, bet ir apskritai liaudies vokalinėje tradicijoje nagrinėjamą atskirame skyriuje, kur remiamasi įvairių tautų moteriškosios dainavimo tradicijos paralelėmis, folkloro rinkėjų bei mokslininkų pastabomis, taip pat mitiniai sutartinių įvaizdžiais ir personažais (pavyzdžiu, laumėmis, kurių mitologizavimui paskirtas ne vienas puslapis.). Čia iškeliamą hipotezę, kad giedamosios sutartinės – sakralinė moterų sfera (vyru sfera – instrumentinė muzika), o pirmynkščių sutartinių giedotojos galėjo priklausyti žynių kategorijai. Autorė netgi mano, kad sutartinės kadaise buvusios tam tikros elito kategorijos žmonių menas.

Sudėtingiausi klausimai – poskyryje „Sutartinių paplitimo ir kilmės teorijos”. Čia autorė pirmiausia atsiroba nuo aukščiau iškeltų hipotezių apie sutartinių paplitimą už Aukštaitijos ribų (nors vėliau vėl prie to sugrįžta) ir prioritaria argumentuotai Z. Slaviūno nuomonei, kad sutartinės yra rytu aukštaičių ir rytu dzūkų dainos. Prieš pateikdama keletą sutartinių genezės variantų, autorė išskiria keturias muzikinių požiūrių skirtingų sutartinių paplitimo teritorijas (Z. Slaviūnas jų išskyrė tris). Z. Slaviūno vadinančią trečiąją teritoriją (Tverečius, Mielagėnai, Rimšė, Utena, Ignalina, Zarasai) maždaug atitinka D. Vyčinienės antroji ir trečioji kartu paėmus. Autorės išskirta antroji (Šimonys, Kupiškis, Pušalotas, Obelai, Zarasai, Ragelai) žemėlapyje padalinta į dvi zonas; toks padalijimas paaiškėja kalbant apie galimą Nalšios ir sėlių kultūrų susiliejimą. Taip pakoreguojamas Z. Slaviūno pastebėtas sutartinių daugiabalsumo tipų paplitimas ir bandoma spręsti „skirtingų reiškinių genezę, jų etninę priklausomybę” (apie Z. Slaviūno skirstymą čia neužsiminta ir nuomonų skirtumai ar sutapimai nekomentuojami).

Kokios kultūros – sėlių ar lietuvių – palikimas yra sutartinės? Šį klausimą autorė narplioja kompleksiniu metodu, pasiremdama kitų mokslo duomenimis. Jtikinama, bet nenuja teorija, kad sutartinės – sėlių dvasios paveldas, nes būtent buvusioje sėlių teritorijoje „(ypač Biržų apylinkėse) ir yra išlikę kone didžiausi sutartinių židiniai”, kurių muzikinės ir poetinės ypatybės rodo archaiškajį jų kladą, ką tik iš dalies galima pasakyti apie kitų teritorijų sutartines. Tiki Ukmergės apylinkių sutartinių

daugiabalsumas esąs panašus, todėl autorė leidžia sau pasamprotauti apie lietuvišką sutartinių prigimtį, nes galbūt iš čia, lietuvių gentims skverbiantis į šiaurę, plito ir sutartinės. Tačiau ši prielaida tokia netvirta, kad greit pritrūkstama svaresnių argumentų ir grįžtama prie sėlių teorijos. O vis dėlto jdomūs būtų muzikos duomenimis pagristi samprotavimai apie tai, kaip galėjo vykti skirtinį genčių kultūrų sąveika.

Plačiausias ir visapusiškai sutartines nagrinėjantis skyrius (keturi poskyriai) – „Ankstyvasis (linijinis) lietuvių daugiabalsumas”. Kaip matome, autorė įveda naują terminą, nors kalbama apie sutartines, nes „pavadinimas *sutartinė* yra sąlygiškas ir negali būti taikomas visiems daugiabalsumo atvejams”. *Linijinio daugiabalsumo* terminas „apréptu visą polifonijos įvairovę – antifoną, heterofoniją, kanoną, laisvąją polifoniją, paralelizmą ir kt.”. Autorė panauja doja ir liaudiškus terminus, kurie yra tikslesni.

Taigi sutartinės pirmiausia charakterizuojamos pagal balsų jungimo būdus (heterofoninės, kanoninės (imitacinių) ir kontrapunktinės), nusakomi pasitaikantys jų balsų jungimo atvejai, skiriamieji ir bendrieji daugiabalsumo tipų bruožai. Čia susiduriama su linijinio daugiabalsumo atvejų rekonstrukcijos problema, nes ne visi pavyzdžiai tiksliai (užrašyta iš vieno pateikėjo, pateikėjas nebeatimena atlikimo būdo ir t.t.) ir metodiškai užrašyti (užrašyta iš klausos ar be melodijos, be reikiamų pastabų): „<...> tenka apgailestauti, kad sutartinių rinkimo pradžioje nebūta tinkamų užrašymo metodų. Neišsamios bei netikslios pastabos šiandien yra pagrindinė sutartinių ir joms artimų giesmių giedojimo būdų nustatymo kliūtis. Dar didesnė žala padaryta toms sutartinėms, kurios užfiksuotos be melodijų”. Vis delto autorė, pasinaudodama vėlesniais, metodiškai tiksliesniais užrašymais ir lygindama juos su ankstesniais variantais, bando sutartines rekonstruoti ir išskiria 38 jų daugiabalsio dainavimo tipus (Z. Slaviūnas aptarė 19). Gausūs muzikiniai pavyzdžiai, atlikimo būdų schemas, liaudiški atlikimo būdų terminai, sinkretišku šokamųjų sutartinių aprašymas, iliustravimas senomis nuotraukomis daro šį skyrių gyviausią ir įdomiausią. Tai, sakyčiau, vadovėlis giedantiems sutartines. Keliais atliktais rekonstrukcijos pavyzdžiais, atispindinčiais giedojimo būdų tipologijoje, autorė siūlo pasinaudoti tiems jaunimo folkloro ansambliams, kurių tikslas – atgaivinti ir pratęsti sutartinių giedojimo tradiciją.

Išanalizuoti 38 daugiabalsio giedojimo būdai suklasifikuojami. Paaiškėja, kad atlikimo būdų gausiausios yra trejinės (20), keturinės jų turi mažiau (6) ir mažiausia – dvejinės (4). Be to, dar išskirtos linijinio daugiabalsumo formos (12). Sutartinių giedojimo būdų paplitimas pavaizduotas žemėlapyje. Visi jie koncentruojasi šiaurės-rytu ploste (beveik trečdalis Lietuvos; nejtikinama, kad jų paplitimas užsibaigia administracine valstybės siena). Čia pa-

matome ryšį su pirmajame skyriuje nusakytu muzikinių ypatumų paplitimu. Viskas susiję – „atlikimo būdai turi paplitimo ribas, be to, jie susiję su dainų žanrais ir iš dalies su tam tikromis meninės išraiškos priemonėmis <...>”. Kokiu būdu šie ryšiai veikė tarpusavyje, autorė kol kas atsisako spręsti, nes tai sudėtinga problema. Pasiremdama Z. Slaviūno tyrinėjimais ir savo išvadomis, ji bando apžvelgti atskirose teritorijose paplitusias daugiabalsumo formas ir jų ryšį su funkcine paskirtimi. Taigi tik šiame skyriuje ijjungiamas funkcinis aspektas. Ar jis svarbus? Pasirodo, atlikimo būdų skirtumas lemia „ne tik teritorinė, bet ir žanrinė bei funkcinė giesmių priklausomybė”. Ypač tai ryšku palyginus šiauryninės ir rytinės sričių giesmių atlikimo būdus ir jų funkcijas. Pirmojoje srityje dominuoja darbo ir vestuviniai apdainavimai (dvejinės), o antrojoje – paruginės (jvairios linijinio daugiabalsumo formos). Tačiau apie Ukmbergę vestuviniai apdainavimai yra trejių tipo, tad daroma išvada, kad žanras, funkcija nėra visada giedojimo būdą nulemiantis veiksny: „atlikimą jis veikia, tačiau tik tam tikroje teritorijoje”. Tai ypač akivaizdu Rytų Lietuvoje, kur rugių lankymo giesmės paplitusios labai jvairiai, tik šiai teritorijai būdingais, apeiginės funkcijos nulemtais grupinio atlikimo būdais.

Puslapis po puslapio – ir turime kruopščiai, jvairiai rakursais išnagrinėtą sutartinių fenomeną. Tačiau autorė „brenda gilyn” ir sprendžia klausimą, kokios galėjo būti vokalinių ir instrumentinių sutartinių sąveikos galimybės? Vienoms ar kitoms leidžiant pirmauti ar tarpusavyje sinkretiškai persipinti (detaliai išnagrinėti visi turimi duomenys, gausiai panaudota liaudies terminija, svarbios ir vaizdingos pateikėjų pastabos, analogijos kitų tautų folklore ir t.t.), prieinama prie išvados, kad atlikimo tradicijoje jų sąveika galima, tik autorė suabejoja, ar nusistovėjęs sutartinių skirstymas į vokalines ir instrumentines yra tikslus. „Teisingiau būtų vartoti tokius terminus: „giedamosios”, „šokamosios” („šoktinės”), „pučiamosios” bei „skambinamosios” (ar „skudučiuojamos”, „kankliuojamos”) sutartinės”.

Manantiems, kad sutartinės būdingos tik lietuviams ir joms „nėra analogų” kitose tautose, „surprizą” pateikia skyrius „Sutartinių analogai kitose kultūrose”. „Pirmuojuose skyriuose džiaugėmės sutartinių unikalumu lietuvių folkloro tradicijoje, tačiau nepamirškime, kad jos yra universalios bendrame daugiabalsiame mąstyme. <...> sutartinių studijavimas įmanomas tik daugiabalsumo, kaip tarptautinio fenomeno, kontekste <...>”, – rašo autorė. Panaudodama istorinj – tipologinj lyginimajj metodą, autorė apžvelgia giminingu ir kalbiu bei genetiniu atžvilgiu negiminingu tautų folklorą. Čia minimi tokie regionai kaip Balkanai, Kaukazas, Pietų Afrika, Indonezija, Okeania, ką kalbėti apie baltarusius, latvius, estus, rusus. Žinoma, kalbama ne apie absolūciai tapačias daugiabalsių dainų ypatybes, bet apie „tipologinj šios rūšies dainų plėtojimo-

si tapatumą”. Tipiškiausias daugiabalsumo požymis anksstyvoje visuomenės raidos stadijose, kaip ištyrė mokslinkai, yra dažni aštrūs disonansiniai saskambiai, parallelios sekundos. Kiti požymiai taip pat dažnai sutampa: natūralūs („netemperuoti”) intervalai, heterofoninis parallelizmas, kontrapunktinė polifonija, kanonas, griežta ritmika, panašūs atlikimo būdai. Taigi paralelės tarp sutartinių ir kitų pasailio šalių pirmykščio daugiabalsumo formų egzistuoja. Nepaisydami šiu autorės įrodytų faktų, vis tiek galime teigti, kad tokio pavidalo sutartinių, kokias turime mes, niekur pasaulyje neužtiksime! Tad ne veltui autorė užsimena apie sutartinių tyrinėjimo tarptautiniu mastu perspektyvas, jų duomenų panaudojimą kitų moksłų išvadoms ir tarsi atsidūsta: „Deja, svetur jos dar labai mažai žinomas”. Betgi jau pasirodė ir anglų šios knygos versija (Sutartinės Lithuanian Polyphonic Songs. – Vilnius: Vaga, 2002), tad autorės vilčys gali išspildyti.

Nemačiom praleidus tai, prie ko galima būtų ir „prikti”, galima tik paminėti sovietmečiu įgyvendintą tradiciją kalbėti daugiskaita: „mes manome”, „mūsų nuomone” ir pan. Aš manau, kad Daiva Račiūnaitė–Vyčinienė į knygą sudėjo tik savo praktika patikrintus 15 metų sutartinių tyrinėjimų rezultatus. Jos kitų moksłų duomenimis paremtos hipotezės, daugiabalsumo formų rekonstrukcija, požiūris į sutartinių genezę, raidą, tradicijos nykimo ir šiuolaikinio atgimimo reiškinius suteikia platų vaizdą apie stilistiniu požiūriu unikalią lietuvišką daugiabalsių dainų rūšį.

Laima BURKŠAITIENĖ

BOOKS

A mysterious phenomenon of sutartinės

Daiva Račiūnaitė–Vyčinienė's book *Traditions of Performing sutartinės* has been reviewed by the ethnomusicologist Laima Burkšaitienė. First of all, the reviewer has asserted that sutartinės (ancient polyphonic songs) have never been investigated by anyone since the death of the celebrated scholar of sutartinės Zenonas Slaviūnas. In order to make investigations into this subject the scholar ought to have not only a good knowledge of the primitive musical folklore of the world's nations and be the connoisseur of the data from the related sciences but be also a great devotee. Ever since the authoress's studies at the Academy of Music she has always been accompanied by sutartinės – she could previously be heard chanting them in diverse groups of folklore in Vilnius, and recently they have been chanted by her in the group „Three in Four”. The complex method and the substantially motivated arguments way were applied by Daiva Račiūnaitė–Vyčinienė in investigating the genesis, the development, the dissemination and semantics of sutartinės as well as their connections with the mythic and ritual tradition including other issues, too.

Paminklas profesoriui Pranui Dovydačiu

Daugeliui vyresniosios kartos Lietuvos inteligentų yra tekė per vasaros atostogas keliauti iš Kauno į Palangą garlaiviu su „Gamtos draugo“ ekskursija, aplankytį Rambyną kalną, pasisvečiuoti pas jo saugotoją Martyną Jankų, pasigrožeti Nemunu ir Baltijos jūra. Tada mes nė nežinojome, kad tokią kelionių moksleivijai įkvėpėjas ir organizatorius buvo tuo metinis Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Pranas Dovydačius.

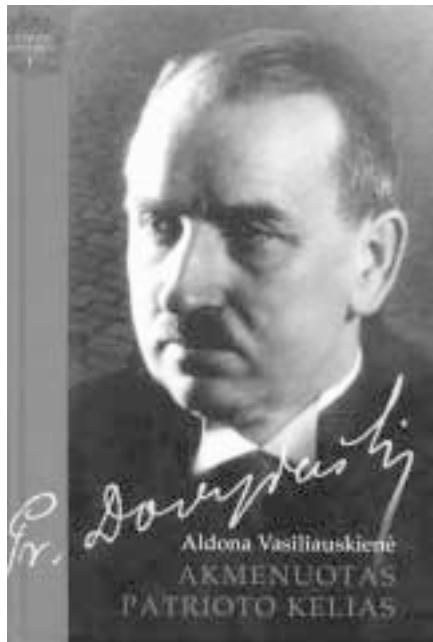
Paskui užėjo sovietmetis. Karai, sumaištys. Daug kas išsitrinė iš atminties. Gal daugiau prieverta, o ne žmogaus gera valia. Buvo nebeprimenami visuomenei ir tarpukario Lietuvos šviesieji protai.

Ir štai „Regnum fondo“ 2001-aisiais išleista dr. Aldono Vasiliauskienės 522 puslapių apimties knyga „Akmenuotas patrioto kelias“, jvairiausiai aspektais pristatanti šiandienos skaitojuui anuo meto didžią asmenybę – krikščioniškosios pašaulėžiuros aktyvų lietuvių tautos kultūros skleidėją prof. Pr. Dovydačij. Veikale daug vaizdinės medžiagos, dokumentų faksimilių. Knygos anotacijoje pažymėta, jog „knyga skiriama vyresniems moksleiviams, studentams, pedagogams ir visiems kitiems, kurie domisi mūsų tautos mokslo ir kultūros palikimu“. Veikalas tiek jvairus, kad trumpoje recenzijoje nejmanoma viso ko suminėti, tuo labiau aptarti, todėl stengiuosi supažindinti tiktais su bendra jos struktūra ir svarbiausiais teiginiais.

Veikalą sudaro plati istoriografinė apžvalga, trys skyriai, išvados, šaltiniai ir literatūra, asmenvardžių rodyklė, santrauka anglų kalba ir priedai, kuriuose skelbiami profesoriaus laiškai į globotoms, materialiai remtoms studentėms, kitiems asmenims jvairiais klausimais, kai kurie profesoriaus straipsniai, naujelio asmenų, tarp jų ir artimiausių jo giminaicių, atsiminimai apie profesorių, taip pat konferencijoje „Profesorui Pranui Dovydačiu – 110“ skaityti pranešimai.

Pirmajame knygos skyriuje pateikiama Prano Dovydačio biografija, apžvelgiama jo pedagoginė, mokslinė, žurnaliniškė, politinė ir visuomeninė veikla: jis ir pirmosios lietuviškosios „Saulės“ (vėliau pavadinimo „Aušros“ vardu) gimnazijos Kaune direktorius, jis Kauno VDU kūrėjas ir profesorius, jis jvairių katalikiškos pakraipos laikraščių ir žurnalu („Kosmos“, „Logos“, „Lietuvos mokykla“, „Ateitis“, „Naujoji vaidilutė“) leidėjas ir redaktorius, jvairių visuomeninių organizacijų, draugijų vadovas ir narys, pagaliau gi jis – vienas iš 1918 m. Vasario 16-osios akto signatarų, buvęs net vienos vyriausybės ministrų pirmininku. Na, o svarbiausia – už savo patriotinę krikščioniškąjį veiklą sovietų valdžios 1941 m. birželio 14 d. suimtas, išvežtas į Sibirą ir 1942 m. lapkričio 4 d., kaip „ypatingas valstybinis nusikalstėlis“, sušaudytas Sverdlovsko kalėjime.

Ypatingas knygos autorės nuopelnas – nepaprastai kruopšti Lietuvos ypatingajame archyve saugomų Pr. Dovydačio sek-

mo, kalinimo ir baudžiamujų bylų analizė (p. 75–109). Panaudota ir kitų valstybinių bei profesoriaus artimųjų asmeninių archyvų medžiaga. Čia pat primenama ir profesoriaus šeimos, jo artimųjų likimas.

Antrajame knygos skyriuje aptariama Pr. Dovydačio nuopelnai Lietuvos pedagogikai, taigi prisimenama jo, kaip pedagoginį darbą dirbusio, „Lietuvos mokyklą“ leidusio, šiame leidinyje krašto mokytojus žadinusio domėtis savo taučios istorija, jos kultūriniu palikimu, tautosaka, pačios, raginusio aprašyti savosios vietovės kultūrinį paveldą, burtis į krašto pažinimo būrelius, pažadinusio Lietuvoje kraštotyros judėjimą ir pirmųjų kraštotyros draugijų (ypač nepapras tai daug Lietuvai nuveikusios Šiaulių kraštotyros dr-jos) kūrimąsi ir kt. nuopelnai. Šiame knygos skyriuje aptariama apskritai Pr. Dovydačio, kaip visuomenės ir ypač jaunimo, dvasių vertybų propaguotojo, reikšmė ano meto Lietuvos gyvenime. Pateikiama ir nemaža „Lietuvos mokykloje“ Pr. Dovydačio skelbtų straipsnių svarbiausiųjų teiginių bei išvadų.

Trečiajame knygos skyriuje Pr. Dovydačis pristatomas kaip vienas pirmųjų Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos kūrėjų ir akademikų. Aptariama jo kaip Akademijos vicepirmininko indėlis rūpinantis Lietuvos katalikų universiteto steigimui, jo pranešimai, skaityti Akademijos suvažiavimuose ir kt. Čia primenama ir profesoriui lietuvių išeivijos rodytas dėmesys – išleista J. Griniaus knyga apie prof. Pr. Dovydačij, jo nuopelnus lietuvių kultūrai, 110-ujų profesoriaus gimimo metinių paminėjimui skirtus renginius, pagaliau tai, kad, rengiantis krikščionybės 2000-ujų metų jubiliejui, popiežius Jonas Paulius II paskelbė Dvidešimtojo amžiaus Katalikų Bažnyčios Martirologiją – kankinių sąrašą, kuriame tarp 114 naujuju Lietuvos kankinių penkioliktujuo išrašytas ir prof. Pranas Dovydačius.

Ne velti autorė knygos pabaigoje „Vietoj išvadų“ palygina prof. Pr. Dovydačių su didžiuoju lietuvių šventėju vyskupu Motiejumi Valančiumi: pirmasis „nutiesė kelius, kuriais éjo nepriklausomos Lietuvos asmenybės – švyturiai, vesi dami paskui save visą tautą. Vienas tokius švyturius – Pranas Dovydačius (...) visose plačiašakės veiklos sferose įkūnijo vyskupo Motiejaus Valančiaus idéjas“ (p. 288). Tad iš tikrujų verta susipažinti su Pr. Dovydačio asmenybę, jo darbais, jo idėjomis, nes jos ir šiandien, ižengus į antrajį atkurtos nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį, tebera aktualiос.

Angelė VYŠNIAUSKAITĖ

BOOKS

A monument to Professor Pranas Dovydačius

The article provides Prof. Angelė Vyšniauskaitė's review on Dr. Aldona Vasiliauskienė's book about Professor Pranas Dovydačius. Pranas Dovydačius, signator of the February 16th Act of Independence of the year 1918, head of a Government: the Prime Minister, Professor at the Vytautas the Great University, a devoted fosterer of Lithuanian culture, experienced concentration camps' horrors and was killed there after Lithuanian's occupation by the Soviet Russians.

Vaikų folkloro ansambliai ir choreografinis folkloras

Audronė VAKARINIENĖ

Folkloro ansamblių peržiūrose stebėdama rodomas programas dažnai suabejoju, ar daugumos folkloro ansamblių, ypač vaikų, vadovai tikrai suvokia, ką vadiname tradiciniu, arba autentišku, liaudies šokiu. Todėl iš pradžių dar kartą norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kaip apibrėžiame šią savoką. Šviešios atminties Eugenija Venskauskaitė yra nurodžiusi, kad „tradicinis (autentiškas) liaudies šokis – tai šokis, ratelis, žaidimas, kuriuos mūsų senoliai, protėviai šokdavo savo malonumui (pabrakta mano – A. V.) laisvalaikiu (per vakaruškas)“. Išėjęs iš tradicinės aplinkos, norom nenorom užlipęs į sceną, autentiškas šokis neturėtų prarasti pagrindinių savo vertybų – nuoširdumo, tarpusavio bendravimo džiaugsmo, individualybės savitumo, visapusiškos raiškos ir suderėjimo. Šis žanras, kaip joks kitas, neatleidžia melo ir netikėjimo tuo, ką darai, vaidybos dėl pliusiuko, noro įtiki madai, nusipiginimo ar komercinės raiškos.

Gržkime prie pateiktame apibrėžime išryškintų žodžių *savo malonumu* ir pabandykime pasvarstyti, kas galėtų būti manonu šokančiam vaikui, paaugliui.

Pirmiausia pabrėžiau pačio *judėjimo* svarbą. Judri, nerami, aktyvi vaiko prigimtis veržte veržiasi pasireikšti veiksmu. Tad ne tik sportas, bet ir šokis (folklorinis taip pat) jau savaimė patiks vaikui, jei vadovas gebės parinkti judrius, išmonės ir vikrumo reikalaujančius žaidimus, ne perdaug sudėtingus, tačiau įdomius ir smagius ratelius bei šokius.

Gyvai, kupinai džiaugsmo ir humoro vaiko psichikai būtinas žaidimas. Jam be galio patinka visa, kas reikalauja vikrumo, išradingumo, sugebėjimo ką nors geriau už kitus padaryti, sugalvoti kuo nejprastesnį dalyką. Taigi *žaismingumą* laikyčiau antru, itin svarbiu, vaikams pasitenkinimą teikiančiu šaltiniu. Džiugiai, linksma žaidimo aplinka daro gerą poveikį mažiesiems. Juolab kad žaidimo nereikia kartoti mechaniskai – kiekvieną kartą vaikas pats ji improvizuoja, tarsi iš naujo kuria, prisitaikydamas prie realių žaidimo aplinkybių. Ir čia bet kaip nepadarysi – turi vis ką nors naujo, sumanesnio, šmaikštessnio įterpti, kad žaidimo dalyviai neprarastų susidomėjimo tavimi kaip vadovu ir pačiu žaidimu.

Tradicinėje kaimo kultūroje buvo apstu kuo jvairiausių vaikams tinkamų žaidimų. Tai kurapku, žvirblio, kiškio, laputės, varnų ir kitų gyvūnų gaudymas (*Kurapkyte*^{*}, *Skrido žvirblis*,

Laputaitė, Višta ir varnos, Kiškelis), vilko šaudymas, žiužio, bindžiko mušimas (*Vendzel – ū, Bindžikas, Susiedas*) ir „*Į Rygą jojimas*“ (*Jojau jojau į Rygą*), avižėlių pirkimas ir ridiko rovimas, oželio šokdinimas (*Vai išeiki, oželi*), žvirblio pešimas (*Žvirblį pešti, Tupi žvirblis pabaryje*), lauminėjimas (*Bobute senute*), jvairiausių judesijų ar darbų imitavimas (*Tabalas*), „*žiedo dalijimas*“ su specialiomis mīslingomis formulėmis („*Sargi margi, kur žiedas žiba?*“, „*Visur buvau, visur keliavau, ausis pastatės klausiaus ir štai ką išgirdau ...*“, „*Svietas sakė apie tave ir juodo, ir balto, ir sauso, ir šlapio...*“)... Tokie žaidimai kaskart atveria vis naujas raiškos galimybes, įtraukia vaiką į smagias, azartiškas varžybas.

Žaismingi, patrauklūs ir azartiški vaikams paprastai būna ir jvairūs poros pasirinkimo rateliai bei šokiai (tokie kaip, pavyzdžiui, *Skrido žvirblis, Našliukas, Vagis* ir pan.), jei vadovas sugeba juos linksmai pakomentuoti, pateikti kaip tam tikras varžybas. Paraginus kuo geriau pasirodyti ir išsirinkti šauniausią partnerį, vaikams neabejotinai patiks ir paprasčiausiai rateliai bei šokiai, kurių choreografija reikalauja nuolat keisti partnerį (pavyzdžiui, *Malūnėlis, Polka keturinė, Lestingis, Žemaitukas* ir kt.). Ką jau kalbėti apie šokius su jvairiausiais pliaukšėjimais, trepsėjimais, apsisukimais (*Pliaukštpolkė, Žydas, Počtaljonas, Šiaučius – kriaucius, Dūda, Anoj pusėj putino, Leibukas, Ciceliukė Marceliukė*), landžiojimais (*Pleškutis, Skrenda gegutė, Suktinukas, Antanas*), vikrumo išbandymais panaudojant lazdas (*Mikita, Taukačikas*) ar neįprastus, tačiau nesudėtingus kojų sukeitimą žingsnius (*Oželis, Tu Jadvyga*).

Trečiasis visiems, ypač vaikams, malonumą teikiantis, taigi, manyčiau, aktualus aspektas – *kūrybos bei improvizacijos galimybė*. Jau ir suaugusiajam, ką kalbėti apie vaiką, folkloras netampa įdomus, kol jo nesušildo emocijomis, nepraturtina fantazija. Dažnai pabrėžiame, kad viena svarbiausiai liaudies šokio ypatybė yra ta, jog jis gali (ir turi) leisti laisvai pasireikšti kiekvieno šokėjo individualybei, charakteriui, manieroms, išradingumui, nes visai nebūtina šokti vienodai, mechaniskai kartojant žingsnius ir figūras. Choreografinio folkloro pateikėjai – seni žmonės – yra ne vien šokio atlikėjai, bet ir kūrėjai. Iš to ir seniausiuų folkloro ansamblių dalyvių specifinis kolektivinio šokio charakteringuumas, individualybė „polifonija“.

* Dalį straipsnyje minimų ratelių, žaidimų ir šokų galėsite rasti Lietuvos liaudies kultūros centro neseniai išleistame rinkinyje *Šoks broliukai šokinj. Aukštaitijos, Suvalkijos, Dzūkijos bei Žemaitijos rateliai, žaidimai, šokiai*, kitus – Lietuvos liaudies kultūros centro choreografinio folkloro archyve arba rinkiniuose: Venskauskaitė E. Šokiai ir rateliai. – Vilnius, 1989; Kirvaitienė A. Lietuvių liaudies rateliai ir šokiai. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1991; Skamba skamba kankliai / sud. Eugenija Venskauskaitė. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1994; Lietuvių liaudies rateliai, žaidimai, šokiai: metodinė priemonė pradinių klasių mokytojams / sudarė Alina Kirvaitienė / 3-asis patais. ir papild. leid. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.

Mokydami vaikus tradicinių šokių, ratelių ir žaidimų, turime suvokti, kad labai svarbu išsaugoti jų gyvybingą natūralumą. Svarbu išryškinti kiekvieno jų žaismingą ir kūrybingą individualybę. Todėl, manyčiau, visai nereikalinga primitivoka pradinių klasių mokytojų režisūra, įvairūs pagražinimai, „priplidymai”, šokio kaip daugelio šokių figūrų vėrinio „darymas”. Sunkiai suprantami ir pateisinami tokie bandymai. Negi manoma, kad tuo praturtinama, o ne sudarkoma folklorinė medžiaga? Negi vadovas ja nepasitiki ir nemanó, jog tradicinis šokis, šimtus metų teikęs malonumą ir džiaugsmą žmonéms, dabar neatliks savo funkcijos?

Didžiulé daugumos vaikų folkloro ansamblių vadovų bėda – neapsisprendimas, kokio žanro kūrinius atlieka ansamblis. Dažnai matome, jog šokti tradicinius šokius vadovai vaikus moko pagal klasikinio ar sceninio liaudies šokio reikalavimus: pédos ištemptos, klasikinės unifikuotos rankų (berniukų ant juosmens ar už nugaros, mergaičių už sijonų) ir kojų pozicijos, sceninio liaudies šokio žingsniai. Tokie šokiai neatstovauja jokiam žanrui – per silpni kaip sceniniai, per daug pilki, surežisuoti ir svienodinti kaip tradiciniai folkloriniai.

Svarbus dalykas, kurio, manydami, jog tai ateis savaiime, kartais nepaiso vaikų folkloro ansamblių vadovai, – elementari judesio kultūra. Taip tik atrodo, kad liaudies šokiai techniškai nesudétingi, nereikalauja sistemingo paruošiamojos trenažo. Šokiu (bet kokiam!) būtina graži kūno laikysena, judeisių lankstumas, grakstumas, tikslumas, vikrumas, koordinacija. Ne vienam folkloro ansamblio šokėjui dar reikia lavinti laikyseną – išmokti nuleisti pečius, ištirsti kaklą, atsipalauduoti, pajusti, kad kiekvienu žingsniu galima spruokliuoti ir pan.

Grįždama prie improvizacijos, kūrybos galimybés, turiu pastebėti, jog dabar dažniau ne vaikai, o patys vadovai mėgaujasi kūryba – „tobulindami” neretai darko šokį, negerbia ir nesaugo jo autentiško pavidalo. O reikėtų skatinti pačių šokančiųjų, t. y. vaikų, kūrybiškumą. Leisdami improvizuoti, folkloro medžiagą aktualizuojame, pritaikome konkretiai situacijai. Mokymo proceso nereikėtų paversti mechanisku žodžiu, melodijos, judesių iškalimu. Be to, manyčiau, iš pradžių reikėtų vengti pernelyg detalizuotų aiškinimų, kaip turi būti atliekami judesiai, kur laikyti rankas ir pan. Vaikui reikia duoti laiko pačiam „atrasti” savo kūną. Geriau subtiliomis ir būtinai individualiomis pastabomis koreguoti jo paties charakteringą laikyseną ir šokimo manierą. Jei kūrinėliui tai būdinga, vadovas gali pasiūlyti kelis žaidimo, žingsnių, susikabinimų, sukinių variantus, o ne „šlifuoti” vis tą patį, – taip leidžiame atskleisti patiemis vaikams. Tačiau labiausiai vaikų kūrybiškumą, sugebėjimą improvizuoti skatina *Polkos suragučiai* tipo šokiai ar rateliai su laisvai pasirenkamais, improvizuojamais judesiais. Ne scenoje, o repeticijų metu vaikams galima pasiūlyti improvizuoti įvairiausius žinomus pora už poros, rateliu atliekamus judesius, žilvičio, grandinėlės supynimo, *Suktinio* šokimo būdus ar net sugalvoti naujų, niekad nematyty.

Dar viena bėda – vaikų folkloro ansamblių vadovų skubėjimas mokyti sudėtingų, gero valdymo ir vadovavimo poroje reikalaujančių suaugusiuų šokių. Neva paprasti rateliai, ne sudėtingi šokiukai vaikams neįdomūs. Tokiu atveju gal labiau

kaltas pats vadovas – šitoks repertuaras visų pirma neįdomus jam, o ne vaikams. O neįdomu todėl, kad šokis, ratelis ar žaidimas pasirenkamas iš vienos ir tos pačios knygėlės (pavyzdžiu, *Lietuvių liaudies rateliai, žaidimai, šokiai: metodinė priemonė pradinių klasių mokytojams / sudarė Alina Kirvaitienė / 3-asis patais. ir papild. leid. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998*) ar nusižiūrėjus vakaronėse. Be vargo galime išvardinti daugybę kitų, ne tokų jau paprastučių ir nuvalkiotų, bet be ryškaus vedžiojimo poroje ir netgi be polkos, valso žingsnių šokių ir ratelių: *Šakar makar, Čigonėlis, Buvo Simas dédé, Šoks tévelis šokinj, Antyté, Eisim j darželj, Ciceliukė Marceliukė, Antanas, Kazokélis, Gailitis, Védaras, Vengierka, Lakišius, Lestingis, Joniškélis trepsiukas, Šerelé, Suktinukas, Bulius ir kt.*

Patardama vengti porinių (ypač valso, polkos žingsnio) šokių, nenoriu pasakyti, kad jų visai nereikia šokti. Polkos, valso žingsnių vaikus nuo pat pradinių klasių ne tik galima, bet ir būtina mokyti. Kalbu tik apie tai, kad scenoje šie vaikų atliekami šokiai bus skurdūs ir psichologiškai nejtaigūs. Net jei ir daugiau mažiau pačio žingsnio pavyks išmokyti, juose nebus lyčių tarpusavio žaismo teikiamų charakteringu subtilybių.

Pora žodžių apie repertuario pasirinkimą. Visų pirma norisi paraginti atsisakyti stereotipų, kas choreografiniame folkloreste yra vaikiška ir nevaikiška. Dabar, kai šokis, ratelis ir žaidimas jau prarado savo buvusias funkcijas kaimo bendruomenės gyvenime, galime sau leisti kūrybiškiau pažiūrėti į višas šokamojo folkloro paveldą, nebréždami tokios kategoriskos ribos tarp to, kas pagal funkciją tinkta tik suaugusiems žmonéms arba tik vaikams. Svarbiausiu vaikų folkloro ansamblų repertuario atrankos kriterijumi tampa jo prieinamumas, galimybė ne tik fiziškai, bet ir psichologiškai įtaigiai atlikti pasirinktą žaidimą, ratelį ar šokį tiek (visų pirma!) savo malonumui, tiek ir scenoje. Norisi paraginti vaikų folkloro ansamblių vadovus nelaukti gatavų knygučių su suskirstytu klasėmis, pagal amžiaus tarpsnius ar dar kaip nors kitaip repertuaru, kadangi bet koks skirtumas visada bus tik sąlyginis, dažnai labiau klaudinantis nei padedantis. Teisingiausia – apsistiprasti remtis vietine, ypač pačių surinkta ar perimta medžiaga. Šios krypties nesunkiai galėtų laikytis kaimų ir miestelių vaikų folkloro ansambliai. Gimtojo krašto repertuaras ne tik užtikrina prigimtinį ryšį su atliekamais šokiais, žaidimais ar rateliais, sušildo dvasią, bet ir lemia viso kolektyvo repertuario individualumą.

ETHNIC REALITIES

Children's folklore groups and choreographic folklore

Audronė VAKARINIENĖ

The folklorist Audronė Vakarinienė's thoughts have been taken up and provided by this article dealing with the practice of folk dancing of children. In her judgement, although out of its traditional environment, willy-nilly exposing itself on the stage the authentic dance should not lose its chief values – sincerity and the joy of intercommunication. This genre ought to be free from falsehood, disbelief in what one is doing, self-humiliation and commercialism.

Sugrįžimas namopi

Etnokultūros dėstymo vidurinėje mokykloje patirtis

Niekada neturėjau Téviškés. Bet visada skausmingai jos ilgėjausi. Nuo pat vaikystės... Sena sodyba. Slapti kampeliai, užkaborėliai. Ir tavo medis, prie kurio ūgtelėjusi galėtum parymoti. Ir šventės ten kitokios – sakralesnės, tikresnės. Nes per Kūčias po staltiese kvepia šienas – iš savos daržinės, iš savų laukų... Augau blokiniame name, pavydėjau tiems, kurie į mokyklą ateidavo iš dar likusių vienkiemiu...

Bégant metams pradedi suvokti, kad Tévišké – tai ir saugumo jausmas. Kiekvienas tėvų ir senelių rankom sušildytas daiktas teka į tave gyvastim, stiprybe. Tikrujų vertybų suvokimas ateis vėliau... Jaunystės šėlsme jų nepasigendame. Baisiausia gal tai, kad užaugas karta, kuriai nestinga nei savo medžio, nei tylos, nei sugrįžimo namopi...

Kiek daug nežinau. Beveik nieko. Nuo tokio troškulio gal ir prasideda pažinimo kelias. Vieniems anksčiau, kitiems – vėliau.

Pradėjau savo mokinukams pasakas, sakmes pasakoti ir supratau, kad po šia menine forma turi būti ne tik „pamokomoji“ prasmė, bet ir gilesnis klodas, nuo kurio raktas mums, dabartiniams viduriniosios kartos posovietmečio žmonėms, nebuvo jduotas, o gal net piktdžiugiškai slepiamas: praplaukit paviršiukais, nesikaskit po šaknimis, miegokit banalių pasakojimų, anekdotų ir elementarių, neretai romansinių dainelių užliūliuoti... Bet ieškantis vis tiek randa: į rankas pateko Marijos Gimbutienės, Pranės Dundulienės, Bronislavos Kerbelytės, Norberto Vėliaus raštai. Labai daug davė Aleksandro Žarskaus skaitojes sekmadieniniuose užsiémimuose Kaune. Džiaugiausi tais atradimais, dalinausi jais su savo mokiniais: „nusižengdavau“ literatūros programai, kurioje apie etnokultūrą beveik visai nebuvo kalbama. Ir vadovėliuose apie tai pradėta rašyti gerokai vėliau, gal prieš dešimtmetį, kai ir komunistiškai „rauginti“, ir davatkiškai katalikybę skelbiantys nustojo bijoti (arba ir vieni, ir kiti suvisai nuseno!), kad lietuvis sužinos apie savo Pramotę – pagoniškąją, baltiškąją (o gal ir prigimtinę!) pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą. Tai daugiau negu tikėjimas senaisiais dievais, kaukais, dvaselėmis...

Su lietuvių kalbos mokytoja, Mastaičių pagrindinės mokyklos direktore Vale Urbeliene sugalvojome integruočią pamoką Gyvybės medžio tema vesti Antano ir Jono Juškų muziejuje, kuris daugiau primena etnografinį muziejų, tik skiriasi (prieš 10 metų tai buvo naujovė!) tuo, kad viesus eksponatus, kuriuos jo direktorius, buvęs atgajietis Arūnas Sniečkus pats surinko, vaikams buvo galima lies-

Jurgita Danieliūtė. „Pasaulio medis“.

ti rankomis, laisvai vaikščioti, klausytis senovinių dainų įrašų arba ir patiemis pamokas vesti. Pirmiausia mokinukai piešė Gyvybės medį, paskui jo elementų ieškojo įvairių būtininių daiktų puošyboje; atsivertė brolių Juškų dainynus, „rinko“ medžio jvaizdžius, klausėsi įrašų. Visa diena, visos pamokos – vienai temai. Ar nusibodo? Ne, viskas buvo pernelyg tikra ir gyva...

Su auklėtiniais lankémės skulptoriaus, dievdirbio – taip pats save vadina – Adolfo Teresiaus sodyboje, dirbtuvėse, „Pasakų namelyje ant vištos kojelės“ (statinys iš tiesų stovi ant ažuolo kamieno – verta pamatyti!).

Su dailės mokytoja Aldona Žiulpiene, pasinaudojusios ta proga, kad mūsų miestelio bibliotekoje buvo tautodailininko Genučio Dudaičio drožtų prieverpsčių paroda, su rengėm trijų pamokų ciklą: dailės pamokoje vaikai piešė stilizuotą Gyvybės medį, po to jo elementų „ieškojom“ prie-

Neringa Miknevičiūtė. „Pasaulio medis tarp Mėnulio ir Saulės”.

verpsčių puošyboje. Baigiamoji pamoka – susitikimas su pačiu tautodailininku Genučiu Dudaičiu.

Keitėsi mokiniai, keitėsi tai pačiai temai skirtų pamokų forma. Per keletą metų supratau, kad vaikai į etnokultūrą turi būti įvedami jau nuo pirmųjų klasių (būtų idealu, jei pradmenis gautų šeimoje). Antra, reikia nuoseklios, išbaigtos sistemos: padriki teiginiai mokymo procese nedaug teuduoda naudos. Su grupele etnokultūrai prijaučiančių mokytojų išdrįsom surengti konferenciją rajono mokytojams. Ji vadinosi „Mitologiniai įvaizdžiai lietuvių literatūros ir dailės pamokose”.

Programos turinj sudarė etninės kultūros kaip vieninges pasaulėvokos sistemos kūrimas, joje buvo pabrėžiama ir etninės kultūros, kaip mokomojo dalyko, nuoseklios programos būtinybė. Konferencijos pagrindinė prelegentė buvo Kraštotyros draugijos pirmininkė Irena Seliukaitė, patirtimi dalinosi šio straipsnelio autorė, dailės mokytoja Aliona Žiulpienė, darbų mokytoja Vida Baukienė.

Ivairių mokyklų mokytojai pasakojo, kaip jie savo pamokose aiškina mitologinių įvaizdžių prasmes, susieja su bendruoju kultūros, meno, literatūros kontekstu, interpretuoja, integruoja su kitais dalykais. Bene kebliausias klausimas – kaip mokinius sudominti etnokultūra. Išeitis viena: įvairinti darbo formos, įvesti daugiau žaismingumo, nebijoti švenčių, vakaronių, ekskursijų. Vyresnieji gali užraši-

nėti įvairius senolių pastebėjimus (šeštakai pagal Liberto Klimkos klausimyną rinko ir užrašinėjo savo senelių ir kaimynų pasakojimus), mažiausieji – seno daikto istoriją...

Mažieji mėgsta piešti ir vaidinti. Šiemet tuo pabandėme pasinaudoti pamokose. Pernai, mokydamiesi apie senuosius baltų dievus, ne tik juos piešėme, bet ir vaidinome „Lietuviškajį Olimpą”. Šiemet pavyko „Kauko šventė – vakaronė”. Dar rudenį, bekeliaujant po Dzūkiją, vienoje gražiai restauruotoje sodyboje užkrosnyje šeimininkas parodė draugų menininkų jam padovanotą „Kauką”. Mano šeštokams jis labai patiko. Sugrįžę nutarėm kiekvienas tokį pasigaminti. Technika buvo pati įvairiausia. O čia, kaip tyčia, apie sakmes pagal programą kalbėti reikėjo. Kaipgi

Neringa Daunoraitė. „Medis – namai”.

apsieisi be mitinių būtybių paaškinimo? Kaukas, toks lyg ir niekuo neypatingas sutvėrimas, sukélė patį didžiausią vaikų susidomėjimą. Ir nenuostabu, juk buvom jų kiekvienas savo rankomis pasigaminę. Tada išradingose galvose radosi mintis, kad tam Kaukui galėtume ir kalbą (prašymą po savo stogu leisti „peržiemavotil”) sukurti... Ir suvaidinti...

Pavykusios pamokos požymis – blizgančios vaikų akys. Negali nesidžiaugti jų nušvitusiom širdelėm...

Regina JASUKAITIENĖ

*Kauno rajono Garliavos vidurinės mokyklos
mokytoja metodininkė*

Kauko kalbų pavyzdžiai

Sveiki, mielieji! Aš esu Kaukas. Jau artėja žiema, ir šalta man pasidarė lauke tūnoti. Gal galėtumėt mane priimti? Vasarą aš saugojau jūsų daržą nuo žvérelių, javus ir uogas nuo paukščių. Nors aš turi šiltą barzdą ir plaukus, šalta mano veidelui. Aš išbaľęs nuo alkio. Gal galėtumėt pakabinti mane prie krosnies ir dar pamaitinti? Žiemą aš saugosiu jūsų namus nuo vagių ir kitų piktadarių.

Violeta MAROZAITĖ

Labas, aš norēčiau pas tave pagyventi per žiemą. Man nereikia didelio guolio, užtektų ir už pečiaus apsistoti. Visą vasarą saugojau tavo derlių ir norēčiau, jog mane gerai pavalygydintų ir pasiūtų lininius marškinius. Jeigu manęs nejsileisit, kitais metais negausus bus jūsų derlius, nes aš nuo jūsų nusigręšiu ir jums nebesiseks.

Aš esu skalsos, ramybės ir jaukumo globėjas. Man patinka geri žmonės, nes blogi manęs nepriima ir išveja. Jeigu nori, kad tave aplankytų sėkmė, priimk mane į savo šiltus ir jaukius namus.

Mantas JASUKAITIS

Mokytoja Regina Jasukaitienė su pačiu mieliausiu kauku. 2001 m.

Gintarė Ulevičiutė. „Senasis pasaulėvaizdis“. Garliavos vidurinės mokyklos mokinų piešiniai. Mokytoja Aldona Žiulpienė.

Ei visi, kas mane mato,
Mažas kaukas vidun prašos!
Šalta man lauke tupėti,
Leiskit užpečky gulėti!

Duokit man kuo apsirengti,
Jums padésiu bėdų vengti!
Niek'o jums netrūks namie,
Tik mylékit iš peties!

Lepinkit mane kiek reikia,
Aš padésiu praturtéti!
Būsime gerais draugais,
Ar sutinkate? Tikrai?

Roberta KLIBAVIČIŪTĖ

Kaip atsirado žvaigždės

Kartą gyveno danguje Dievas. Jis visada buvo liūdnas. Kartą paprašė savo tarnų, kad jam atneštų varškės, nes tai buvo megstamiausias jo valgis. Iš susijaudinimo jam varškė išbiro po visą dangą. Nuo to laiko ne veltui sakoma, kad „pilnas dangus varškės prikratytas“. Tai žvaigždės.

Giedré RAČKAUSKAITĖ

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Pateikėjos atsakymai į anketos (sudarė Libertas Klimka) klausimus

Atmosferos reiškiniai

1. Kaip vadina spalvotą juostą, pasirodančią danguje po lietaus? Ką apie ją pasakodavo?

Spalvotą juostą, pasirodančią danguje po lietaus, vadina vaivorykštę.

2. Iš kur atsiranda rasa? Ką ji gydo?

Rasa atsiranda iš žemės. Rasa gydo rankos ar kojos žaizdas. Žolę su rasa gyvuliai geriau éda.

3. Kokius darbus dirbant reikia atsižvelgti į vėjo kryptį?

Žmonės atsižvelgia į vėjo kryptį tuomet, kai arpuoja

6. Ką reiškia, kai griaudžia žiemą?

Jei nusigriaudžia žiemą, tuomet bus sunkūs metai. Nes vasara būna šalta, tarpais šilta, kartais lietinga, po to dar labiau lietinga. Niekas neauga, derlius būna prastas.

7. Kaip seniau atspédavo, koks bus ruduo, žiema, pavasaris, vasara?

Kovo 1-oji diena rodo, koks bus pavasaris. Kovo 2-oji diena rodo vasarą. Kovo 3-ioji – rudenį, jeigu geras oras, tai ir ruduo bus gražus. Rugsėjo 29-oji diena parodo, kokia bus žiema. Jeigu pučia šiaurės vėjas, žiema bus šalta ir vėjuota. Rytų vėjas parodo, kad žiema bus šalta, su daug sniego.

8. Kas darosi prieš šalčius, prieš atodrékius?

Prie šalčius saulei leidžiantis iškyla raudonas stulpas. Stulpas – tai saulės spindulai. Prieš atodrékius ir dieną, ir naktį būna šilta, lietinga. Tai jau įrodyta, šimtmečius buvo stebéta ir patvirtinta.

9. Kokie būna debesys? Ką jie lemia?

Prie šalčius pakilimą ir saulėlydį debesys būna raudoni. Jie būna rausvi todėl, kad saulės spindulai juos nudžajo.

10. Per kolas šventes stebédavo orą?

Orą stebédavo per švento Mykolo dieną, nes per jį nusprendžia, kokia bus žiema.

Papasakojo: *Ona Alaburdaité-Deltuvienė*, gimusi 1928 m. Jurginiškio kaime, Kauno rajone. Nutekėjo ir šiuo metu gyvena Rinkūnų kaime, Kauno rajone.

Užrašė: *Lina Deltuvaitė*, Kauno rajono Garliavos vidurinės mokyklos 6^a klasės mokinė. 2002 01 05 (mokytoja Regina Jasukaitienė).

Susirinko klasė – lietuviški dievai ir deivės... 2001 m.

grūdus, nes tada pelai lekia, taip pat kai veža šieną arba grébia.

4. Ką reiškia pirmasis pavasario griaustinis?

Jeigu pirmasis pavasario griaustinis nusigriaudžiojo vaikuose, bus lietinga vasara, jei šiaurėje, bus šalta vasara, jei pietuose – šilta ir sausa. Tuomet, kai griaudžioja rytuose, bus vėjuota vasara.

5. Kaip saugodavosi nuo perkūnijos? Kad namų neuždegtų?

Nuo perkūnijos, kad namų neuždegtų, statydavo perkūnsargius. Juos statydavo kieme, prie trobų. Jei statytų už kluono, tai saugotų tik kluoną. Tuomet, kai perkūnsargi statydavo prie namų, jis saugodavo viską.

ETHNIC REALITIES

Home – coming

Regina JASUKAITIENĖ

Regina Jasukaitienė, teacher and methodologist of the secondary school in Garliava, Kaunas district, has shared her experience of teaching ethnosculture and of integrating it into the subject of the Lithuanian language and literature. There was much traveling done by her along with her pupils in order to make an acquaintance with the nature not only of the native town but also more distant regions, their folklore and living people. Other activities usually include competitions of painting mythic entities, a variety of performances, explanations of the hidden sense of calendar festivals and analyses of why mythic, ethnological images and those of folklore are so vital in the mind of the Lithuanians.

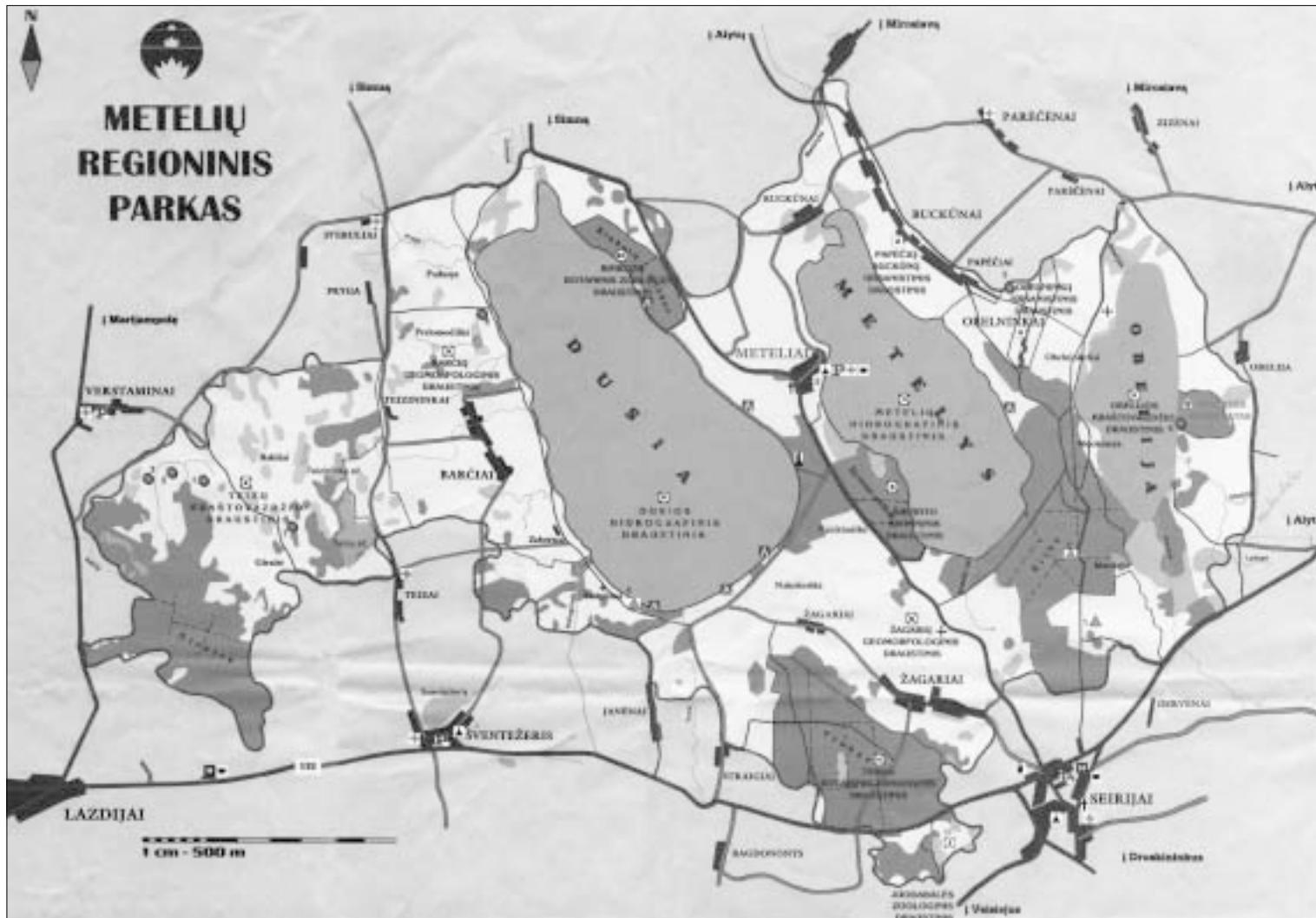
Apie Dusios ežerą

Dusios ežeras atėjo oru

Kur dar Dusios ežeras, tai ty buvo kalnai, ty buvo pievos. Dusia atėjo oru. Ganė arklius kap seniau nakančigoniai vyrai, tai girdzi vienas, kad kelia, budzina jį, sako: „Imk savo arklius ir kelk vyrus, ir aikit iš čia ty ir ty“. Ale kur tau vieris, gal’ susapnavau [misna], ir jis vėl užmigo. Bet paskui vėl’ jį kelia, ir jisai, tas žmogus, pabudzino juos: „Vyrai, – sako, – cia kažkas ne to“. Ir jie girdi – ūžia. Ūžia tokia kap per miglas: „Kažin ar mes rasim kelių?“ Bet kur jie éjo, ty buvo šviesu. Ir jie

užėjo an tos vietas, kur jam nurodė, tai tadu... Ir tadu sužinojo, kad Dusia, ir davė Dusios ežeru vardą už tai, kad kap ji nusilaido ir tas vanduoj užsémé pievas, kalnus, tai šita pasakė: „Toli éjau, bet, – sako, – ciek uždusau“. Ir nuo to liko [pavadinimas] Dusia.

O dėl’ to, kad kalnai [toje vietoje buvo, tai tep pasakojo], tai cia tokis žmogus iš Barcių kap su kumeluku nuvažiau per Velykas ir paliko kumelukų mažų nuo kumelės, tai kumelė kap atrūko, tai ji ciesiog žinokit sapcynis kilometrus per Dusią plaukė, tai nemisno, kad jy gyva, tai ji kap sustojo, žvengė, tai buvo jos

Žemėlapis. Metelių regioninis parkas.

nugara macyc an vidurio Dusios. Ji kadu užplaukė an aukšto kalno to. An to kalno atsistojis pailsėjo ir parplaukė nuog Metelių in Barcius, nu ir tas arklys gyvas liko. Va. Tai cia irgi cikra ciesa, cia jau ne legenda! Tai cia mano mama Minkevičienė Antanina ir tėvukas Minkevičius Vincas atsiminė. Matė, jau jų akiavaidoj buvo šitas.

R.B.: O kas pasakė: „Toli ējau, cik uždusau”?

Dusia, tas vanduoj atėjjs, tas balsas.

R.B.: Ir jis nusileido ton vieton?

Toj [vietoj] nuslaido, o ciejj vyrai išėjo. Tai cia galit užsirašyc. Mani durnu tai nepaskaicis, ba man atrodo, kad aš sakau ciesų.

R.B.: Ir tie vyrai matė, kaip nusileido?

Viskų matė. Jiej matė, ir paskui visi tadu [pamatė]. Dzidelis ežeras, dzvylika kilometrų ilgis ir sapcyni plotis.

[Ir dar Dusia] kap sako: „Aš būsiu vaiski, būsiu graži”. Tai, reiškia, permatomas tas vanduoj. Kap inbrendzi... Ar jūs maudėtės kada? Nugi kap inbrendzi – permatomas tas vanduoj. Né vieno ežero šitokio aš nerandu. Ir ji – moteriška, Dusia, ne kokis Dusetas ar ty kap. Ir cia tai jau aš tikiu, kad cia taip [ir buvo], tai cia cikras atsicikimas.

Dusia ruošesi išeiti

Dusių švencino. Dusia buvo pradėjus kylc. Ot aš šito jumi nepasakiau. Reiškia, vienais metais ūžė ji. Ūžė, miglos [užėjo], tai kunigas laikė mišias, žinokit, ir tadu aprimo Dusia. O ji kažko tai... Bijojo, kad ji neišeit. O! Ir dar mes kap gyvenom...

R.B.: O seniai taip buvo?

Mano mama atsimena dar. Ir kap pradėj ūžč, ir kap mišias laikė, mama atsimena.

Dusia mums buvo vietoj barometro

Ir paskui ką dar? Ir kadu jos [Dusios] vienas galas ūžia... Mum barometro nereikdavo. Kap išeini vakari, [jei] ūžia šitas in Kryžius galas, tai žinokit, kad tegu šneka kap kas nori, bet lietaus tai nebus. Bus pagada. O jei ūžia in Simno pusj, tas galas, tai jau lauk palietės, lauk lietaus. Tai jau insitikinj buvo jau seneliai, mano tėvai, ty močiutės, tai jau šitas tai jau [tikrai].

R.B.: O ūžia kaip?

Kap banguoja... Tokis gaunas daleiskim kap jūra, tai tokis [ūžimas]. Anoj pusėj tas ūžimas arba šitoj pusėj. O! Nu tai ciek aš [atsimenu].

Prełomciškių piliakalnis prie Dusios ežero.

Dusios ežero apylinkės. *Ritos Balkutės nuotraukos*

Dusiai reikėjo aukų

R.B.: Sako, kad ežerai pasiima žmogų kiekvienais metais kaip auką? Ar Dusioje skėsta žmonės?

Nugi ne. Cia Dusioj labai mažai aukų. Mažai. Ji yra švelni. O jau Metelio ežeras, tai jau jis pasiima aukas. Labai daug ty [nuskėsta žmonių]. Apie Metelio ezerų žinau, kad ir kunigas ty prigérjs, o čia labai mažai. Cik vieno žmogaus... Gal' nusikalsta žmogus, gal' ty tų aukų ir reikia.

Tokis Bražinskas, tai važiau 24 padvados, ir baisenykas ladas, talka [buvo pas tų žmogų]. Ir žinokit, visi pravažiavo, o prieš jį, paskucinė padvada, sprogo ežeras, pasdarė properša, ir nuskendo jo arkliai. Tai visi [kalbėjo]... Nu nežinau, jau aš cia tai negaliu pasakyti, bet jau visi va šici seneliai tai tep šnekėj: „Dusiai reikėjo aukų”. Nu ir jau jo mylimi ciej arkliai, gražūs arkliai nuskendo, o žmonių tai nelabai [yra nuskendusiu].

Ir paskui vienas žvejas nuskendo. Tai tas žvejas Metelių, jau anoj pusėj. Tai kap jis nuskendo, tai jo nerado. Ir narai jo ieškojo, ir paskui žmona jau sako: „Pastacysiu paminklų ant šito jau [kranto], toj vietoj [kur

nuskendo]”. Tai jau ty suvažavo ir kunigų daugiau, sako: „Jeigu jo nerado, tai šaukė Dusia aukos”. Tai mukutį šitų va Jezaus Kristaus [pastatė] ir atlaikė mišias an to kranto, ir to vietoj, kur jis nuskendo, metė, ir tadu buvo ramu.

R.B.: Seniai tai buvo?

Nelabai seniai, prieš koki 10 metų. Jau čia už mano atmin[ties, o] jau man va sepcyniasdešimt metų. Sepcyniasdešimt vieni per Petrines suveis.

Papasakojo: Krasauskienė – Minkevičiūtė Petronė, Vinco, g. 1928 m. Lazdijų r., Teizų apyl., Staigūnų k., gyv. Lazdijų r., Teizų apyl. ir k.

Užraše 1999 05 21 R. Balkutė. LKAR 89(241, 244, 245, 243), LKAG320(64, 70, 71, 67)

PEOPLE NARRATE

About lake Dusia

Petronė Krasauskienė, interviewed by Rita Balkutė, describes lake Dusia, its origin and relates the legends about it.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA**LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS**

LIAUDIES KULTŪRA 2002 Nr. 6 (87)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai**REDAKCIJOS ADRESAS:**

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIU REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POČIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINÉ KOLEGIJA: Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvų kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 VilniusHabil. dr. Ingé LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 VilniusHabil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvų
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 VilniusJuozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 VilniusProf. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 VilniusDr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 VilniusDoc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, 2001 VilniusDoc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, VilniusProf. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 VilniusDr. Marija ZAVJALOVA, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия, el. p.
marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2002 12 17

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,69 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

http://www.lfcc.lt

el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moniūškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Romualdas OZOLAS. Tauta kryžkelėje ..... 1•

Vytautas BERENIS. Lietuvių tautinių tradicijų
ir jų tąsos XXI a. problemos ..... 3•**MOKSLO DARBAI**

Dalia SENVAITYTĖ. Mitologinės Kirnio interpretacijos ..... 6•

Vladimiras KULAKOVAS. Vikingų epochos memorialinis
kapinynas Šiaurės Semboje ..... 11•

Laima ANGLICKIENĖ. Slavai lietuvių tautosakoje ..... 18•

Saulė MATULEVIČIENĖ. Pokario atminties formos ..... 22•

Janina MORKŪNIENĖ. Odininkystės amato mokymasis XIX a.
antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje ..... 28•

Gražina Marija MARTINAITYTĖ. Dzievadaris ..... 37•

Giedrė ČEPAITIENĖ. Kalbos etiketas kaip tautos mentaliteto
atspindys ..... 46•**REGIONŲ KULTŪRA.** Vytenis RIMKUS.

Kaimas ir miestas: tautodailės sąveikos ..... 50•

Martynas PURVINAS. Mažosios Lietuvos kaimai ir
sodybos XX a.: etninių ir kosmopolitinių bruožų kaita ..... 55•**LATVIJOS BALSAS.** Prof. Pēteris ŠMITS. Latvių mitologija ..... 58•**KITOS KULTŪROS.** Tōnu KALVET. Pašnekesys su
mokslininku „šamanu“ Mihály HOPPALU ..... 62•**SKAITYMAI.** Edvard T. HALL. Proksemija tarp kultūrų:
vokiečiai, anglai ir prancūzai ..... 65•**LAUREATAI.** Vida ŠATKAUSKIENĖ. Jono Basanavičiaus
premia – Daivai ir Evaldui Vyčinams ..... 72•**KNYGOS.** Laima BURKŠAITIENĖ.
Slėpiningas sutartinių fenomenas ..... 74•Angelė VYŠNIAUSKAITĖ. Paminklas profesoriui
Pranui Dovydaičiui ..... 78•**ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS**Audronė VAKARINIENĖ. Vaikų folkloro
ansambliai ir choreografinis folkloras ..... 79•

Regina JASUKAITIENĖ. Sugrįžimas namopi ..... 81•

ŽMONĖS PASAKOJA

Petronė KRASAUSKIENĖ-MINKEVIČIŪTĖ.

Apie Dusios ežerą. Spaudai parengė Rita BALKUTĖ ..... 85•

VIRŠELIUOSE: Janina Listvina. Prakartėlė.

Saulius Lampickas. Prakartėlė.

Iš prakartelių parodos konkurso Rokiškyje 1991–1992 metais.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.